

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

ORTA ASYA ENTEGRASYONU
SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Yüksek Lisans Tezi

Suinbay SUYUNDIKOV

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

ORTA ASYA ENTEGRASYONU
SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Yüksek Lisans Tezi

Suinbay SUYUNDİKOV

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ersin ONULDURAN

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

ORTA ASYA ENTEGRASYONU
SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ersin ONULDURAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

GİRİŞ

Orta Asya’da yer alan entegrasyon süreci uluslararası ilişkilerde boy gösteren genel bir gidişatın sonucudur. Bu gidişatın temelinde ise sosyal hayatın uluslararası bir boyut kazanması ve giderek yakınlaşması ve sıkı bir etkileşmeye giren devletlerin ulusallık ve milli güvenlik temellerinin güçlendirilme ihtiyacı yatmaktadır. İşbu konunun araştırılmasının önemi Orta Asya ülkelerinin içinde bulunduğu geçiş dönemiyle ilgilidir.

Bölgenin birtakım jeopolitik özellikleriyle bağlı olarak devletlerarası entegrasyonun farklı yönleri önem kazanmaktadır. Bunlar Orta Asya entegrasyon grubuna dahil her ülkenin kalkınması ve gelişmesi için lazım olan istikrar ve güvenlik koşullarının sağlanmasıyla ilgilidir.

Uluslararası ortamda mevcut entegrasyon tecrübesi birikiminin mevcudiyeti bu tecrübenin araştırılması ve bölge şartlarına uygunlaştırılmasını önemli kılmaktadır. Uluslararası ekonomik sistemin oluşum ve gelişim tecrübesi ve eski Sovyet ülkelerinde yer alan süreçleri dikkate alarak Orta Asya bölgesinin politik ve ekonomik entegrasyon stratejisinin belirlenmesi gerek. Bu bağlamda serbest piyasa ekonomi şartlarına geçiş yapılmakta olan bölgenin yakın gelecekte göstereceği gelişimin tahminleri ayrı bir önem kazanmaktadır.

Aynı zamanda mevcut olan teori ve metotların bölge ülkelerinin jeopolitik durumu, milli karakteri, gelenek ve göreneklerinin hesaba katılarak düzeltilmesi lazım. Orta Asya ülkelerinin gelişim süreci boyunca ekonomik entegrasyonun devre devre gerçekleşmesi, bu ülkelerin önce bölgenin ekonomik sistemine daha sonra da dünya ekonomisi ile entegre olması öngörülmektedir. Bu arada entegrasyon sürecinin

ideolojik ve teorik altyapısının belirlenmesi önemlidir. Her şeyden önce, entegrasyon sürecinin işleminde yetkili olan kurum ve kuruluşların işlevlerinin uyumlu ve pürüzsüz bir şekilde sürdürülebilmesi için bölge ülkelerinin bunlara ilişkin yasaları düzenlemesi ve uyumlu bir şekle sokması gerekmektedir. İlgili yasaların uyum içinde bulunması ve birbirini destekler mahiyette olması her bir ülkenin jeopolitik potansiyelini, doğal kaynakların daha iyi kullanılmasına yol açarken genel olarak bölge ekonomisinin farklı alanlarında üretimin kalkınmasına, ihracat ve ithalatın gelişmesine, finansal ilişkilerin ilerlemesine yol açacaktır.

Bölge devletlerinin ortak kökenleri, tarihi, kültürel, siyasi ve sosyal benzerlikler entegrasyon sürecini etkileyen önemli faktörlerdir. Bölgenin karmaşık etnik yapısı devletlerarası anlaşmazlıklara yol açabilecek niteliktedir. Entegrasyon sürecinin derinleştirilmesi bu tür problemlere çözüm olabilecek yollardan biri olarak görünmektedir.

Yeni bağımsız devletlerin sınırlarının şimdiki şekli daha çok SSCB döneminde belirlenmişti. Bu durum karşılıklı bağımlılık ve etkileşimin güçlenmesine yol açtı. Fakat entegrasyon için elverişli olan bu etkenlerin yanı sıra, etnik yapıdan kaynaklanan, ayrılık ve çatışmaya zemin hazırlayan etkenler de vardır.

Kıtanın en büyük devletlerinin Orta Asya devletleriyle sınırları vardır. Bu durum bölgedeki her bir ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklanan zafiyetle beraber ciddi tehlike oluşturmaktadır. Bölgedeki ülkelerin hiçbiri açık deniz sahillerine sahip değildir. Farklı süper güçlerinin çıkar çatışmaları Orta Asya ülkelerinin her konuda ortak bir tavır sergileyip müşterek politika izlemelerine mani olabilecektir. Bu durum oluşum devresi içinde bulunan bölgenin jeopolitik şeklini ve uluslararası sistemdeki yerini etkileyecektir.

Durumun böyle olması bölge ülkelerinin jeopolitik çıkarlarının beraberce düşünmesini gerekli kılmaktadır. Bölgenin güney ve doğu sınırlarındaki ülkelerde yer alan çatışmalar da ortak bir problemin varlığını göstermektedir.

İslam ülkeleri ile olan münasebetler ayrı bir meseledir ki, bölgedeki halkın mezhep ve meşrep bakımından yapısı bu ülkelerin nüfuz artırma yarışına ve rekabete yol açmaktadır. Bu alandaki entegrasyon sürecinin hızlandırılması istikrarı sağlama bakımından önemlidir ve siyasal İslam'ın radikal yorumlarının bölgede yayılma tehlikesini önleyebilir.

Yukarıda değinilen bölgesel özellikler Orta Asya ülkelerinin entegrasyon sürecini etkileyen temel faktörlerdir. Entegrasyon çalışmaları bu konuda yapılan bilimsel çalışma ve projelerin yokluğundan hızlanamamaktadır. Bu bağlamda işbu araştırma serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci içerisinde Orta Asya ülkelerinin entegrasyon çalışmalarının yön ve yöntemlerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Tezin amacı, Orta Asya entegrasyon sürecini etkileyen jeopolitik etkenlerin, bölgesel ve dış faktörlerin geniş çaplı araştırılmasıdır.

Asıl amaçtan yola çıkarak aşağıdaki hedefler belirlenmiştir:

- Modern uluslararası sistemde entegrasyon süreçlerinin yeri tespit etmek;
- Ekonomileri geçiş süreci içerisinde bulunan ülkeleri konu alan bilimsel çalışmaların kuramsal bulgularını tespit etmek;
- Mevcut olan en büyük entegrasyon oluşum ve kurumlarının mukayeseli analizi;
- Uluslararası entegrasyon tecrübesinin ve farklı entegrasyon modellerinin Orta Asya entegrasyon sürecinin jeostratejik temellerinin bunların bölge güvenliğine etkileri bağlamında araştırılması;

- Bölgenin entegrasyon dinamiğine olumlu veya olumsuz etki yapabilecek en büyük jeostratejik faktörleri tespit etmek;
- Bölge ülkelerinin dış güçlere yönelik eğilimlerinin tahmini;
- Orta Asya ülkelerinin ekonomik işbirliğini gerçekleştirebilmek için etkili yöntemleri belirlemek.
- Dünyanın farklı bölgelerinin, özellikle de Orta Asya ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasi oluşumu.
- Orta Asya devletlerinin entegrasyon süreci, uluslararası sistemde entegrasyon ilişkilerinin sorunları ve bunların bölgedeki süren etkisi.

İşbu araştırma serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmakta olan Orta Asya ülkelerinin ekonomik entegrasyonunun teorik ve pratik yönleri ele alınmakta, entegrasyon sürecinin zorluklarının aşılmasının metodolojik meseleleri araştırılmaktadır.

Devletlerarası entegrasyonun değişik problemlerinin bilimsel araştırması siyaset, ekonomi, felsefe, tarih, etnoloji, sosyoloji, dil bilimi ve bilimin başka dallarında yankı bulmuştur.

Farklı bölgelerin entegrasyon meseleleri son yıllarda dünyanın farklı yerlerinden bilim adamlarının dikkatini çekmektedirler.

Dünyadaki entegrasyon süreçlerinin araştırılması birçok üniversitenin özel araştırma konusu olmuştur. Bölgede farklı etnik unsurların entegrasyonu, sosyal ve ekonomik entegrasyonu değişik yönleri incelenmiştir. Ne var ki devletlerarası entegrasyon sorunları uzun bir süre ideolojik bir anlayış içerisinde ele alınıyordu. Yani entegrasyon teorileri Marksist ve Marksist olmayan teoriler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Fakat daha sonra elde edilen tecrübe, dünyanın farklı yerlerindeki

entegrasyon süreçlerinin ortak özelliklerinin olduğunu, kendi gelişim süreçleri boyunca benzerlikler sergilediğini ortaya koymuştur.

Halihazırda entegrasyon çalışmalarını sürdüren herhangi bir ulusal ekolün mevcudiyeti söz konusu değildir. Devletlerarası entegrasyon daha çok çaplı bir şekilde bilimin farklı dallarının katılımıyla gerçekleşmektedir. Ne var ki entegrasyonun genel ve kapsamlı bir teorisi halen oluşturulabilmiş değildir. Bu da dünyanın farklı bölgelerindeki entegrasyon sürecinde bulunan ülkelerin her türlü alandaki farklılıklarından kaynaklanıyor olsa gerek. Devletlerarası entegrasyonun araştırılması sürecinde bilim adamları değişik bakış açıları ve metotlar geliştirdiler. Bunun yanı sıra Orta Asya'daki entegrasyon sürecinin etraflica incelenmesi için teorik ve ampirik araştırmaların derinleştirilmesi lazım.

Devletlerarası entegrasyonun farklı teorileri, bilim adamlarının bilimsel çalışmaları, uluslararası ilişkilerde cari olan değişik entegrasyon süreçlerinin kuramsal yönleri aşağıdaki uzmanların çalışmalarında yankı buldu: V. G. Baranovskyi, G. V. Miloslavskyi, N. S. Novikov, E. A. Pozdnyakov, Y. V. Şişkov, F. E. Machlup, C. P. Kindleberger, J. Tinbergen, B. Balassa, İ. Vajda, R. G. Lipsey, J. Viner, J. E. Meade, D. Young, M. C. Kemp, H. G. Johnson, C. A. Cooper, R. F. Mikesell, E. Ertürk, K. Rıdvan, S. Halil, İ. Ahmet, M. Erol, B. Canan, D. Muzaffer, K. Nazif , Y. Tomris, E. Arif, D. Vedat, E. M. Aben, L. Y. Abalkin, E. M. Arın, K. H. Abuseytov, S. M. Akimov, L. K. Bakayev, A. A. Bazarov, L. A. Baygeldinov, A. S. Balgimbayev. v.b.

Böylece Orta Asya devletlerinin entegrasyon sorunlarının değişik yönleri dünyanın değişik yerlerinden yazarların çalışmalarında yankı buldu. İnceleme ve araştırmalar Orta Asya Birliği ve BDT ülkeleri istatistik kurumları ve de başka devlet

kurumların evraklarına dayanarak yapılmıştır. Bunun yanı sıra Orta Asya ülkeleri ekonomik entegrasyonun Enformasyon el hizmetinin bilgileri, entegrasyon süreçlerini etkileyen yasal düzenlemeler, yasa ve kanunlar, devlet başkanlarının resmi demeçleri, uluslararası bilimsel araştırma müesseselerinin materyalleri kullanılmıştır.

Elde edilen bilimsel sonuçlar geçiş ekonomisi koşullarında Orta Asya ülkelerinin ekonomik entegrasyonu için önem arz etmektedirler.

Yapılan araştırma sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Orta Asya bölgesindeki entegrasyon süreçleri etraflıca ve toparlayıcı bir şekilde incelendi;
- Orta Asya entegrasyonunun özelliklerini yansıtan kuramsal ve metodolojik yöntemler incelendi;
- Politik ve ekonomik ilişkilerinin yakınlığı farklı değişik entegrasyon gruplarının arasındaki benzerlikler tespit edildi;
- Orta Asya grubuyla amaç özellikleri bulunan gruplar tespit edilerek mukayeseli analiz yapıldı.
- Entegrasyon sürecinin bölge hususiyetleriyle alakalı özellikleri incelendi;
- Entegrasyon grubunun işleyebilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının öneminin yanı sıra dikey ve yatay entegrasyon mekanizmalarının geliştirilmesinin lüzumu tespit edildi;
- Bölgedeki entegrasyon gidişatına süper güçlerin etkisi incelendi;
- Jeopolitik modelleme esası alınarak Orta Asya grubunun potansiyel gelişimlerinin tahmini yapıldı.

I. BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER SİSTEMİ VE ORTA ASYA BÖLGESİNDEKİ ENTEGRASYON SÜRECİNİN KURAMSAL VE METODOLOJİK TEMELLERİ

A. Entegrasyon Sürecine Kuramsal Bir Bakış ve Sürecin Uygulanması

“Entegrasyon” kavramı ve entegrasyon süreci siyasi terminolojide XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır ve günümüzde “entegrasyon bilimi” olarak anlam kazanmaktadır.¹

Bu bilim alanının temelini Alman bilim adamları R. Schmed, H. Kelzen ve D. Shindler atmıştır. Bu bilim adamları entegrasyon kavramını kamu ilişkilerini inceleme alanında kullanarak, entegrasyonu, devlet veya vatandaşların sosyal ve siyasi anlamda belli bir işbirliği ile birleşmesi olarak tanımlamışlardır. Fakat, o dönemlerde uluslararası işbirliğinin gelişmemiş olması ve ekonomik ilişkiler alanında entegrasyon çalışmalarının işlevsel hal almamış olması, entegrasyonun şimdiki anlam ve tanımından farklılık arzemiş, fakat aynı zamanda şimdiki entegrasyon tanımının ön koşullarını oluşturmuştur.

Ekonomi biliminde kullandığımız birçok kavram gibi entegrasyon kelimesi de Latince kökenli bir kelimedir. Latince “integratio” kelimesinden türetilerek Batı dillerine giren entegrasyon, parçaları bütünün içinde birleştirmek anlamına gelir.²

¹ G.V.Osipova, **Ensiklopediçeskiyi Sosyoliçeskiyi Slovar**, RAN, Moskva, 1995, s. 223.

² Emin Ertürk, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye’nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, 1 Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1993, s. 5.

Tam anlamı “birleşme” olarak ta kullanılan entegrasyon, günümüzde ayrı ekonomilerin daha büyük ekonomik bölgeler içinde bütünleşmeleri anlamında kullanılmaktadır.³

Entegrasyon kavramı sosyal hayatta geniş bir kullanım alanına sahiptir. Sosyal, etnik ve devletlerarası zeminde nitelendirilen entegrasyon kavramı, aynı zamanda kültürel, iktisadi, siyasi ve diğer alanlardaki değişik süreçleri de kapsamaktadır. Bununla beraber, entegrasyon, askeri-siyasi, bilimsel-teknik, teknolojik, ekonomik ve diğer alanlarda da geniş çapta kullanılan bir terimdir.

Entegrasyon sürecini araştırmanın siyasi yönüne gelince; bu süreç devletlerin asıl iç ve dış siyasi faaliyetleriyle ilişkilidir. Araştırma sırasında değineceğimiz problemler devletlerarası entegrasyon ve uluslararası ilişkileri kapsamaktadır. Ülkelerarası entegrasyon sürecini araştıran bilim adamları devletin iç siyasetindeki entegrasyon faaliyetleriyle ilgili meseleleri ayrıca ele almıştır ve siyasi entegrasyon düşüncesini oluşturma eğilimi göstermişlerdir.

Çoğu bilim adamları “siyasi entegrasyon” kavramının en isabetli tanımını Amerikan siyaset bilimcisi A. Hass’ın yaptığını söylemektedir. A. Hass’a göre, “siyasi entegrasyon oluşumları, içerisinde birçok milli sistemlerin siyasi hayata katılmalarını, siyasi faaliyetlerin belli bir parçalarının genellemeye ve belli bir kanuni temellere sahip yeni merkeze uyum sağlamaya çaba göstermesini içermektedir.”⁴

Bu kavram ile ilgili olarak diğer bir siyaset bilimcisi V. G. Baranovsky’nin tanımlaması ise şöyledir: “Entegrasyon, farklılıkların bütünleştirilmesi ve bunların

³ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 4. Baskı, BETA A. Ş., İstanbul, 1996, s. 212.

⁴ E. Hass, **The Uniting of Europe. Political, Social and Economical Forces**, Ringer Press, London, 1957, s. 340.

pratik süreci de tamamlamasıdır.⁵ Buradaki, bütünleşme uluslararası ilişkiler sistemindeki belli ilişkileri ve bu ilişkilerin istikrar sağlamasının genel durumunu belirtmektedir.

Siyasi entegrasyon sorunu ile ilgili bilimsel kaynakların çok az olmasına rağmen, günümüze kadar araştırmacılar bu alanı çeşitli yönlerinden araştırarak belli bir genellemeler ortaya koymuştur, ancak, “siyasi entegrasyon” kavramının çoğunluğun kabul ettiği genel bir tanım üzerinde ittifak edememişlerdir.

Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin bölgesel entegrasyon süreçlerini inceleyerek kuramsal tanımlamaların oluşturmada, entegrasyon süreciyle ilgili araştırmalarda çeşitli sorunlar ile karşılaşilmektedir. İlk devletlerarası entegrasyonun veya entegrasyon düşüncesinin metodolojik temeli, Batı Avrupa’da oluşturulmuş uluslararası ekonomik entegrasyonun süreci olarak gösterilmektedir.

Devletlerarası entegrasyon ile ilgili olarak bilim adamları arasında farklı düşünceler, bakış açıları ve kuramsal tespitler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, entegrasyon sürecini karşılaştırmalı olarak ele alan bir çok düşünceler meydana gelmiştir. Devletlerarası entegrasyon meselesinde en çok merak uyandıran görüşler ise, entegrasyonun esas amacı ile ilgili konulardır. Devletlerarası entegrasyon ile ilgili tüm kuramsal tespitler ve fikirleri, aynı zamanda araştırma kriterleri ve unsurlarını bütünsel olarak ele alarak, devletlerarası entegrasyon araştırmalarını birkaç yöne ayırarak inceleyebiliriz.

Bölgesel entegrasyon süreçlerinin kuramsal tanımlamalarını ilk olarak Neoliberal görüşteki bilim adamları tarafından XX. yüzyılın ortalarında yapılmaya

⁵ V. G. Baranovskyi, **Političeskaya İntegrasiya v Zapadnoi Evrope**, “Nekotoriye Voprosı Teoryi i Praktiki.” Nauka, Moskva, 1983, s. 266.

başlamıştır.⁶ Onlar devletlerarası entegrasyona piyasa ilişkilerini esas alarak tanımlamalar yapmışlardır.

Bölgesel entegrasyon süreçlerinin kuramsal olarak tanımlanmasını ilk ele alan, 1950’li yıllardaki Neoliberal görüşteki bilim adamları A. Predol ve V. Repke olmuştur.⁷ Onlar iktisadın en verimli düzenleyicisi olan piyasa görüşüne dayanarak, entegrasyon sürecini bir kaç devleti kapsayan aynı özelliklere sahip, siyasi ve ekonomik topluluğu kurmak olarak tanımlamışlardır. Bu amaçlara ulaşmak için dış ticaret, döviz ve maliye sektörlerinin, devlet kontrolünden tamamen bağımsız hale getirilmesi gerekmektedir. Bu ise, o dönemlerde Batı Avrupa’daki siyasi, hukuki ve iktisadi alanlardaki hakim olan liberal görüşlerle uyum sağlamaktadır.

Uluslararası ilişkiler biliminin gelişimiyle birlikte bölgesel entegrasyon kuramlarında da birtakım gelişme ve değişiklikler meydana gelmiştir.

1960’lı yıllarda entegrasyon meselesinde tekrar kuramsal tanımlamalarda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler ve kuramlar entegrasyon süreçlerini yeniden düzenleme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Araştırmacılar yeni yaklaşımları “dirijistlik” olarak adlandırmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcileri entegrasyon süreçlerini verimli hale getirmek için ulus üstü siyasi ve hukuki enstitüler veya kuruluşlar oluşturmayı benimsemişlerdir.⁸ Uygulamada ise bu, iktisadi birlik kurma düşüncesini getirmektedir. Bu kuram piyasaları sadece birleştirmekle değil, bununla birlikte devletlerarası entegrasyon alanındaki birçok problemi çözmek için uygulama organları ve mekanizmaları oluşturmayı kapsamakta, yani entegrasyon süreçlerine etki eden siyasi unsurları belirlemeyi hedef almaktadır.

⁶ B. B. Jarmenov, “Voprosi Regionalnoy Politiki Gosudarstva v Usloviyah Rinoçnoy Reformi”, **Bulten Sayasat**, İnstitutu Razvitiya Kazakhstana, 1996, C. 8, S. 6.

⁷ B.B. Jarmenov, a.g.m., 1996, C. 8, S. 6.

⁸ N.S. Novikova, **Zapadnoevropeiskaya İntegrasiya; Politiceskiye Aspekti**, Nauka, Moskva, 1985, s. 336.

Amerikan bilim adamı B. Balassa entegrasyon kavramını “süreç” ve “durum” olmak üzere iki açıdan ele almıştır.

Öncelikle, B. Balassa, birlik ile entegrasyonun ayrımını yapmıştır. Eğer birlik süreci çeşitli anlaşmazlıkları azaltmaya yönelik ise, entegrasyon süreci anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya yöneliktir.⁹ B. Balassa’ya göre, entegrasyon süreci beş aşamadan oluşmaktadır:

1. Serbest ticaret bölgesi; Üye ülkelerarası tarifeler ile sayılı sınırlamalar kaldırılacaktır.
2. Gümrük birliği; Üçüncü dünya ülkeleri ile ticaret yapmada tek tarifli sistem uygulamak.
3. Genel piyasa; Ticari ve iktisadi alanda devlet müdahalesi azami miktarda ortadan kaldırılacaktır.
4. Ekonomik birlik; Mal ve sermayenin serbest dolaşımını sağlama aşamasında ulusal politikaların uyum sağlamasını temin etmektir.
5. Ekonomik entegrasyon; Ulusal iktisadi politikalar tam olarak uyum sağlamış, üye devletler entegrasyon kuruluşunun ulus üstü organlarını veya siyasi birliği oluşturmuştur.¹⁰

Milli egemenliğin dış politika ve milli güvenlik gibi ortak alanları milli iktidarın ötesinde bir organın kontrolüne geçecektir.

B. Balassa’nın fikri ise, entegrasyonu ve uluslararası ekonomik işbirliğinin diğer hedeflerinden onun siyasi ve hukuki mekanizmalarının önemli rolünü farklı gösterecektir.¹¹

⁹ B. Balassa, **The Theory of Economic Integration**, Harper Collins, London, 1962. s. 345.

¹⁰ G. Murdal, **Mirovaya Ekonomika; Problem i Perspektivi**, İnostrannaya Literatura, Moskva, 1958, s. 122.

¹¹ G. Murdal, a.g.e. , s. 122.

Dünya entegrasyon süreçlerinin dinamik gelişmesi 1960-1970'li yıllardan sonra entegrasyon teorisinin dirijistlik istikametinin güçlenmesine imkan sağlamıştır. Bu istikamet en meşhur temsilcileri R. Kuper, G. Murdal, P. Stripten, J. Tinbergen ve A. Philip'dir.¹² Bunların hepsi değişik sosyal ve siyasi görüşleri benimsemiş olmalarına rağmen entegrasyonla ilgili genel piyasa görüşlerini kabul etmişlerdir.

İsveç bilim adamı G. Murdal'a göre, fakir ve zengin ülkelerin ekonomik gelişme seviyelerini eşitlemek veya denkleştirmek milli politika çıkarlarının önemli etkileriyle belirlenecektir. Buna bağlı olarak gelişme koşulları ile tempoları denkleştirmek için sosyal ve ekonomik politikalarında, devletin düzenleyici rolünü güçlendirmek gerektiğini öne sürmektedir.¹³

Ekonomik entegrasyon, genellikle birbirine yakın ve aynı coğrafi bölge üzerinde bulunan, aralarındaki ekonomik ilişkileri ve işbirliğini arttırmak amacıyla kalkınma düzeyleri, siyasal rejimleri ve tarihi geçmişleri birbirine benzeyen ülkelerin oluşturdukları bir birlik (entegrasyon) şeklinde tanımlanabilir.¹⁴

Bu yönüyle entegrasyon firma, sektör, ulusal ekonomi ve uluslar arası düzeyde çıkabilmektedir. Firma veya sektör düzeyindeki birleşmeler yatay ve dikey entegrasyonlar olarak mikro düzeyde incelenirken, makro düzeydeki entegrasyonlar ekonomik entegrasyon terimi ile ifade edilebilmekte ve böylece bu kavram uluslar arası alandaki ilişkileri de kapsayacak biçimde geniş bir çerçevede düşünülebilmektedir.¹⁵

¹² B. G. Baranovski, **Zapadnaya Evropa; Veonno-Politiçeskaya İntegrasiya**, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva, 1998, s. 200.

¹³ A. Etzioni, **Political Unification**, Regent Publishers, New York, 1965. s. 287.

¹⁴ Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Sözlüğü**, Güzem Yayınları, Ankara, 1992, s. 382.

¹⁵ **Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 140.

Ekonomik entegrasyon kavramının iktisat literatürüne girişı kısa bir geçmişe sahip olmasından dolayı oldukça yenidir.¹⁶ Ayrı ülke ekonomilerini daha büyük ekonomik bölgeler içinde birleştirmek anlamında kullanılan entegrasyon kavramına; ne 1940'lardan önce uluslar arası ticaret üzerine yazılan kitaplarda, ne Zollverein'nin (Alman Gümrük Birliğı) dahil olduğı gümrük birliğine ilişkin kitaplarda ne de tarihsel kitapların yer aldığı literatürde rastlanılmıştır.¹⁷

Hollandalı bilim adamı Jan Tinbergen entegrasyon süreçleriyle ilgili problemleri incelerken, bu problemleri olumlu ve olumsuz şekilde nitelendirmiştir. Piyasa mekanizmaları, mal, sermaye ve işgücü dolaşımında meydana gelen entegrasyon ilişkilerini olumsuz olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte, ulus üstü veya devletlerarası ilişkilerdeki süreçler, siyasi olarak düzenlemenin temelindeki entegrasyonu olumlu olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda bunu en verimli model olarak ta benimsemektedir.

Entegrasyon ile ilgili bir diğer ayrımda serbest teşebbüse sahip ülkelerin bölgesel veya dünya entegrasyonunu teşvik etmek istemeleri sonucu ortaya çıkan ve ilk defa Jan Tinbergen tarafından ortaya atılan negatif ve pozitif entegrasyondur. Bütünleşme süreci içinde, hedefler doğrultusunda yapılan ayrımcılığın kaldırılması, kısıtlamaların bertaraf edilerek serbest ticaretin önünün açılması çabalarını negatif entegrasyon olarak adlandırırken, piyasayı kuvvetlendirmek için devletin mevcut araçları ve kurumlarından değişikliklere gitmesi ve yeni politikaları meydana getirmesi ise pozitif entegrasyon olarak adlandırılır. Yani serbest piyasa bu sürecin pozitif yöne kaymasını tetikleyecektir.

¹⁶ Ahmet İncekara, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayınları, İstanbul, 1995, s. 60.

¹⁷ Fritz Machlup, **A History of Thought on Economic İntegration**, Columbia University Pres, New York, 1977, s. 1,2.

M. Erol'a göre, "Çağımız ekonomik entegrasyon çağıdır".¹⁸

Lipsey ise ekonomik entegrasyonla ilgili tek bir tanımın yeterli olmayacağını ve bu yüzden farklı tanımlar yapılması yönünde görüş bildirmektedir. Ona göre ABD ve Kanada gibi piyasa ekonomilerinde ticaret ve faktör entegrasyonu amaçlanmalı, Fransa ve İngiltere gibi karma ekonomiler arasında politika entegrasyonuna yer vermeli, sosyalist ülkeler arasındaki entegrasyonda ise politik entegrasyon esas vurgu olmalıdır.¹⁹

En genel anlamda ekonomik entegrasyon tanımına bakıldığında da "ekonomik entegrasyon, üye ülkeler ekonomilerine dinamizm ve etkinlik kazandıracak temel amaçları olan özgün bir dış ilişkiler formülüdür"²⁰ şeklinde tanımlanabilmektedir.

Görüldüğü gibi ekonomik entegrasyonlar birçok iktisatçı tarafından zaman içerisinde değişik şekillerde tarif edilmiş ve bu konuyla ilgili değişik düşünceler ortaya atılmıştır. Ancak her ne kadar farklı düşünceler ve tanımlamalar ortaya çıkmışsa da bu konu üzerinde ortak olarak anlaşmaya varılan noktalar olmuştur. Konu ile ilgilenen iktisatçıların tüm belirsizliklere karşı üzerinde fikir birliğine vardıkları üç nokta şudur:²¹

1. ekonomik entegrasyon temelde işbölümüne dayanır.
2. ekonomik entegrasyonda (özellikle ileri aşamalarda) malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir.

¹⁸ Erol Manisalı, "Uluslararası Ekonomik Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi", **İ.Ü.Yay. No: 1694, İktisat Fak. Yay. No: 299**, İstanbul, 1971.

¹⁹ E. Ertürk, a.g.e., s. 6.

²⁰ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 4. Baskı, İ. M. K. B. Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22.

²¹ Canan Balkır, Muzaffer Demirci, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu**, 2. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989, s. 8, 9.

3. ekonomik entegrasyon, mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gidecek bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir.

Bu nedenle ayırıcı ve engelleyici kurumların kaldırılması, serbest piyasa mekanizmasının eksiklerinin giderilerek tam işler hale getirilmesi, mal ve faktör hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, ülkelerin istedikleri anlamda ulusal, uluslar arası ve dünya entegrasyonu sağlaması açısından gerekli ve önemli basamaklardır.²²

Buradaki ulusal, uluslararası ve dünya entegrasyonu sözünden entegrasyonun çeşitli düzeylerde gerçekleştirdiğini anlıyoruz. Ekonomik entegrasyon sırasıyla üç şekilde görülebilir.²³

1. bir ülke sınırları içindeki farklı bölgelerin bütünleşmesini amaçlayan ulusal (bölgelerarası) entegrasyon.
2. farklı ülkelerin bir bölge içinde bütünleşmesini amaçlayan uluslararası (bölgesel) entegrasyon.
3. farklı bölgesel grupların bütünleşmesi ve tek bir ekonomik –politik ünite haline dönüştürülmesine amaçlayan dünya entegrasyonu.

Entegrasyonu ele alınış biçimine göre de üç ayrı kategoride inceleyebiliriz. Bunlarda; mal, hizmet ve faktör (işgücü, sermaye) piyasalarının hangi ölçekte olursa olsun bütünleşerek tek bir piyasanın meydana getirilmesi anlamında reel entegrasyon; döviz piyasalarının bütünleşmesi anlamında parasal entegrasyon; maliye ve para politikalarının bütünleşmesi, uyumlaştırılması anlamında da mali entegrasyon olarak, uluslar arası ekonomik entegrasyon değişik biçimlerini gösteren

²² Nazif Kuyucuklu, Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (SEVCOMECON), **İ. Ü. Yay. No: 2523, İktisat Fak. Yay. No: 427**, İstanbul, 1978, s. 7, 8.

²³ C. Balkır- M. Demirci, a.g.e., s. 9.

kavramlar olarak belirtilebilir.²⁴ Bu çerçevede entegrasyon hareketine global boyutta bakıldığında reel entegrasyon hareketleri olarak, 1950'lerden beri GATT'ında başlıca amacı olan dünya ticaretinin ve faktör akışkanlığının önünün açılmasına dönük çabaları²⁵ ve bunun için düzenlenen anlaşma ve kurumları görürken, olaya bölgeselleşme düzeyinde bakıldığında ise reel entegrasyonun ötesinde, parasal ve mali entegrasyon aşamalarına ait, bölgesel bütünleşmeye taraf ülke ekonomilerinin bir bütün olarak birbirleri ile bütünleştirilmesini görürüz.²⁶

1970-1980'li yıllardaki siyasi ve ekonomik dönüşümler hem neoliberal akımları hem dirijistlik akımları değişime uğratmıştır.²⁷

Değişik bölgesel grupların sayısının artması bölgesel entegrasyon problemini araştırmada kuramsal ve metodolojik incelemeleri derinleştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Araştırmalar içerisinde entegrasyonun “başlangıç noktası”, yani belli bir sayısal değişiklikler ülkelerarası entegrasyon eğiliminin ortaya çıkmasına neden olacak çeşitli görüşler vardır. Birçok Batılı araştırmacılar arasında entegrasyon sürecinin sayısal parametreler ile belirlenmesi konusunda çeşitli matematiksel yöntemleri araştıranlar olmuştur.

Entegrasyon süreçlerin araştıran bilim adamı L.Lindberg kamu hizmetlerinin çeşitli alanlarına bağlı kararlar almaya odaklanmış entegrasyon seviyesini ölçmek usullerini oluşturmuştur. Bu ise, 22 çember olarak gösterilmektedir. Bunun temelinde karar şamasının çeşitli derecelerini aşamalı olarak belirtilmiştir. İlk aşamada milli

²⁴ T. Yılmaz, a.g.e., s. 16.

²⁵ Arif Esin, **GATT Uruguay Round Sonuçları ve Türkiye'ye Etkileri**, İKV Yay. No: 126, İstanbul, 1994, s. 35.

²⁶ A. İncekara, a.g.e., s. 62.

²⁷ E. A. Pozdnyakov, **Sistema, Struktura y Prosess Razvitiya Sovremennih Mejdunarodnih Otnoşeniye**, Mejdunarodniye Otnoşeniye, Moskva, 2000, s. 221.

düzeyde alınacak kararları, ikinci aşamada entegrasyon grupları düzeyinde alınacak kararları, üçüncü aşamada milli düzeydeki entegrasyon kurumlarıyla alınacak kararları, dördüncü aşamada hem milli düzeyde hem de entegrasyon kuruluşları düzeyinde alınacak ortaklık (konsorsiyum) kararları, beşinci aşamada sadece entegrasyon ortaklık kararları belirlemektedir.²⁸

L. Lindberg 22 ölçütü 5 endeksle işaretleyerek, entegrasyonun gelişmesini sağlamlaştırmaya ve genişletmeye çabalamıştır.

Bölgesel entegrasyon süreçlerini araştırmada uzmanlar teorik temelleri açısından entegrasyonun konseptlerini üç ana maddeye ayırmaktadır.

İlk olarak, Batı Avrupa devletlerinin tarihi, ekonomik ve siyasi çıkarlarını özetleyen düşünceye dayanmaktadır, bu akım temsilcileri kurumsal ortaklık kurmanın öneminden bahsetmektedir. XX yüzyılın 50'li yıllarında birkaç Amerikalı ve Avrupalı siyasi bilimcilerin benimsediği yaklaşım, devletleri federasyon çatısı altına birleştirmektir. Siyaset biliminde bu akıma “federasyon” denir. Bu fikir ilk önce, birliğe üye devletlerin istikrarlı ve güvenli gelişmesine gerekli imkânları sağlayacaktır. İkincisi, federasyon ve ulus üstü iktidar organlarının temsilcileri siyasi ve yönetim organlarının görevlerini tam yerine getirmekle birlikte her ülke kendi özelliklerini korumaktadır.²⁹

Klasik federalizm kavramı anayasayı ve iktidarı ayırmayı esas almaktadır. Bu düşünceyi temsil edenlere göre bölgesel entegrasyon uluslararası ölçekte hukuksal normları tekrar oluşturmak esasında gerçekleştirilmesi mümkün ve federal sistemi oluşturmak entegrasyonun esas amacıdır.

²⁸ K. Zueva, **Novie Konsepsiyi Evropeiskoy İntegrasiyi**, Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniye, Moskva, 1995, C.11, s. 94.

²⁹ V. G. Baranovskiyy, **Politiçeskaya İntegrasiya v Zapadnoy Evrope; Nekotoriye Voprosi Teoryi i Praktiki**, Nauka, Moskva, 1983, s. 154.

Amerikan siyasetçisi A. Hamilton ve İngiliz siyaset uzmanı K.Wair ile R. Wouts'un görüşlerine göre, uluslararası forum organize edilerek, ulus devletlerin yetkili temsilcileri arasında gönüllü anlaşmalar veya başka bir tabirle “anayasa devrimi” olduğu zaman federasyon düşüncesi gerçekleşecektir.³⁰

Federalistlerin fikirleri ise, elverişli entegrasyon oluşumu federal sistem kurulduktan sonra anayasa ve hukuki mekanizmaların uyum sağlaması neticesinde geçerli olacaktır.

Bunun gibi düşünceler entegrasyon süreci sırasında anayasa yetkisini ve birkaç iç ve dış unsurlar rolünün önemini gösterecektir.

Klasik federalizmde geleneksel alışkanlıkların yetersizliği bu kuramı yenilemek gerektiğini göstermektedir. Bunu esas alarak, federal entegrasyon hedefini gerçekleştirme çabası yeni kuramın oluşmasına yol açmaktadır. Neofederal kavramı siyasi ve anayasa derecesindeki federal entegrasyon süreçlerinin genelini esas alacak ve bununla beraber sosyal entegrasyona altyapı hazırlayacaktır.

Bu akımın belli temsilcilerinden biri olan Amerikan siyaset bilimcisi A. Etzioni'nin terminolojisinde ise, “birlik” ile “entegrasyon” sübjektif nitelikte ve değişken olarak belirlenmektedir. “Birlik” kendine yeterli entegrasyon mekanizmaları var olan herhangi bir birlik veya “sistemi” oluşturur. “Entegrasyon” ise, bu gibi sistemin iç ve dış unsurların etkisi sonucunda bütünsel bir oluşum olarak sayılır. A. Etzioni'nin düşüncesine göre, ülkelerarası entegrasyonun esas amacı “siyasi birlik” oluşturmaktır. Siyasi birlik, siyasi iktidarın üç unsurunu veya entegrasyonun üç ögesini belirtmektedir: etkilemenin kuvvet kullanma kuralların faydalanmak için etkili araç olduğu; karar verme ile işlem sürecinin güçlü merkezi

³⁰ V. R. Evstigreev, V. Şişkov, **Reintegrasiya Postsovetskogo Prostranstva i Opit Zapadnoy Evropi**, İMEİMM RAN, Moskva, 1994, s. 72.

nitelikte olması; birliğe üye ülkelerin siyasi tutumları halkın içinden belli bir kitlenin desteğine dayanmasıdır.³¹

Bu akımın belli temsilcisi K. Fredrich'in düşüncesine göre, federalizasyon süreci siyasi birleşmenin çeşitli tarafların tek tek kapsaması mümkündür. Devrimde ise, birleşmenin oluşumunda federal prensipler genişlemek durumunda kalacaktır.³²

Bu durum neofederalistlerin, klasik federalistlerden temel farkıdır. Yani neofederalistlerin düşüncesine göre federasyonu oluşturmak klasik federalistlerce öne sürülen şekliyle ilerleyici bir sistem değil, belli sistemli gelişme sürecinden geçen bir oluşumdur. Neofederalistler entegrasyonun esas amacını federal devlet formasındaki siyasi birlik olarak tanımlamaktadır.

Etzioni'ye göre, bu olgunun aşamalı bir sürece tabi tutulması birkaç objektif unsurların etki edeceği yükselme döneminin ve sisteme dinamik denge ile istikrarlılık sağlamak için gerekli istikrar aşamasını kapsar.³³

XX yüzyılın ikinci yarısında federalizm düşünceleri uygulamada birkaç entegrasyon grubunun oluşumunu etkilemiştir. Federalizm düşüncesi doğrultusunda dünya hükümetini oluşturma çabasında olan temsilciler, aynı zamanda da mondyalizmin çeşitli kuramlarına etki yapmışlardır. Birçok ülkede dünya hükümetin kurmak hedefini destekleyen komiteler ortaya çıkmaya başlamıştır. Birkaç bilim adamı bu amaçla BM yetkisini güçlendirmek gerektiğini öne sürmüştür.

Uygulamada federal entegrasyon hedefi gelişmiştir, ileri çaptaki entegrasyon oluşumu – Avrupa Birliği içinde belli bir seviye kat etmiştir. Fakat, günümüzde pratikte milli egemenlik, milli hukuk sisteminin ortaya çıkması meselesi ile aynı

³¹ A. Etzioni, **Federalism: Mature and Emergent**, Basic Books, New York, 1955. s. 143-145.

³² A. Etzioni, a.g.e. , s. 143-145

³³ A. Etzioni, a.g.e. , s. 143-145

anda entegrasyon sürecini oluşturmak, çoğunlukla engellerle karşı karşıya kalacağını göstermektedir.

Federalizm'in kuramsal tanımlamalarının eksiklikleri fonksiyonel kavramlarla belirlenmeye çalışılmıştır. Fonksyonelistlerin görüşlerine göre, günümüzdeki endüstrinin ve iletişim araçlarının gelişmesi uluslararası işbirliğini geliştirmenin birkaç önkoşullarını oluşturmaktadır. Bu kez fonksiyonel entegrasyon, örgütlenmeye zemin oluşturmaktadır. İktisat, kültür, bilim ve sosyal alanlardaki belli bir teknolojik ilerlemeler siyasi ve hukuki sistemde değişikliklerin yaşanmasını icap etmektedir. İlk önce, entegrasyon ülkelerarası ilişkileri belli düzene koyacak özel uzmanlaştırılmış teşkilatların çabalarıyla gerçekeşecektir.

Bu akımın temelini oluşturan bilim adamları D. Mitroni ile A. Cloud'dır. Onların düşüncelerine göre, dünyada ekonomik ve teknolojik ilişkilerin ilerlemesi bakımından dengesizlik oluşmaktadır. Bu iktisadi ilişkilerin kopmasına neden olur veya onların gelişmesine engel olacaktır. Fonksyonelistler bu durumdan uzaklaşmanın yolu ise özel uzmanlaştırılmış, fonksiyonel yapıya sahip siyasi olmayan örgütler sistemin oluşturmak gerektiğini öne sürmektedir.

Tarafların çıkarlarını ilgilendiren konulardaki problemleri çözmek için iki veya çok taraflı ülkelerarası merkezi örgütler kurmak bu tip dengesizlikleri gidermede ilk adım olarak sayılmaktadır.

Amerikan araştırmacısı D. Mitroni'nin düşüncesine göre, milli olmayan müesseselerin fonksiyonel sisteminin geliştirilmesi uluslararası ilişkilerin çeşitli alanlarında işbirliğin geliştirmeye yol açabilir. Her bir fonksiyon kendiliğinden otomatik olarak diğer ikinci fonksiyonu doğuracaktır. Böylece fonksiyonel örgütün ilk adımı atılmış olur. Bunların faaliyetlerinin verimli olması için bir sonraki atılacak

adım büyük önem arz etmektedir. Onun görevi ilk aşamada ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde belirlenecektir. Sonraki aşama dünya ölçeğinde uygulayıcı ve düzeltici fonksiyonel nitelikteki ajans oluşturmaktır. Bundan anlaşılan şudur, uluslararası çapta bir örgüt veya tabiri caizse uluslararası hükümet oluşturmayı kapsayacaktır.³⁴

D. Mitroni farklı düzeydeki entegrasyonun, dünya çapında, uluslararası örgütler ile bloklarda yerini alacağını düşünmektedir. Bu bağlamda D. Mitroni üç önemli durumun gerçekleşmesi durumundan bahsetmiştir: (1) İktidarların sadece hukuki yollarla hareket etmesini sağlamak ve bu konuda tam kontrolün sağlanması; (2) Ortak karar alma organlarının oluşturulması; (3) Birliğe üye ülke vatandaşlarının serbest dolaşımı gibi birtakım uygulamaların hayata geçirilmesi;³⁵

Fonksyonelistler entegrasyon sürecinde siyasi mekanizmaları göz ardı etmektedir. Fonksyonelistler aslında doğal etkenlere çok büyük önem vermektedir. Küresel düzeyde ilişkilerin gelişmesi, zamanla önüne çıkan her türlü sınırı aşmakta yardımcı olabilmektedir. Fonksiyonel uluslararası örgütler, uluslararası arenada geniş alanlarda faaliyet alanı geliştirerek ulus devletlere rakip hale dönüşebilir. Ülke vatandaşlarının ihtiyaçları belli derecede doğrudan milli olmayan fonksiyonel örgütlerle bağlı kalırlarsa, o zaman onlar uluslararası müesseselere dönüşebilir. Bunun neticesinde ulusal iktidar organlarının siyasi ağırlığı hafiflemeyecektir. Aynı zamanda uluslararası örgütün siyasi ağırlığı artacaktır. Siyasi çemberdeki değişiklikler sosyal ve ekonomik değişiklikler etkisiyle yürütülecektir. Fonksyonelistlere göre, bu süreç, gelişimi uzak olan evrimsel gelişmeyi gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte fonksiyonel teori siyasi entegrasyona çok önem

³⁴ V. Şişkov, **Teoryi Regionalnoy Kapitaliçeskoy İntegrasyi**, Mısl, Moskva, 1978, s. 129.

³⁵ N. Smelov, **Sosiologia Ekonomiçeskoy Jizni v Ob Amerikanskaya Sosyologia; Perspektivi, Problemi, Metodi**, Progress, Moskva, 1999, s. 72-85.

vermektedir. Bu kavramla birlikte entegrasyon ulusal devletlerin birliği değil, ilk önce idari ve ekonomik birlik olarak tanımlanmaktadır.

Fonksyonelist D. Mitroni'nin federal entegrasyon teorisine göre, federasyon kurmak ülkelerarasındaki ayrımı ortadan kaldıramaz. Bununla beraber, bölgesel entegrasyonun coğrafik esaslara dayanması zorunlu değildir. Onlar bölge diye, ekonomik, teknolojik veya diğer fonksiyonları harekete geçiren fonksiyonel bölgeyi adlandırmaktadır. Genel olarak, fonksyonelistler entegrasyonu ilk önce küresel kapsamdaki bir kurum olarak anlamaktadır. Bu akımın temsilcileri verimli küresel entegrasyonu olumsuz yönde etkileyen hususu dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişme süreçlerinin uyumsuzluğundan kaynaklandığını düşünmektedirler.³⁶

Uygulamada dünyadaki devletlerarası ilişkilerin gelişmesinde, dünyanın çeşitli bölgelerindeki entegrasyon sürecini geçirmekte olan çeşitli ülkeler arasında ve sadece sosyal ve ekonomik gelişme dereceleri farklı olan ülkeler kapsamında değil, bununla beraber gelişmiş ülkeler arasında da önemli ve derin sorunlar yaşanmıştır. Entegrasyonun sadece ekonomik esasları entegrasyon sürecine etki edecek çeşitli unsurların bütününe kapsamaktadır.

Klasik fonksyonelizmi, neofonksyonelistler farklı açılardan eleştirmiştir. Bu akımın temsilcileri amerikan siyaset bilim adamları E. Hass, F. Shmitter, L. Lindberg, D. Hay idi. Onlar entegrasyon sürecinin istikrarlı olması için kalıplaşmış olan fonksiyonel tabloya bir kaç siyasi, sosyal ve ekonomik unsurları eklemişlerdir.³⁷

Neofonksyonelistler klasik fonksyonelistler gibi ekonomik unsurlara çok önem vermiştir. Ama bununla beraber, siyaseti bütünleşme meselesin hiçbir zaman ikinci plana itmemiştir.

³⁶ N. Smelov, a.g.e., s. 72-85.

³⁷ N. Smelov, a.g.e., s. 72-85.

A. Hass entegrasyonu milli devletle ölçeğinde faaliyet gösteren, bu aşamada farklı örgütlenmelere tol açan karşılıklı siyasi etkilenme merkezlerinin çıkış süreci olarak tanımlamaktadır.

A. Hass kamudaki bütün siyasi hareketleri ikiye ayırarak bakmaktadır: “alttaki” siyaset ve “üstteki” siyaset. “Altteki” siyaset halkın yaşam seviyesin yükseltmek, ekonomik gelişme ve bununla ilgili pragmatik amaçları kapsar. “Üstteki” siyaset dış politika stratejileri, milli çıkarların korunması gibi esasları kapsamaktadır.³⁸

A. Hass’ın düşüncesine göre, günümüzdeki kamu tecrübesinde çeşitli sosyal gruplar ile devletlerin içinde pragmatik çıkarlar ağırlık basmaktadır. Kamu sisteminde önemli noktayı ekonomik determinizm anlayışı sahiplenmiştir. Bu fikir hem uluslararası ilişkilerle hem de entegrasyon süreciyle ilgilidir. Ekonomik unsurlar entegrasyon sürecine doğrudan değil, entegrasyon süreci özneliyle çeşitli çıkar grupları, partiler, hükümet dışı örgütler ve uluslararası örgütler aracılığıyla etki yapmaktadır.³⁹

Neofonksiyonelistlerin düşüncesi ise, entegrasyon süreci sırasında siyasi mekanizmaların hizmeti ulus ötesi iktidarın üstünden bakan organların anlaşmaları ile karar vermesini gerektirmektedir.

L. Lindberg’e göre, siyasi entegrasyonun önemi, beraber karar alma sürecinin doğuşunda, yani siyasi müesseselerin kurulmasında ortaya çıkmaktadır. Devletler karar alma işlemlerini birleştirecektir. Devletler, hükümetler arası anlaşmalar sırasında beraber karar alacaklardır.⁴⁰

³⁸ V. Şişkov, **Teoryi Regionalnoy Kapitalıçeskoy İntegrasyi**, Mısl, Moskva, 1978, s. 129.

³⁹ V. Şişkov, a.g.e, s. 129.

⁴⁰ L. N. Lindberg, “Political İntegration As a Multidimensional Phenomenon Requiring Multivariate Measurement”, **İnternational Organization**, 1970, S. 4. s. 645-657.

Bunun gibi neofonksyonelistler için, ilk önce, beraber karar alma sistemin geliştirme süreci önemlidir.

Neofonksyonel’lik düşüncesinin klasik fonksyonelistlerden yine farklı olan bir özelliği şudur: neofonksyonelistler bölgesel entegrasyonun pratik hayata geçirilme imkânını kabul etmez. Neofonksyoelistler siyasi birlikten ziyade ekonomik birliğe doğru ilerlemenin, daha sonra siyasi entegrasyona geçmenin kendiliğinden otomatik olarak gerçekleşeceğine inanmaktadır. Fakat Batı Avrupa ve Latin Amerika kaynaklı entegrasyonlar, entegrasyonun oluşma tecrübeleri ile onun esas amaçları arasında çarpıcı özelliklerin olacağını göstermektedir. Buna bağlı, A. Hass entegrasyonun esas amacının üç seçeneğinden bahsetmektedir: bölgesel devlet, bölgesel devletlerarası topluluk ve belirli alanları kapsayacak bölgesel teşkilatların oluşturulması.

İlk modelde, bölgesel devlette iktidarı merkezileştirmek ve hiyerarşik dikey özelliğe sahip üniter devlet modeli gerçekleşecektir. İkinci model, bölgesel devletler topluluğu esas olarak, siyasi kaynakları paylaşırma işlevine sahiptir. Burada iktidar kararının çoğunluğu merkeze yerleştirilmiştir. Ancak, bölgesel birlik düzeyinde alınan kararların merkezi yoktur. Üçüncü model, entegrasyon süreçlerinin iktidar kaynakları konusunda çeşitli karar alma merkezleri arasında asimetrik türde paylaşılır. Bunun gibi karar alma merkezlerinin hiçbirisi ağırlık gösteremez.⁴¹

Amerikalı hukukçu R. Kaizer entegrasyonun esas amacını belirlemeye çalıştı. R. Kaizer entegrasyonun gelişmiş birkaç seçeneklerini sunarak, makro düzeydeki entegrasyona, üye ülkelerin birlik duygusunun yerleşmesine çok önem vermektedir.

⁴¹ A. B. Hass, “The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing”, **International Organization**, 1970, S. 4, s. 625-639.

Önceki düşünceler gibi bu fikrin de kendine ait eksiklikleri olmuştur. Batı Avrupa'daki entegrasyonun evrim niteliğinde gelişmesi birlik içerisinde olan devletlerin siyasi aydınlarının seviyesinde entegrasyona olumlu bakma durumunda entegrasyon süreci birinci kademedan ikincisine kendiliğinden otomatik olarak geçiş gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Bunun gibi pratik tecrübe neticesinde A. Hass entegrasyon gelişmesinin birinci aşamadan ikinci aşamaya kendiliğinden otomatik olarak geçme düşüncesinden vazgeçecektir. Bununla beraber, neofonksyonelistlik kuramın diğer bir eksikliği ise, entegrasyon sürecinde ulus devlet rolünün yeterince doğru değerlendirememesidir. Neofonksyonelizm yorumlarının çoğunluğu Batı Avrupa entegrasyon tecrübesinde olumsuz şekilde görülmüştür. Ama entegrasyon sürecine etki yapacak olan birçok unsurları gösteren bu düşünce kendi imkanlarını deneme ihtimaline hala sahiptir. Bununla beraber, ekonomik ve siyasi belirleyici etkisi ile yürütülen yoğunlaştırılmış analiz, yani siyasetin ekonomiye etkisi, ters ilişki mekanizmin değerlendirmek entegrasyon teorisinin gelişmesinde çok çarpıcı öneme sahiptir.

Bölgesel entegrasyona bağlı kuramsal düşünceler içindeki büyük akımlardan biri iletişim okulu olmuştur. Siyaset bilimindeki iletişim akımının temelini atan Amerikalı siyasetçi K. Doiche'dir. K. Doiche birleşik dünyayı her zaman iletişimde olan ve bir bireyle etkileşim içinde olan, baskı mekanizmaları olan çeşitli siyasi grupların toplamı olarak görmektedir. Bu teorinin temsilcilerinin fikrine göre, entegrasyon sürecinde “güvenlik işbirliğin” oluşturma meselesine büyük önem verilmesi gerekir.⁴²

⁴² V. Şişkov, **Teoryi Regionalnoy Kapitaliceskoy İntegrasyi**, Misl, Moskva, 1978. s. 131.

K. Doiche'ye göre, halkın entegrasyon sürecine katılımı sadece güvenlik işbirliği olduğu zaman gerçekleşir. Bununla ilgili, bu akımın temsilcileri entegrasyona etki eden iki unsurun üzerinde özel olarak durmaktadır: birincisi, kamu, kendi güvenliğini koruma altına almak, burada entegrasyonu desteklemeyen gruplar her zaman karşısına çıkmakla önünü kesecektir. İkincisi, belli bir grubun olası amaçlarına el uzatmada siyasi entegrasyonu kullanarak kamuoyu desteğiyle güç kazanma olasılığıdır.⁴³

K. Doiche entegrasyonu devletlerin güvenliğini korumayı kapsayan kaçınılmaz fırsat olarak görmektedir. Entegrasyona ulaşmada, ticari alış verişi geliştirmek, insanların serbest hareket etmesi, kültürel kaynaşma, siyasi toplantıların aktif hal alması v.b. gibi durumlar dikkate alınabilir ve izlenebilir.

Kısaca entegrasyon hareketleri bölgesel, global ve fonksiyonel olabilir.⁴⁴ Ancak birkaç ülkenin serbest ticaret mekanizmasını benimseyerek ve diğer koşulları yerine getirerek entegrasyona gitmelerinin zorluklarını bir tarafa bırakırsak, dünya düzeyinde evrensel bir ticaret serbestliğinin gerçekleştirilmesi çok daha zor bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ticaret serbestliği dünya çapında bir ölçekten çok, bölgesel düzeyde uygulanabilmektedir.⁴⁵

⁴³ V. Şişkov, a.g.e., s. 131.

⁴⁴ **Ekonomi Ansiklopedisi**, Paymaş Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul, 1983, s. 205.

⁴⁵ Vedat Demirel, **Ekonomik Entegrasyon ve politika Harmonizasyonu-Gümrük Birlikleri Teori ve Tatbikatı**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985, s. 27.

B. Dünya'daki Entegrasyon Eğilimlerinin Orta Asya'daki Entegrasyon Süreçleriyle Olan İlişkileri

XX. yüzyılın ikinci yarısında entegrasyon gruplaşmaları dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Entegrasyon oluşumları üst ve orta seviyede gelişmiş sanayi sektörlerinin var olduğu bölgelerde; Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (NAFTA), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Güney Doğu Asya Milletleri Birliği (ASEAN), Latin Amerika Entegrasyon Birliği (LAIA), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM), bununla beraber, dünyanın geri kalmış bölgelerinde de Batı Afrika Ekonomik İşbirliği (BAEİ), Güney Afrika Kalkınma ve Uygulama Konferansı (GAKUK), Doğu Afrika Ekonomik İşbirliği (DAEİ), Karayıp Ortak Pazarı (CCM) v.b. kuruldu. Son sırada yer alan birlik, güçlü ekonomik ortam oluşturmak değil, esas olarak jeopolitik ve jeokültürel esaslara dayanan siyasi unsurlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Entegrasyon konularını sürekli kaleme alan Rus siyaset bilimcisi K. Yakobayt'a göre, "... 60'lı yılların başında, Avrupa Ekonomik İşbirliğinin tecrübesine dayanılarak, gelişmekte olan ülkelerde bölgesel birlikler oluşturmanın ilk dalgaları ortaya çıkmıştır."⁴⁶ 1948'den 1990'a kadar Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT) bölgesel entegrasyonla ilgili 70'ten fazla anlaşma yapılmıştır.

Batı Avrupa'da oluşan entegrasyon grubu, birtakım engellere rağmen, bazı büyük projeleri gerçekleştirmede yararlılık gösterebilmiştir. Gelişme açısından geride kalmış üçüncü dünya ülkeleri bu uygulamalardan devletlerarası entegrasyon yolunda kendi ekonomik ve siyasi problemlerinin çözümünü bulmaya

⁴⁶ D. Gelbreit, "Ob Ekonomiçeskoj Politike Amerikanskogo Pravitelstva", **TASİSBTİ**, Moskva, 1976, S. 3, s. 65-72.

çalışmışlardır.⁴⁷ Entegrasyon projelerine üye devletlerinin siyasi güce dayanması entegrasyon kurumunu çok hızlı kurumsallaşmaya götürmüştü. Kurumsal boyutların entegrasyon süreçlerinin çok önemli şartı olmalarına rağmen, ekonomik ve jeopolitik belirleyici etkenlere dayanmadan oluşan birçok birleşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Üçüncü dünya ülkelerindeki bölgesel entegrasyon kuruluşlarının analizi onların çoğundaki uygulamaların verimsiz olduğunu göstermektedir. Verimli uygulama olarak ise ASEAN ülkelerini gösterebiliriz. Burada entegrasyon oluşturma çabası ilk aşamalarda belli siyasi niteliğe sahipti ve bölgesel güvenlik halkasını oluşturmaya yönelikti.

Araştırmacılar yapılan araştırmalarda bölgesel gruplaşmalarının uygulamalarında hem olumlu hem olumsuz gelişmelerin yaşanmasından dolayı bunlara ilgi göstermeye başlamışlardır. Birçok araştırmacı üçüncü dünya ülkelerindeki entegrasyon kuruluşlarının başarısızlığını Batı Avrupa devletlerinin uygulamaların doğrudan örnek almasından kaynaklandığını söylemektedir. Batı Avrupa ile gelişmekte olan ülkelerin gelişme şartlarının farklı olmasından kaynaklandığını sonuç olarak göstermektedir. Post-sömürge döneminde üçüncü dünya ülkelerinin çoğunda kendisini geliştirebilecek ekonomik sistemler oluşturulamamıştır.⁴⁸ Bağımsızlıktan sonraki siyasi kalkınma uyumsuzluğu, rejimlerin sürekli istikrarsızlığını oluşturmuştur. Entegre olmaya çalışan devletlerin ticari örgütlenmeleri rekabet yeteneğine sahip olmasına bağlıdır. Kendi aralarındaki yararlı ilişkileri için gerekli nedenler azalınca ayrılma da objektif olmaya başlar.

⁴⁷ D. Gelbreit, *Novoe İndustrialnoye Obşestvo*, Progress, Moskva, 1969, s. 45.

⁴⁸ G. Fidgejralde, *Evropeiskiy Soyuz i Vsemirnaya Svobodnaya Torgovlya*, Materiyali Mejdunarodnoy Konferensyi Sentralnoaziyatsiye Strani i Çlenstvo v WTO, Almatı, 1996.

Araştırılmakta olan Orta Asya bölgesi ile ilgili üçüncü dünya ülkelerdeki birkaç entegrasyon kuruluşlarının uygulamaları karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Aslında, siyasi temele dayanarak entegre olma niyeti entegrasyon birliğinin hareket etmesi için yetersiz olacağı bellidir. Çoğu kez bunun gibi süreçlerle ilgili ulusal ve devlet özerkliğinin belli bir ölçüde kaybolmasını önemsemeyen entegrasyonun oldukça büyük bir hız aldığı ve gelişmeler kaydettiği gözlemlenmektedir. Onun içinde siyasi istikrarsızlık, çözülmemiş sınır problemleri ile entegrasyon birleşimlerindeki devlet-ortaklarına karşı güvensizlik ve bunun gibi ciddi problemler ortaya çıkmaktadır”⁴⁹, - diye yazmıştı K. Yakobayt. Bunun dışında, dünya ekonomisindeki dönemsel krizler aşamalı otarşi eğilimlerine kadar gelmektedir.

Bu ise, bazı sebeplerle ilişkilidir. Coğrafi durumlar, doğal kaynak yataklarının olması veya olmaması nedeniyle bazı ülke olumsuz durumlarla karşılaşmıştır. Bundan dolayı onlar entegrasyona tepki göstermişlerdir. Diğer ülkeler ise bunun gibi giderlerin açıklarını kapatma mekanizmalarını araştırmamışlardır.⁵⁰

Batı Avrupa ile üçüncü dünya ülkelerindeki entegrasyon kuruluşları, yani bölgesel entegrasyonun birinci dalgası uygulamalarının temelinde Alman bilim adamı E. Kohos başarılı entegrasyon için üç ön koşulu belirlemiştir. Onlar: ilk olarak oluşan sosyal ve ekonomik gelişmede dengesizlik döneminde ülkelerin giderlerinin açıklarını kapatmak için uyumlu mekanizmalar oluşturmalılar, aksi takdirde ulusal menfaatlerin gözetilememesine doğru götürecektir. İkinci olarak, iç ekonomik ve sosyal siyasetin belli bir uyum sağlaması gerekmektedir. Üçüncü olarak, gerçekleştirilmeyecek ve önemi açısından ikinci plandaki amaçlardan geri çekilmek

⁴⁹ K. Yakobayt, **Teoria Regionalnoy İntegrasi: Regionalnaya İntegrasiya v Sentralnoy Aziyi**, Germanski Fond Mejdunarodnogo Razvitia, Berlin, 1995, s. 222.

⁵⁰ E. Djerembayev, L. Baymagambetova, **Regionalnoy İntegrasiya Sentralnoy Aziyi; Şans i Risk Ekonomičekogo Sotrudničestva**, Sb. Nauch, Berlin, 1997. s. 299-304.

gerekir, aynı zamanda entegrasyon eğilimlerine kısa vadeli süreç olarak bakmamak gerekir.

Böylece, dünyadaki entegrasyon süreçlerinin ilk dalgası 1970’li yılların sonuna doğru yavaşlamaya başlamıştır. Buna rağmen, AB’nin olumlu uygulaması Güney Asya ülkelerinde oluşan entegrasyon grupları için yol gösterici olarak kala gelmiştir.

1980’lerde üçüncü dünya ülkelerinin entegrasyon gruplaşmalarına akın etmeleri ikinci dalgada görülmeye başlamıştır. Kuzey Amerika ile Batı Avrupa’daki ticari blokların güçlenmesine, gelişmekte olan ülkelerin tepkilerine bağlı olmuştur.⁵¹ Özellikle, büyük bölgesel entegre gruplar Güney Doğu Asya ve Latin Amerika’da görülmeye başlamıştır. Onların çıkarlarını ve tecrübelerini bazı Avrupalı bilim adamları Güney’deki diğer ülkelere uygulamaya çaba göstermişlerdir. Fakat, bölgesel entegrasyonun birinci dalgası gibi geçiş dönemlerdeki ülkelerde ve çoraklı bölge ülkelerinde entegrasyon girişimlerini gerçekleştirmede ciddi engellerle karşılaşmış ve onlara çözüm üretmede zorluklara maruz kalmıştı. Aslında, entegrasyonu sınırlayan başlıca nedenlerin çoğu eski nedenlerdir. Bunlar: ekonomik sistemlerin istikrarsızlığı, siyasi istikrarsızlık, toprak ve etnik çatışmalar nedeni ile devletlerarası ilişkilerinin karışık hale gelme eğilimidir.

Böylece, günümüz dünyasındaki eğilimleri bölgesel grupları oluşturmada iki temel yöne ayırarak gösterebiliriz. İlk olarak, bu süreçler belli bir ülkelerarasındaki yoğun ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi sonucunda canlanmıştır. Bununla beraber, bu süreçlerin temel dinamikleri diğer devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerini geçecektir. Bu eğilim birleşim nesneleri arasında siyasi iletişim kanallarının genişlemesine olumlu şekilde yardımcı olur ve siyasi alanda entegrasyon

⁵¹ A. N. Nisanbayev, **Akjol Hattamasındaki Korinis**, AJAR, Almatı, 1996, s. 215.

olarak gruplaşmak sempatileri entegre olma isteğini doğurmaktadır. İkinci olarak, bölgesel birleşim her zaman coğrafik veya tarihi özelliklere dayanmayan ve hesaba katılmayan siyasi güçlerin sonucunda ortaya çıkar.

Bu iki eğilim de birbirine sıkı bağlıdır. Entegre olacak gruplarda sadece birinci veya ikinci işaretlerin ağırlığını ayırt edebiliriz, fakat entegrasyon zarfında ekonomik ilişkilerin hızı ve siyasi atılımlar genel entegrasyona yönelmelerde verimli olmasına yardımcı olur. Sadece tek unsura dayanmak, entegrasyonun esas amaçları için objektif bir etken sayılmamaktadır.

Bununla, entegrasyon süreç birimlerinin entegre açılımlarının verimliliği üye devletlerin ekonomik ve siyasi yaşamlarının çeşitli alanlarını kapsayan farklı unsurlara bağımlıdır. Bununla beraber, entegrasyon kuruluşlarının faaliyet yapmalarına etki eden esas belirleyiciler çeşitlidir. Entegre olacak ülkelerin dış siyaset bölümlerince ilan edilecek olan esas amaçları da netleşecektir. Bu, çoğu zaman entegrasyon sürecinin gelişmesinde bölgesel anlaşmalarla sonuçlanacaktır. Çeşitli ülkelerin entegrasyon uygulamalarındaki tecrübelerinden ortaya çıkan sonuçlar analitik bir incelemeyle kuramsal ve metodolojik zemin oluşturularak yenilikler katılarak zenginleştirilebilir. Bununla beraber, ayrıntılı karşılaştırma sırasında hala kuramsal ve metodolojik incelemelerin eksiklikleri olduğu göz önünde tutulmalıdır.

C. Bölgenin Jeostratejik Özellikleri ve Entegrasyon Sürecine Etkisi

Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerinin resmi-siyasi, sosyal-ekonomik ve kültürel gelişme basamaklarının hesaba katılmasında özel yararı vardır.

Bu bölgedeki entegrasyon eğilimlerini bölgesel işbirliğine katılımcı olmasıyla birlikte aynı zamanda ulusal siyasi ve ekonomik sistemlerini geliştirme süreci olarak ta değerlendirmek mümkündür.

Orta Asya'daki bölgesel entegrasyon özellikleri bu sürecin yıkılmış Sovyetler Birliği'ndeki sonuçlanmamış ayrılma (desintegration) süreci ile sıkı ilişkilerde olmasıyla da açıklanabilir. Orta Asya arenasında gerçekten Sovyetler Birliği'nin etkisinden kaynaklanan güçlü entegrasyon olma mecburiyeti ağır basıyor mu? Yoksa bağımsız devletlerin ekonomik ve siyasi birikimlerinin gelişmesi ile ilgili entegrasyon eğilimleri mi ağır basıyor? Burası belli olmamaktadır.

Başlangıçta entegrasyon olarak birleşmeyi istemek Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yanıt olarak görünmesi kendine has doğal bir atılımdır.⁵² İlk girişimcilerden birisi Türkmenistan Lideri S. Niyazov olmuştur. Türkmenistan Orta Asya devletlerinin Konfederasyonunun kurulmasını istemişti. Bu ise, Türkmenistan'ın şu andaki Orta Asya Birliği'nin oluşmasına katılması ile Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) üye olmasını hesaba katarsak, çok ilerici bir girişim olarak tanımlanmaktadır.

Fakat, 1991 ve 1993 yılları arasında BDT kurumunun kurulmasına rağmen, sosyal ve ekonomik ilişkilerin iyice bozulması bazı post Sovyet ülkelerinin milli bağımsız gelişme yollarını geliştirmeye zorlamıştır. BDT çerçevesindeki

⁵² E. A. Kurganov, **K Voprosy o Formirovani Vneshny Politiki RK**, KİSİ, Almatı, 1999, s. 26.

anlaşmaların çoğunluğu uygulanamamış ve bu kurum, bazı uzmanların görüşlerine göre, gerçekten hızlı bir şekilde değişmekte olan jeopolitik tabloyu gölgelemiştir ve aleyhtarı olarak kalmıştır. İçin aslına bakacak olursak, Post Sovyet lkelerinin oluşturduğu coğrafyada entegrasyon gelişmeleri fonksiyonel nitelik kazanamamıştır.⁵³

Bölge devletlerinin Cumhurbaşkanları 1993 yılında Taşkent'te gerçekleşen görüşmelerinde, Orta Asya ile Kazakistan'ı genel terminolojisiyle 'Orta Asya' olarak adlandırma kararı alarak, jeopolitik kimlik belirleme konusunda inceleme yapmışlardır. Bu sayede, Orta Asya bölgesel koordinasyonu küresel sistemde makro seviyedeki belli bir jeopolitik ölçü olarak görülebilmektedir. Bu görüşmede, bölgesel birliğin geleceğini ilgilendiren ana problemler hakkında müzakere yapılmıştır. İlk olarak, ekonomik problemler grşlmştir. Askeri, ekonomik ve bölgesel güvenlik problemlerinin ayrı önemi olmuştur. Zira bütün Orta Asya devletlerinin Güney sınırında ve Tacikistan'daki durumlar tedirginliğe yol açmıştır. Bölgedeki ekolojik durumların büyük önem taşıması da ayrıca grşlmştir.

1993 yılında bölgenin en büyük iki devleti olan Kazakistan ile Özbekistan, 1994–2000 yılları arasında ekonomik entegrasyonu derinleştirme ile ilgili anlaşma imzalamışlardır. Ocak 1994'te Kazakistan ve Özbekistan arasında eşit ve serbest ekonomik alan oluşturmak için anlaşma imzalanmıştır.

Nisan 1994'te olpan-Ata'da Kırğızistan Kazakistan, Özbekistan, Cumhurbaşkanlarının görüşmesinde serbest ekonomik alan oluşturmak, bununla beraber uygulayıcı organları kurmak için anlaşma imzalanmıştır.⁵⁴

⁵³ T. Ashimbayev, "Ot Strukturnih Probrozovoanii Ne Uyti, No İh Nado Provodit Bez Speshki", **Zhizn**, Almatı, 1994, C 8, S. 16.

⁵⁴ T. Ashimbayev, a.g.m., S. 16.

Haziran 1994'te bu üç ülke Almatı'da geleneksel görüşmede ortak iktidar organını kurma girişiminde bulundu. Yani devletlerarası Konsey ile ilgili anlaşmaya imza atılmıştır.

Ağustos 1994 tarihinde devletlerarası konseyin yürütme komitesi ile ilgili ilke kabul edildi. 1995 tarihinde entegrasyon süreçlerine katılan ülkelerin Başbakanları, Konsey toplantısında 1995 ile 2000 yılları arasında “Ekonomik Entegrasyon Programı”nı kabul etmişlerdir. Haziran 1995 tarihinde Issıkgöl Zirve Toplantısı'nda, Orta Asya “Üçlüğü”nün Cumhurbaşkanıları “Bölgesel İşbirliği ile ilgili Deklarasyon”u kabul ettiler. Bununla beraber, “Başbakanlar Konseyi”, “Dış İşleri Bakanları Konseyi” ve “Savunma Bakanları Konseyi” kuruldu. 1995 ile 1998 yılları arasında devletlerarası işbirliğinin çeşitli alanlarında 150'ye yakın belgeye imza atılmıştır.⁵⁵

Bu süreçlerin hızlandırıcı unsuru genel olarak, bölgedeki BDT'nin tüm alanlarındaki, sosyal, ekonomik ve jeopolitik durumlar olmuştur.

Bazı uzmanların görüşlerine göre, Orta Asya bölgesi devletlerinin Cumhurbaşkanılarının entegrasyon girişimlerinin sadece Moskova'ya bağlı siyasi oyun olma olasılığı vardır. Bu düşüncedeki bir siyasi konuyu da akıldan çıkarmamak gerekir. Fakat, Orta Asya'daki entegrasyon süreçleri ile diğer birçok bölgesel görünüm arasında da ilişki kurulabilir.

Orta Asya bölgesi diğer entegrasyon grupları ile karşılaştırılınca bazı özelliklerinden bahsetmek mümkündür.

Sovyetler Birliği zamanında, sosyal ve ekonomik alanlarda bölgeyi ayırt edici önemli vasıflar olmuştur. Sovyetler Birliği'nin sanayi ve tarımdaki hammaddesi

⁵⁵ S. Olimova, “İntegrasiionnie Prosessi v Sentralnoy Aziyi; Vzglyad İz Tajikistana, Sentralnaya Aziya”, **Novisty**, Almatı, 1998, C.4, S. 6, s.62.

olması açısından bölgenin özel konumu olmuştur. Bu fark ise, şu andaki duruma belli bir düzeyde etki yapmaktadır.

Bölgenin ekonomisi Güney ve Doğu komşu devletlerle karşılaştırılırken belli bir bütünlüğü ile göze çarpmaktadır. Örneğin, eski Sovyetler Birliği'ndeki iletişim altyapısı hala bölgede ağırlığını hissettirmektedir.⁵⁶

Orta Asya'daki entegrasyon süreçlerini bazı yabancı araştırmacılar “tarihte uygulaması önceden yaşanmış bir birleşme” olarak nitelendirmektedir. Ancak, bu görüş tek taraflıdır, çünkü bu bölgedeki entegrasyonun tarihi aşamalarından başlayarak ve diğer yönleri de ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, iç ve dış olarak bazı durumlara göre, bölgesel bölünme ve entegrasyon dönemlerini aynı anda yaşamaktadır. Orta Asya devletleri hem ulus devletlerini kurma hem kendi aralarında entegrasyon oluşturma süreçlerini aynı anda yürütmekte olduğuyla açıklanabilir. Tabiri caizse bunu “bölünerek bütünleşme süreci” diye de adlandırabiliriz. Bu düşüncemizi daha pekiştirmek için sadece Sovyetler Birliği zamanındaki bölgedeki birlikteliğin bu ülkeler bağımsızlığını aldıktan sonra ulus devletler oluşturma çabalarıyla birlikte bu sefer bağımsız ulus devletler çatısı altında tekrar bütünleşme veya entegre olma çabaları olarak açıklamak mümkündür.

Orta Asya'daki entegrasyona üye devletlerin ulusal sistemleri karşılıklı eksikliklerini gideren üretiminin pragmatik çıkarlarından bakarken, bölge devletlerinin dış ekonomik ve dış siyasi görevlerinin ciddi benzerliklerinden de söz etmek mümkündür.

Orta Asya jeopolitikasının görünümü, onu Güney Müslüman coğrafyasına veya “Avrasya”nın alt kıtasına dahil etme çabasına rağmen, Güney komşu devletlerden

⁵⁶ a.g.m., s. 62.

dikkatleri çekecek kadar büyük fark vardır. Bölgedeki siyasi rejimde, İslam'ın entelektüel ve siyasi alandaki etkisi yeterli derecede görülmemektedir.⁵⁷

Bununla beraber, Orta Asya bölgesindeki entegrasyon sürecinin temel çerçevesi belirtildi. Siyasi entegrasyon genel entegrasyon sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Burada iktidar ve yönetim fonksiyonlarının yürütülebilmesine bağlıdır. Bunların ulusüstü kurumlar, resmi kurumlar, siyasi partiler, sendikalar, gayri resmi kurumlar olma olasılığı vardır. Siyaset alanındaki kişilerin entegre olma süreci önce onların bir parçasını birleştirmekle olur.

Entegrasyon iki şekilde gerçekleşebilir: Birincisi, iç entegrasyonun gerçekleşmesi; İkincisi ise, entegrasyonun devletlerarası seviyeye uygun olması ve bununla birlikte, birincisinden bağımsız olarak eşzamanlı (senkronizm) gelişmesiyledir.

Araştırmacılara göre; siyasi entegrasyon süreci, devlet kurma döneminde veya siyasi güçlerin dağılımı ve dengelerin değişimi sırasında ülke içi seviyede gerçekleşebilmektedir.

Böyle durumlarda, devletin entegrasyon süreçlerinde hem süje hem de nesne olarak da görünmesi mümkündür. Çünkü, sağlamlaştırmak ve devletler için ortak çıkarları oluşturmak sürecinde önemli unsur olarak görülmektedir. Bu süreç; çeşitli sosyal, dini, etnik ve diğer grupları kapsamaktadır.

Siyasi entegrasyon süreçlerinin incelenmesi sırasında, bütünleşmenin içerisinde hem genel kanunlara bağlı olan devletlerin, hem de özel kanuni ayrıcalıkları olan devletlerin de tespit edilmesi mümkündür. Dünya genelindeki uygulamalar dikkate alınınca entegrasyon süreçlerinin çeşitli aşamalarda devam ettiği fark edilebilir.

⁵⁷ E. M. Arefyeva, **Postsovetsaya Aziya: Tendensiye Perspektivi**, Kazakhsatanskiy Institut Strategicheskikh Isledovaniy Pri Prizendte RK, Kaynar, Almatı, 1995, s. 6.

Aslına bakılacak olursa, ulusal devletlerin varlığı her devletin entegrasyon süreçlerine etki eden “bağımsız”(serbest) özelliklerinin olduğuna tanıklık edilebilir.

Entegrasyon süreçlerinin incelenmesi, devletlerarası seviyedeki aktif entegrasyon eğilimlerinin aşamalarını içeren retrospektif araştırmalar yapıldığı takdirde tam olabilir.

Karşılaştırmalı tarihi araştırma, başlangıç vektörlerinin ortaya çıkış tarihi ve evrimi sırasında hareket eden entegrasyonun bir sonraki aşamasına geçmek için esas durumlarına etki yapma derecesini göstermelidir. Bununla beraber, böyle bir yöntem belli aşamaları kapsamalıdır. Bu yöntemin gelişmesi tarihi durumların dönemlerini kapsar. SSCB’nin ve tarihi değişim anlarının geçerli delil olması mümkündür. Çıkarılan sonuçlara göre, etki yapma derecesi esnasında unsurların hiyerarşik oluşumu mümkündür.

Siyasi entegrasyon, devletlerin özel çıkarlarının kapsamlı entegrasyon eğilimlerini inceleme netliğinin maksimumlaşmasına olanak verir. Çünkü araştırma esası olarak siyasi entegrasyon süreci alınır. Bunun için jeopolitik belirleyici etkenlerin çerçevesine sistemli görünümdeki nedenlere ve devletlerarası entegrasyon hızını artıran veya azaltan unsurların jeopolitik seçimine fazlaca önem verilmesi gerekmektedir.

Geçiş dönemlerindeki ülkelerin kendilerine has özellikleri de entegrasyon süreci dinamiğine etki eden dış siyasi unsurların içerisine alınabilir. Bu, entegrasyon süreçlerinin ilk aşaması olarak sayılabilir.

Entegrasyon sürecine, devlet içinde yer alan bazı siyasi güçlerin esas olarak görünen kültürel, etniksel, dini farklılıkları önemli derecede etki etmektedir.⁵⁸

⁵⁸ K. Mardanov, **Straniyi Sentralnyi Azyi: Trudnyi Put İntegrasyi**, Nauka ANRA, Almatı, 1997, s. 216.

Etkileme derecesine göre, bu farklılıkların devletlerarası seviyede devletin entegrasyon etkisine düzeltmelerine ihtiyaç duyması mümkündür.

Günümüzde, dünya gündemindeki siyasi süreç dikkate alındığında, entegrasyon eğilimleri sonucunda sadece benzer görünümünün sınırlı sayısına dayanmaktadır. Bölgesel entegrasyonların birinci dalgasının uygulamaları, entegrasyon aracılığıyla çeşitli devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini arttıracakını ispatlamıştır.⁵⁹ Devletlerin ekonomik veya jeopolitik yöndeki birbiriyle olan ilişkileri entegrasyona kendiliğinden hareket getiremez. Bununla beraber genel stratejik amaçların dikkate alınması, bu delilin resmi olarak algılanması yani bağımsız ilkelere dayanması gerekmektedir.

Entegrasyon sürecindeki devletlerin coğrafik, kültürel, etniksel, dini ve diğer buna benzer olgularına bakıldığında, 'Bağımsız ilkelerin üst derecede olması gerekir' görüşü anlaşılabilir. Birleşimin entegrasyondan farklı olan yanı buradadır. Birliğe üye devletin sosyal ve siyasi kurumlarının diğer kurumlara katılma ihtimali vardır. Entegrasyon, iki ve ikiden fazla kurumun birbiriyle etkileşimini gösterir, bunun sonucunda bu sürece katılanların şekli işaretleriyle yeni kuruluş ortaya çıkabilir.

Entegrasyon süreci çoğu zaman yavaş ilerlemesi ile bilinmektedir. Genellikle, bu yavaş ilerleme entegrasyon sürecinin ilk aşamalarına hastır. Birinci olarak, hem zaman aşamasına hem de alan ölçümüne göre ayrılmaktadır. Merkeze yaklaşan ve merkezden uzaklaşan eğilimlerle de ilgilidir. Bununla beraber, bir entegrasyon grubunun katılımcı üyeleri alt bölgesel entegrasyonun çeşitli kurumlarına gözlemci ve üye olabilir.

⁵⁹ İ. Ansoff, **Strategičeskoye Uprovleniye Narodnom Hozyastvom**, Ekonomika, Moskva, 1993, s. 190.

Bölgedeki entegrasyon süreci sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yenilenme eğilimleri ile genel ulusal bağımsızlık altyapısının oluşturulması yeni dünya arenasına tekrar uyum sağlaması veya entegre olması ile sıkı ilişkilidir. Böyle durumlarda bazı açıklamalar, bölgesel entegrasyonu, iç ve dış unsurların genel grubunun doğal nedenleri olarak temelleri oluşturulabilir. G.Meloslavskyi'nin⁶⁰ Orta Asya sınırını makro düzeyde üç büyük parçaya (jeopolitik, ekonomik ve kültürel) ayırarak bölgesel sistem olarak belirlemesinin mümkün olacağı görüşünü dikkate alabiliriz.

Temmuz 1992 tarihinde birleşimin adı Orta Asya Ekonomik Birliği olarak değiştirilmiştir. Bölgesel entegrasyonun önceki adlandırılması entegrasyonun federal olan biçimini göstermişti.⁶¹ Bu yöntem Maastricht Anlaşmasından sonra Batı Avrupa birleşimi ve Avrupa Birliği'ni kurmaya yoğunlaşmıştı. Bununla beraber, devletlerarası entegrasyonun üst basamağı olarak tanımlanmıştır. Bu önemli ekonomik entegrasyon, devletlerarası benzer iç ve dış siyasi rejimler kurmayı talep etmektedir. Gerçekten, Orta Asya bölgesinde Avrupa Birliği'nin kurumsal şekline benzer mekanizma oluşturulmuştu. Günümüzde, Orta Asya devletleri için bu görev hala önemini korumaktadır. Bununla birlikte, ulusal egemenliğin esaslarını sağlamlaştırmak önemli bir sorumluluk olarak kalmaktadır. Sağlam bir ulus üstü kurulum oluşturmakla ilgili ilk dönemlerdeki anlaşmalar bazı eğilimlerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı, Orta Asya birleşimindeki birçok anlaşma uygulanabilir hale gelememiştir.

Bazı araştırmacılar Orta Asya Ekonomik Birliği ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'ni birbiriyle paralel olarak görmektedir. Gerçekten, bu entegrasyon

⁶⁰ G. Meloslavskyi, **Geopolitičeskaya Vertikal b Serdse Aziyi**, Nauka, Moskva, 1997, s. 175.

⁶¹ T. Kasenov, "Moskva i Taşkent Stanovyatsya Soyuznikami", **Delovaya Deleya**, 1998, S. 239.

grubunun güçlü bir ulus üstü kurulumu yoktur ve birleşim içerisindeki katılımcıları başka görevler de beklemektedir. NAFTA ülkelerinin ekonomilerine baktığımızda serbest ekonomik sisteme sahip olduklarını; Orta Asya ülkelerinin ekonomilerinin ise hala ciddi bir şekilde bölünmekte olduğunu gözlemleyebiliriz.

ASEAN faaliyetlerinin uygulamasını Orta Asya bölgesine örnek olarak gösterebiliriz. ASEAN ülkeleri tarımsal ve hammadde kurulumundaki ekonomisiyle başlamıştır. Bu örgüte üye devletlerin entegrasyonuna uygun ortam hazırlamak on yılları kapsamakta ve sadece, 2007 yılı serbest ticaret bölgesini oluşturmayı planlamaktadır.⁶²

Orta Asya Ekonomik Birliği oluşturulmasında üye devletlerin bu proje üzerinde ilk hamleleri başarılı olmuştur. Yine de, bu grubun entegrasyona başlamasının önünde oluşan görevler ile Orta Asya Entegrasyonu'na üye devletlerin amaçları ve problemleri birbirlerine benzemektedir. Bölgesel düzeydeki ekonomik kriz, büyük silahlı çatışma, alt kimlik ve sınır problemlerinin bir düzene oturtulmaması, dünya düzenindeki rekabet merkezi bölgelerinin biri haline gelememesine etken olan nedenlerden sayabiliriz. Bununla ilişkili olarak, bölgesel istikrarlılık ile güvenlik problemleri bölgedeki entegrasyon süreçlerinin hareketliliğine etki yapan önemli unsurlar olarak sayılmaktadır.

⁶² H. Kahmori, D. Vada, **Yaponya, Mirovaya Ekonoimçeskya Derjava**, Laumulin, Moskva, 1992, s. 62

II. BÖLÜM

SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI ORTA ASYA DEVLETLERİNİN ENTEGRASYON OLUŞTURMA ÇABALARI

A. Küreselleşme Sırasında Orta Asya Devletlerinin Uyum Sağlaması

Dünyadaki iş hayatının küreselleşmesi, günümüzdeki hızlı ekonomik kalkınmanın ana unsurlarından biridir. Uluslararası düzeyde çeşitli alanlardaki işbirliği ve uzmanlaşmanın gelişmesi, milletlerarası teknoloji alış verişinin yaygınlaşarak gelişmesi, ekonomik ilerlemenin önemli unsurlarını oluşturmaktadır.⁶³

Küreselleşme, ulus devlet ve bağımsızlık ilkelerini sarsan ciddi bir değişimdir. Bundan dolayı, “küreselleşme” olgusunu herhangi bir şekle oturtmak imkansızdır ve dünyadaki çeşitli denetim mekanizmaları ve karar mercileri konusunda farklı tartışmaların meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Günümüzde Kazakistan’da dış politika alanında büyük ikilem yaşamaktadır. Ülkenin milli çıkarları açısından ciddi stratejik çelişki bulunmaktadır.

1991 yılında Cumhuriyetler arası danışma toplantısının SSCB’nin yıkılmasından önce Orta Asya’da ülkelerarası düzeydeki bu müzakereyi oluşturmayla ilgili anlaşma yapılmış, fakat SSCB yıkılmış ve bu anlaşma ortadan kalkmıştır.

1994 – 1998 yıllarında Orta Asya Birliği aşamasında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan, “entegrasyon üçlüsü” oluşturarak birtakım anlaşmayı imzalamışlardır. Fakat imzalanmış anlaşmalar uygulama aşamasında ciddi sıkıntılara maruz kalmıştır.

⁶³ E. A. Pozdnyakov, **Sistema Struktura i Proses Razvitiya Sovremennih Mejdunarodnih Otnoşeniye**, Mejdunarodnih Otnoşeniye, Moskva, 2000, s. 211.

Bunun nedenlerini uzmanlar Orta Asya ülkelerinin o dönemde uzun vadeli stratejik çıkarlarını görüp gözetememesinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Böyle yaklaşımı benimseyen Kazak siyaset bilimcisi Dos Kosim'e göre, Orta Asya ülkelerinin hepsinde otoriter nitelikteki rejimlerin mevcudiyeti, demokrasi zeminin bulunmaması, bağımsızlığını yeni kazanmış Orta Asya liderlerinin siyasi tutumlarındaki otoriterlik tavrı entegrasyona önemli engeller teşkil ettiği görüşündedir.⁶⁴ Bu görüşlerin 90'lı yıllardaki gerçekliğini tasdik edecek birtakım gelişmeler Orta Asya'da yaşanmıştır, örneğin sürekli gündemde olan Kazakistan ile Özbekistan'ın bölgedeki liderlik mücadelesini söyleyebiliriz. Bu mücadele bariz bir şekilde bu ülkelerin dış politikalarında gözlemlenmiştir. 1998-1999 yıllarında Özbekistan Kazakistan'ın güney bölgelerini Özbek gazından sık sık mahrum ederek ekonomik ve siyasi baskılar yapmıştır. Buna tepki olarak Kazakistan güneydeki gaz yataklarını kullanmaya başladı ve ekonomik olarak hiç verimsiz bir proje olmasına rağmen ve o dönemdeki kıt mali duruma rağmen sırf Özbek gazından bağımsız olmak amacıyla kendi doğal gaz rezervlerini çıkartmaya başladı. Aynı zamanda Kazakistan Özbekistan için ayrı demir yolu tarifelerini uygulayarak Özbekistan'ın Rusya ile olan demir yol taşımacılığı ilişkilerine zarar vermiştir. Çünkü bütün Orta Asya ülkelerinin Rusya ile demir yol taşımacılığı ilişkileri tamamıyla Kazakistan'ın kontrolünde idi, yani transit olarak Kazak topraklarını kullanmaktaydı. Bu tip olaylar Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi entegrasyona ciddi zarar vermeye başladı. Fakat liderlik mücadelesi Kazakistan'da ekonomide yapılan liberal reformların başarıyla sonuçlanması ve yep yeni mülkiyet ilişkisinin oluşturulması neticesinde farklı aşamaya gelmiştir. Kazakistan büyük bir ekonomik büyüme elde etmiştir ve 2005

⁶⁴ Dos, Kosim, "Protse Integratsii Post Sovetskiy Prostranstve", **Analitik**, Almaty, 1999, S.7, s. 57-59.

yılı itibarıyla sırf Kazakistan'ın GSMH'sı bütün Orta Asya ülkelerinin GSMH'dan daha büyük konuma gelmesiyle liderlik mücadelesine son verilmiştir. Bu 2004 yılından başlayan Orta Asya ülkelerinden işçilerin Kazakistan'a akın etmesiyle açık bir şekilde ortaya çıktı ve diğer ülkeler de Kazakistan'ın siyasette “yumuşak otoriter” ekonomide liberal reformlarını örnek almaya başladı. Liderlik mücadelesi Mart 2006 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in seçimden hemen sonra ilk resmi ülke ziyaretini Özbekistan'dan başladığı sırada Kazak sermayesine Özbekistan ekonomisinin ihtiyaç duyduğunu Özbek lider Kerimov'un resmen itiraf etmesiyle son noktası koyulmuştu.⁶⁵ Özbek liderden itiraf açıklaması Amerikan üslerinin kapatılmasına denk gelmiştir. Bu açıklamayı yapamaya iten neden Özbekistan'ın Batı sermayesinden ümidini kestiği artık Rus ve Kazak yatırımcıların ön plana çıktığı aşamaya gelmesiyle açıklanabilir.

Orta Asya ülkelerindeki entegrasyon sürecini olumsuz etkileyen bir diğer etken ise bu ülkelerdeki demokrasinin alt düzeyde olmasıyla açıklanabilir. Halk arasında hiçbir sorun olmadığı halde sırf yöneticilerin ortak anlaşmaya gidememesi halkın da bu gelişmelere etkileme olasılığının az olması bunu açıklayabilir. Çünkü bu entegrasyon gelişmeleri ilk önce halkın çoğunluğunu oluşturan alt ve orta tabakanın çıkarına yarayan bir husustur. Eski Sovyet dönemindeki sıkı ilişkilerin bozulması insanların serbest dolaşımına engel oluyordu. Bütün bunlar bu ülkelerdeki demokrasinin yetersizliği, bu ülkeler yönetimin bazı keyfilikleri yüzünden kendi milli çıkarları için yöneticilere baskı yapamaması olarak açıklanabilirdi.

1998 – 2001 yıllarında Orta Asya Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün isim değişikliği entegrasyonun sadece ekonomik alanda uygulanması tüm talepleri

⁶⁵ Esen, Aidar, “N. Nazarbayev'tin Taşkentke Resmi Saparı”, **Egemen Kazakistan**, 2006, S. 86.

karşılayabilecek durumda olduğunu göstermiştir. Bununla beraber örgüt üyeliğine Tacikistan'da alınmıştır.⁶⁶

2004 yılından bu yana Orta Asya İşbirliği Örgütü üyeliğine Rusya'da alınmıştır.

Bölgede bir çok entegrasyon girişimlerinin olmasına rağmen, onların hiçbirisi de uygulanmaya konulmamış ya da sağlam bir şekilde amacına ulaşamamıştır. Gerçeği ise, dünyanın her tarafında (1950 tarihlerinden itibaren) 80'den fazla entegrasyon girişiminin olmasına rağmen, onun sadece 10'a yakını karşılaştırmalı olarak verimli gösterilmektedir.

Dünyadaki tecrübelerle bakarsak, güvenlik konusunu pekiştirme açısından sistemi oluşturmada Güney Doğu Asya'daki ASEAN entegrasyon işbirliği modeli, gözlemcilerin düşüncelerine göre, ilerici olarak gösterilmektedir. Çünkü, ASEAN içeriğinde üç seviyede uluslararası güvenlik sistemi işlem yapmaktadır.

Birinci seviyede, Güney Doğu Asya ülkelerini örnek olabilir. Bunlar: Singapur, Malezya, Filipinler, Endonezya, Tayland, Hong Kong'dur. Güvenliğin ikinci aşamasını Asya Güney Pasifik bölgesinin ülkeleri oluşturmaktadır - Vietnam, Myanmar, Brunei. Son olarak, üçüncüsü, en güçlü, güvenlik aşaması – ABD, Çin, Rusya, Japonya, Avrupa Birliği, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Kore'den oluşmaktadır. Üçüncü güvenlik seviyesi Bölgesel Güvenlik Forumu olarak da adlandırılmaktadır. Bununla beraber, bu forum bazı büyüklerle özel işbirliğinin esasında işlem yapmaktadır. Örneğin, ASEAN-Rusya forumu vardır. Bu ise, sistemin esnekliğinin ileri derecede olduğunu göstermektedir.⁶⁷

⁶⁶ Ertas Kambar, "Kommunike o Vstreçe Glav Dosudarstv Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan i Uzbekistan Gorod Duşanbe", **Tauelsiz Elek**, 2001, S. 245.

⁶⁷ D. Madyarova, **Ekonomičeskya İntegrasiya v Sentralnoy Aziyi: Opit, Problemi i Tendensiya**, Ekonomika, Almatı, 2004. s. 56

Bununla beraber, Moğolistan ile Kuzey Kore Cumhuriyeti bu örgütün gözlemcisi olmaktadır. Buna benzer hem çok seviyeli hem de esnek güvenlik sisteminin bu günlerde Orta Asya’da oluşturulması esas gündemi teşkil etmektedir.

Ekonomik yönden, ASEAN ülkelerinin entegrasyon sürecini başlamaları gecikmektedir. Burada belirtilmesi gereken bir husus, dünyadaki en gelişmiş ekonomik entegrasyon - Avrupa Birliği’dir. AB’nin entegrasyon açısından tecrübesi yeterlidir. Onun için Orta Asya için önemli örnekler olduğuna katılmaktayız. Avrupa’daki entegrasyon’un özelliklerine bakarsak: Çok aşamalı olması, sürekli ilerlemekte olması ve entegrasyonun ilk aşaması rakip ülkeler arasında oluşması, bölge liderlerinin ve anlaşması zor olan büyüklerden oluşması yani Almanya ile Fransa’nın entegre olmasından sonra başladığı gerçeğidir.

Orta Asya ülkelerinin çevre (bölge) güvenliğinin korumakla ilgili tutumlarında beraberlik ve birlik söz konusu olmadığını görebiliriz. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatının (NATO) “Barış İstikametinde İşbirliği” programı ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü’nün göstermedik, çünkü Çin hariç diğerleri o örgütün üyeleri yani adı geçen programın katılımcılarıdır.

Orta Asya ülkelerinin üçü – Kazakistan, Kırgızistan ile Tacikistan Şanghay İşbirliği Örgütü’ne, Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütü’ne ve NATO’nun birkaç programına üye olmaktadır. Özbekistan Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütüne üye değil, fakat diğerlerine üyedir. Türkmenistan’ın tutumu ise farklıdır. Türkmenistan Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütü ile Şanghay İşbirliği Örgütüne üye değildir. Bundan sonra, Orta Asya ülkelerinin bölgesel güvenliği koruma probleminin çözmede dış

politika versiyonunda hangi ülkeyi esas alacağı bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁶⁸

Eğer Kazakistan'ın ortaya koyduğu entegrasyon girişimini diğer Orta Asya devletleri desteklerse, kendi çapında Orta Asya Birliği'nin geleceği ile ilgili Kazakistan'ın tutumları vardır.⁶⁹

Orta Asya Birliği'nin bünye modeli (örneği)

1) Orta Asya Savunma ile Güvenlik Birliği

- askeri-siyasi meslektaşlık (OrtAsBat)
- askeri-tekniksel meslektaşlık - Rusya, ABD, Çin, Almanya, Türkiye v.s.
- geleneksel olmayan tehlikelere karşı mücadele (terörizm, aşırılık ve ayrılma, uyuşturuculuk, illegal silah ticareti, kanun dışı göç vs.)

2) Orta Asya Konsorsiyumu

- enerji konsorsiyumu
- iletişim konsorsiyumu
- su konsorsiyumu

3) Orta Asya'da özel ihtisaslaşmış ekonomik bölgeler oluşturulan alanlar:

- Et-süt ürünleri üretimi;
- Meyve ve sebze üretimi;
- Tekstil üretimi;
- Hububat, tahıllar üretimi; (piliç, buğday v.s.)

4) Orta Asya Ekoloji Danışmanlığının görev alanı:

- Hava kirliliği ile ilgili meseleler

⁶⁸ a.g.e., 57.

⁶⁹ D. Madyarova, **Ekonomičeskya İntegrasiya v Sentralnoy Aziyi: Opit, Problemi i Tendensiya**, Ekonomika, Almatı, 2004. s. 57.

- Yer erozyonu (aşınma) ve çölleşme ile ilgili meseleler;

Su kaynaklarının azalması ile ırmak ve göllerin kirlenmesi meseleleri de bu organın denetimine tabi tutulmaktadır. (Aral, Balkaş ve Hazar Denizi)

Orta Asya Savunma ve Güvenlik Birliği, bu Orta Asya Birliği entegrasyonun temelidir. Çünkü, bölgede güvenlik ve istikrarsızlık problemi hala ortada olduğu bellidir. Orta Asya'nın tarihi geçmişine bakılırsa, bölgedeki en önemli problem güvenliktir. Orta Asya üzerindeki çeşitli tehlikeleri önlemek bölgesel entegrasyonu hızlandıran en önemli faktördür. Bundan dolayı bu alandaki entegrasyon sürecinde oldukça başarılı bir mesafe alınmıştır.

Kurumsal statü, sıkı bir işbirliğini amaçlamaktadır. Birlik üç esas alandan oluşmaktadır: askeri-siyasi işbirliği, askeri-teknik işbirliği ve terörle mücadelede işbirliği.

İlk önce, askeri ve siyasi işbirliğinden bahsedelim. Bu yöndeki işbirliğinin önemi, zaman değişmesine rağmen, hiç önemini kaybetmemiştir. Buna delil, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan 1994 tarihinde BM'nin barışçıl güçlerine uygun Orta Asya barışçıl güçlerini (OrtAzBat) kurmuştur. İleride,⁷⁰ eğer bu entegrasyon girişimi gerçekleşecekse, bu güçler bölgesel askeri birliğe dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bununla beraber, askeri ve siyasi işbirliği tecrübesine dayanmak gerekir.

İkinci olarak, askeri ve teknik işbirliğidir. Burada, Orta Asya ülkelerinin imkânlarının sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Hem milli hem de birleşik silahlı kuvvetleri oluşturmada Rusya, ABD, Çin, Almanya ve Türkiye gibi küresel ve bölgesel güçlerin askeri ve teknik yardımından yararlanma ön plana çıkmaktadır.

⁷⁰ V. G. Baranovskiyi, **Zapadnoya Evropa; Voenno-Politiçeskya İntegrasiya**, Mejdunarodnih Otnoşeniye, Moskva, 1998. s. 221.

Genellikle, bölgede jeostratejik çıkarları olan Hindistan, İran ve AB gibi güçlerin⁷¹ Orta Asya'da gelişmiş teknolojik savunma ihtiyaçlarını karşılayan dev üretim merkezlerini oluşturmak için tarafların anlaşma masasına oturmaları gerekir.

Üçüncü olarak, terörle mücadelede karşılıklı işbirliğinden bahsedilebilir. Bu sırada, tabii ki, uluslararası terörizm, bölücülük ve aşırıcılıkla karşı mücadelede işbirliği oluşturmaktır. Bununla birlikte, uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı silah ticareti, kitle imha silahlarının yayılması ve yasadışı göç problemleri de geleneksel olmayan büyük tehlikelerin içerisinde çarpıcı bir nitelik kazanmaktadır. Orta Asya'daki bölgesel güvenliğin koruması için büyük güçlerin güvenlik sistemleri girişimci olma ihtimali her zaman mevcuttur. Bunlar, Avrupa tarafından, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü, Çin tarafından, Şanghay İşbirliği Örgütü, ABD tarafından, NATO, Rusya tarafından, Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütü'dür.

Tabii ki, bölge güvenliği ve istikrar meselesi Orta Asya ülkeleri için uzun vadeli geleceğe yönelik, esas amaç ve esas amacın gerçekleşmesi için büyük güçlerin de güvenlik sistemine katkıda bulunması gerekmektedir. Buna göre, bölge güvenliğini koruma sisteminin amacı ileride oluşacak olan Orta Asya Birliği'nin içerisinde Orta Asya'nın Savunma ve Güvenlik Birliği'nin olması kaçınılmazdır.

Bölge devletlerinin bazı devlet başkanları kendilerinin bir şeyi başarma veya elde etme tutkusunu bir kenara iterek, Orta Asya'nın ortak iyiliğin amaçlayan şu önemli amaca ulaşmaya çaba göstermesi icap etmektedir. Çünkü eğer Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından ortaya atılan inisiyatif en kısa zamanda gerçeğe dönüştürülmezse, bu durumda bölge sonsuza dek büyüklerin egemenliğinde ve onlara tamamen bağımlı hale gelecektir. Orta Asya'nın güvenliğini, öncelikli olarak,

⁷¹ V. Anisov, B. Babayev, **Formi Regionalnoy İntegratsyi Sentralno Aziatskih Respublik**, Berlin, 1999. s.171.

bölge devletlerinin kendileri temin etmelidir. Bundan sonra, NATO, Şanghay İşbirliği Örgütü, Kurumsal Güvenlik Şartı Örgütü (KGŞÖ) ve Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Örgütü sistemleri ek olarak güvenlik ve istikrarın sağlanması⁷² ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte, bu güvenlik sistemlerini kendi aralarında işbirliği yaparak, meslektaşlığı ilerleterek, işbirliğinde harekete geçilmesi beklenilebilir. Bölge güvenlik sistemi yukarıda adı geçen (NATO, ŞİÖ, KGŞÖ, AGİT) mekanizmaları aracılığıyla büyükler çıkarlarının stratejik dengesini ayarlanması da büyük önem taşımaktadır.

Böylece, Kazakistan ve Orta Asya ülkelerinin bölgesel güvenlik örgütü uluslararası örgütler örneğinde yapılandırılması beklenmektedir. Bu birkaç aşamayı oluşturmaktadır:

Birincisi, Kazakistan'ın milli güvenlik seviyesidir. Kazakistan'ın bölgedeki rolü ve jeopolitik statüsü gün geçtikçe yükselmektedir. Dahası, Kazakistan Orta Asya'daki istikrarı koruma unsuru olarak görülmektedir. Çünkü Kazakistan'ın milli güvenliği ile kamu ve siyasi istikrarlığı komşu ülkelere de olumlu etkisin göstermektedir.

İkincisi, Orta Asya'nın bölgesel güvenliğinin seviyesidir. Önceden denildiği gibi, Orta Asya'nın güvenliğini korumada dış güçlerden başka, mutlaka bölge devletlerinin kendileri aktif hale gelmesi icap etmektedir. Sonuçta, güvenlik ve istikrar için problemlerin olumlu çözüm bulması Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ile Türkmenistan'ın ortak menfaatlerini oluşturmaktadır.

Üçüncüsü, Avrasya'daki Güvenlik meselesidir. Güvenlik sisteminin Avrasya kıtasındaki en kuvvetli güçleri, Rusya ile Çin'dir. Çünkü bu devletler kitle imha

⁷² a.g.e., s.171.

silahlarına sahiptir. İkincisi, onlar Orta Asya'yı iki taraftan etrafını kuşatmaktadır. Rusya ile Çin ilişkileri, Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri ve diğer bölgesel güçlerle ilişkide olması Orta Asya güvenliğinde belirleyici unsur olarak kabul edilmektedir.

Dördüncüsü, Transatlantik güvenlik seviyesidir. Uluslararası güvenliğin bu aşamasında ABD ile Avrupa Birliği yer almaktadır. Bu ülkeler Orta Asya bölgesinden uzak olmasına rağmen, bölgedeki jeopolitik süreçlere etkisi güçlüdür. AB'nin de bu stratejik önem taşıyan bölgede güvenlik ile enerji alanlarındaki çıkarları bellidir.

Orta Asya Konsorsiyumu aracılığıyla, bölge ülkelerinin ortak problemlerine ayrı ayrı çözüm üretmemesi yıl geçtikçe ortaya çıkmaktadır. Onların içerisinde en önemlileri şunlardır: enerji alanındaki üretimle tüketimin ülkelerarası diz-balansını dengelemek, su kaynakların verimli kullanmak, sınır ırmaklarını ortak kullanmanın kurallarını düzenlemek, ulaşım sektörün geliştirmek, taşıt alt yapısını geliştirmek, transit taşımacılık tarifelerin tek düzene sokmak, uluslararası geçiş projelerine beraber katılmak, iletişim alanındaki yenilikleri hayata geçirmek gibi alanları oluşturmaktadır.⁷³

Orta Asya'nın ihtisaslaşmış ekonomik bölgelerin oluşturmada verimli iktisadi işbirliğin amaçlayan Bölgesel Ekonomik Birliği'nin bir parçasıdır. Birçok yorumcu, Orta Asya Birliğinin yanında Orta Asya İktisadi Birliğinin kurulmasının verimli olmayacağını söylemektedir. Çünkü onun uygulayacağı yöntemlerini kimse ön görememiştir. İktisadi Birlik olarak sadece ismi geçmektedir. Gerçekleşmesi imkansız olarak görünmektedir. Onun için, uzmanlar belli bir alanlarda, tabii ki, geleceği olan alanlarda, rekabete dayanıklı olan alanlarda ülkelerarası ihtisaslaşmış

⁷³ Dosbol, Erkin, "İntegratsya Post Sovetskom Prostaranstve", **Egemen Kazakistan**, Almaty, S. 58. s. 18.

özel ekonomik bölgeleri geliştirme politikasını ele almak gerektiğini söylemektedir. Günümüzde, Orta Asya devletlerinin imkânlarını değerlendirirsek, dünya pazarında rekabete dayanıklı olarak sadece tarım ürünleri çıkartabilmektedir. Bunun için, ülkelerarası özel ekonomik bölgelerin oluşturulması ilk önce, tarım sektöründeki imkânları değerlendirmesini icap etmektedir. Bu projelere bölgedeki seçilmiş tarım sektöründeki bilimsel araştırma enstitülerini çekmek uygundur.

B. Avrasya'nın Merkez Bölgesi – Orta Asya

Asırlarca Avrasya kıtası coğrafi ve ekonomik bölge olarak Pasifik okyanusundan Akdeniz'e, artık denizlerden Hint kıtasının ucuna kadar yayılmıştır.

Bu geniş alan ile yapılan ulaştırma, iletişim ve ticaret her zaman çok zor ve tehlikeli olmuştur. Bunlar sadece büyük finansal ve zaman masraflarını gerektirmiyordu. Tabiat engelleri ve değişen sınırlar da zorluyordu. Ve savaşlar nedeniyle kesiliyordu.

Bütün bunlara rağmen, Avrasya kıtası farklı halkları ve ulusları birbirine bağlıyordu. En tanınmış yol Çin'den Avrupa'ya giden ünlü İpek yoluydu.⁷⁴ Avrasya'nın coğrafi olarak merkezinde bulunan Orta Asya önemli bir bölgeydi. Onun vahaları, ticari yollarda molalar için hizmet ediyordu. Onun büyük şehirleri ticaret ve bilim merkezleriydi, dini kutsallıkları ise bütün İslam dünyasından hacıları çekiyordu. Ancak XIX. yüzyıla doğru deniz taşımacılığının gelişmesi, Orta Asya ve Çin İmparatorlukların yıkılması, çarlık Rusya ve İngiltere arasında sömürgeci

⁷⁴ Mambet, Kozıbayev, *İstorya Kazakstana*, Jeti Jargy, Almaty, 1999, s. 214.

rekabetin güçlenmesi, büyük devletlerin belirlediği politikalar sonucu Orta Asya'nın ulaştırma ve ticaret yollarının bırakılmasına neden oldu.⁷⁵

SSCB'nin güçlenmesiyle birlikte Orta Asya, Sovyet ekonomisiyle bütünleştirilmişti. Fakat coğrafi ve ekonomik olarak Sovyet İmparatorluğundan kopuk kalmıştır. Güneyinde (Afganistan, İran ve Güney Asya ülkeleri), Doğusunda (Çin ve Moğolistan) kendi komşuları ve tarihi ticaret ortakları dahil, Orta Asya büyük ölçüde dünyadan da bağlantısı kopuktu. Bu tarihi değişimlerin sonucu olarak ve buna eşlik eden Avrupa'nın merkezinde Soğuk Savaş ve «Demir Perde'nin» inşası Avrasya kıtasını siyasi ve ekonomik olarak parçalanmış hale getirmiştir.

Sovyet sisteminin yaratmış olduğu pek çok siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle 1991 yılında Sovyet Birliği'nin yıkılması beş Orta Asya Cumhuriyetleri Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki durumu son derece olumsuz etkilemiştir. Ekonomik hareketlilik kayda değer bir şekilde azalmıştı.

Yeni sınırlar ve Sovyet zamanında kurulmuş olan planlı ekonominin sonu ticari, ulaştırma ve finansal ilişkileri çökertmiştir. Bölgeyi çok sayıda tecrübeli Rus uzmanları ve bazı etnik azınlıkların temsilcileri terk etmişlerdir. En önemli sektörlerde; özellikle su ve enerji kaynakları alanında yatırım ve geleneksel cumhuriyetler arası işbirliği kesildi. Uluslararası pazarlardan uzakta olduğuna ve denizlere çıkışları olmamasına rağmen, yeni devletler dünya ekonomisine entegrasyonda büyük problemler ile karşılaşmışlardı.

Bu devletlerin bazıları iç savaşı ve ulusal güvenlik tehdidini aşmışlardı. Bütün olarak fakirliğin ani yükselmesi, sosyal hizmet sisteminin ve nüfusun sosyal güvenliğinin zayıflamasındandır. Bütün bu zorluklara ek olarak her devlet ulusal

⁷⁵ a.g.e. s. 216.

bilinç oluşturmak, devlet müesseselerini inşa etmek ve çoğu zaman Sovyet Cumhuriyetlerinin yönetiminden çıkmış olan siyasi gçlerle ve idari-ekonomik deneyimlerle piyasa reformları yürütmek zorunda kaldılar.

1990'ların sonundan başlayıp eski Sovyet Birliği'nin çoğu ülkelerindeki gibi, Orta Asya Cumhuriyetlerinde ekonomik yükseliş başlamış, fakat bölgenin çoğu kısımlarında gelirler 1990'lı yıllardaki düzeyden düşük kalmıştır. İnsanın bireysel gelişmesinin ve insan sağlığını koruma alanı ciddi yaralanmıştır. Fakirlik ise eşit olmayan bir düzeyde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önceki duruma göre daha da yüksek seviyeye ulaşmıştır. Genel olarak devlet yönetimi zayıf, nüfusun sosyal hizmet sistemleri ise etkisiz kalmıştır.⁷⁶ Bölgenin lkeler arasındaki belirgin farklılıklarına rağmen birçok ekonomik, yapısal ve siyasi reformlara ilişkin ortak problemleri vardır.

Esas genel çağrılarının biri – bölgesel işbirliğinin düzenlenmesidir. Her tarafından kara ile kuşatılmış beş Orta Asya lkesi, insan, mal ve enformasyonun ortak sınırlarını, komşu ülkeler ve diğer dünya ile ilişkilerini dzelmedike başarıya ulaşamazlar. İşbirliği Sovyet zamanındaki gibi merkez planlama ile entegrasyonun onarımı demek değildir. İçin doğrusu, işbirliği şartlarının gelişmesini kastetmektedir; bunun içinde sınırlar, insanların gidiş gelişini ve piyasanın ticaret ve yatırım aracılığıyla faaliyet göstermesini, altyapının birleştirilmesini, su ve enerji kaynaklarının kullanılmasını, ortak sistem oluşturulmasını, evre ve nüfus sağlığını ve enformasyonun serbest yayınıni engellememelidir.

İşbirliği, Avrasya kıtasının yeniden entegrasyona uğraması için yeni tarihi olanaklar açan Sovyet İmparatorluğunun dağılmasından sonra özellikle şimdi çok

⁷⁶ Jambıl, Jubanov, **Tauelsiz Bolu Joldarın Eskeru**, Jergilikti, Astana, 1998, s. 42.

önemli olmaya başlamıştır. Kıtanın güçlü devletleri - Çin, Hindistan, Rusya ve Avrupa Birliği (AB) şimdi kapalı sınırlarla bölünmüş değildir.

Bölgesel işbirliğinin merkezi haline gelen, bölgesel ekonomik ve siyasi yapılar ortaya çıkmaktadır. Bugünkü iletişim araçları, telekomünikasyon ve İnternet dahil, masraf ve hız bakımından uzaklıkları kısaltmaktadır.

Ancak sınırların açık olması şartıyla bu Cumhuriyetler yeniden Avrasya'nın ayrılmaz parçası olabilir ve ekonomik refah, sosyal gelişim, insan güvenliğinin sağlanmasına ve siyasi istikrara ulaşabilirler.

Ekonomilerin entegrasyonu ve işbirliği, bir de ulaştırma ve transit'e giden giderlerin azaltılması; Orta Asya devletlerine üretim, ticaret ve yatırımlar için daha büyük pazar oluşturma, komşu ve uluslararası pazarlara daha geniş geçit imkânları sağlayacaktır. İşbirliği ve entegrasyon bu devletler hükümetlerinin siyasi sistemde ve ekonomide reform uygulama çabalarını özendirebilir. İşbirliği halkı “bölgesel sosyal nimetler” (su, enerji, v.s.) sağlamada teşvik edebilir ve “bölgesel sosyal zararlar” (doğal afet, uyuşturucu satışı, cinayet) savaşta yardım etmede ve bir de sınır çatışmalarının riskini azaltacak ve uluslar arası forumlarda ve bölgelerarası görüşmelerde bölge ülkelerinin etkilerini güçlendirecek.⁷⁷

Fakat, Orta Asya eskisi gibi entegrasyon ve işbirliği yolunda siyasi engellerle karşılaşmamaktadır. Doğal olarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilk yıllarda yeni Cumhuriyetlerin yöneticileri genel olarak piyasa ekonomisine geçme işlemiyle ve devlet inşasıyla uğraşıyorlardı.

Onların orantılı olarak geniş sorularla uğraşmak için sadece sınırlı ilgi ve imkânları vardı. Bunun dışında, yeniden elde edilmiş ulusal egemenlik alanında her

⁷⁷ Kazıbek, Agınben, “İntegrasyonun Damu Joldarı”, **Erkindik Şıragı**, Astana, 2003, S. 7, s. 103.

hangi bir ödüne güçlü direniş vardı. Devletlerin başkanları arasında sürekli uluslar arası ve bölgesel ekonomik ve siyasi ilişkilerin karşılıklı çıkarlı olamayacağı görüşü rekabetin ve güvensizliğin ortamı vardı. Bu güvensizlik “Bir devletin elde ettiği avantajlar, öbürünü mutlaka kayıplara uğratacak” şeklinde idi.

Bütün bu engellere rağmen, sosyal ve siyasi hoşnutsuzluk patlamalarına kadar; Mart 2005 yılında Kırgızistan’da ve Mayıs 2005 yılında Özbekistan’da, çoğu Orta Asya Cumhuriyetlerinin yöneticileri ikili esasta ve bölgesel yapı çerçevesinde Çin ve Rusya’nın katılımlarıyla daha sıkı işbirliğine yöneldikleri görünüyordu. Bunun dışında, bölgenin ülkeleri daha geniş uluslararası destek almaya başladılar. 1990’lı yıllarda Orta Asya’ya uluslararası toplum tarafından yeterince önem verilmiyordu, çünkü esas önem Avrupa’ya, sivil savaşlara ve Balkanlar’daki düzenlemelere yöneltilmişti. Avrasya’nın Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında jeopolitik gergin çizgilerinin geçişlerindeki Orta Asya’nın merkezi konumu, muazzam doğal kaynak rezervi (özellikle enerji alanında), ciddi ekonomik ve sosyal zorluklar ve siyasi istikrarsızlığın açık riskleri yeni ilgiler çekmeye başladı. Büyük ülkeler – Orta Asya’nın komşuları, özellikle Çin ve Rusya, iki taraflı ve çok taraflı olarak bölgesel işbirliklerinin gelişimi istikrarlığını ve ekonomik gelişmenin çözücü faktör olacağının bilincine vardılar.⁷⁸

Fakat kısa bir süre önce Kırgızistan ve Özbekistan’da olan ayaklanmalar sonucunda bölge devletlerinin hükümetleri dikkatlerini bir birleriyle daha yoğun işbirliğine değil, uyum ve siyasi istikrarlığın korunması gibi yine kısa vadeli amaçlara toplayacakları tehlike ortaya çıktı. Komşu ülkeler ve uluslararası ortaklar

⁷⁸ Bigeldi, Gabdullin, **Problemi İntegratsii**, Rauan, Almatı, 2003, s. 49.

bölgede Orta Asya devletlerin desteklemek yerine kendi konumunu güçlendirmek için bir biriyle mücadele edecekleri gibi büyüyen tehlike vardır.

C. Avrupa'daki Entegrasyon Oluşumlarının Orta Asya İçin Örnek

Oluşturma Sorunu

AB serbest ticaret bölgesi olarak başlamıştı ve yarım asır boyunca ilk olarak gümrük birliğine, sonra da bütün olarak entegreleşmiş genel piyasaya ve sonuçta para birliğine dönüşmüştü. Avrupa entegrasyonu değişen ekonomik ve jeopolitik durumlara adapte olarak on yıllar boyunca gelişmişti. Avrupa'daki entegrasyona ilk adımlar atılmış olan yarım asır önceki Avrupa ve şimdiki Orta Asya arasında birçok farklılıklar vardır. Dolayısıyla, AB'nin tecrübesi direk Orta Asya bölgesine aktarılamaz. Fakat AB'nin örneği entegrasyonun başarılı olması için birkaç faktörü ortaya çıkarmıştır. Birincisi, Avrupa ülkelerinin iki önemli ortak amacı vardı: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomiyi kaldırmak, barışın korunması ve demokrasi ve piyasa ekonomisinin genel ilkelerine dayanarak refah sağlamaktı. İkincisi, iki büyük devlet - Fransa ve Almanya'nın siyasi iradesiyle çözücü bir şekilde desteklenmekteydi. Üçüncüsü, savaş sonrası ekonomik koşullar, hızlı ekonomik büyüme ve ticaret ilişkilerinin genişlemesi oldukça olumluydu. Ve sonuçta, Avrupa entegrasyonu benzer ekonomik sistemlerine ve gelişim düzeyine sahip olan ülkelerle yaptığı stratejik seçimden başlanmıştı.

Aksine, ortak amaçların, güçlü siyasi iradenin ve uzun vadeli işbirliğinin perspektiflerinde açık görüşlerin olmaması, ve bununla birlikte Orta Asya ülkelerinin çabalarında ve ekonomik sistemlerinde büyük farklılıklar belki de bu bölgedeki

entegrasyon sürecini AB'nin tecrübesine göre yapmaktadır. Ancak Avrupa örneği Orta Asya için hedef – kademeli entegrasyon ise, bölgedeki daha gelişmiş ve zengin ülkeler ekonomik entegrasyona doğru çabalamalarını ve inisiyatif almalarını gösteriyor. Avrupa örneği bir de zamanla bölgenin ülkelerinde benzeri ekonomik sistemler yaratmasında çabalar oluşmasını gösteriyor. Bu piyasa ekonomisine geçişte daha çok geride kalan ülkeleri, reformlarda liderlere yetişmek zorunda olduklarını açıklıyor. Entegrasyonun gelişmesiyle ülkeler kendine has bazı fikirlerinden vazgeçmek için hazır olmalıdırlar.⁷⁹

⁷⁹ a.g.e. s. 50

D. Orta Asya Devletlerinin Entegrasyon Sürecinde Kendi Milli Çıkarlarının Korunması

1991 – 1993 yıllarını entegrasyon hareketlerinin başladığı yıllar olarak değerlendirebiliriz. Bu yıllar arasında BDT'nin oluşmasına rağmen, bu topluluktaki katılımcı devletler ulusal egemenlik temellerini sağlamlaştırmaya çok önem vermiştir. Ulusal egemenlikten taviz vermemeye çalışmaları gözlemciler tarafından, doğal olarak karşılanmıştır. Çünkü, Orta Asya devletlerinin ekonomik durumu, eski Sovyetler zamanında oluşturulan üretim dönüşümlerine bağlı olmuştur.⁸⁰

O tarihlerde bile Moskova, Orta Asya devletlerini etki altında tutmanın önemli yöntemlerini korumuştur. Ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sıkıntıları BDT mekanizmaları aracılığıyla çözmek verimli olmamıştır. 1993'te Orta Asya devletleri liderlerinin Taşkent'te buluşmaları esnasında bölgesel işbirliği etkinlikleri ile ilgili problemler görüşülmüştür. Moskova, bu toplantıda Orta Asya Devletleri Cumhurbaşkanlarından ulusal çıkarlarını etkili olarak belirlemelerini beklememiştir. Bu duruma, Orta Asya Devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerin kesilmesini durdurmak için önceden alınan önlemler olarak bakabiliriz.

Bununla beraber, bazı eğilimler birbirleriyle çelişmektedir. Bir taraftan, eski SSCB'de bir türlü sonuca ulaşılamayan ve ayrılıkla (desintegration) sonuçlanan bütünleşme ile diğer taraftan, ekonomik ve siyasi güvenliği korumak için bölgesel entegrasyona ihtiyaç duyulması birbiriyle çelişki oluşturmaktadır. Ekonomik ve siyasi güvenliği korumak için entegrasyona duyulan bu ihtiyaç Orta Asya Devletlerinin entegre olmasına özel olarak katkı sağlamaktadır.

⁸⁰ E. G. Çistayakov, V.A. Şulga, "İntegrasyonniyi Potensiyal SNG i Ego Rol v Razvitiyi Mirohozystvennih Svyazi", **Ekonomist**, 1998, S. 6, s. 84.

Orta Asya Devletleri için “Sovyetler Birliği döneminden sonra” BDT’ye geçiş çok sıkıntılı anları doğurmuştur. Çünkü jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel özellikler; egemenlik esasları, dünya düzeninde önemini arttırmak ve belirlemek için, bu ülkelerin durumu çok yönlü bir incelemeyi gerektirmektedir.

Birçok iç ve dış unsurların sıkı ilişkide olması Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki entegrasyon girişimlerinde belirleyici etkenler olarak görölmüştür.⁸¹

Uzmanlar arasında, Orta Asya’daki entegrasyon gruplarıyla ilgili görüşler çeşitlidir. Bu duruma kuramsal açıdan bakan analistler, Orta Asya devletlerinin entegrasyon kazançlarına 1994’ten itibaren başladıklarını düşünmektedirler. Bu düşünceye, çoğunlukla kurumsal olan başarılar yani devletlerarası anlaşmalar ve deklarasyonlar delil olarak gösterilmektedir.

Diğer gruptaki bilim adamları ise, yukarıdaki paragraftaki görüşlerin tam aksini savunmaktadırlar. Bu bilim adamlarına göre entegrasyon; ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin en üst derecesidir. Orta Asya Devletlerinin ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal değişimi (transformasyon) sırasında derin aşamada entegrasyon olması mümkün değildir. “fakirler” entegrasyonu; belli başarıları kazanmak yerine, daha çok engelleri karşısına almıştır.⁸²

Görüşümüze göre, iki taraf da devletlerarası entegrasyonun çok yönlü olduğunu çeşitli açılardan tanımlamaktadır. Birinci gruptaki bilim adamları, bütünleşmeyi küreselleşmenin ilk adımı olarak görmektedir. İkinci taraftaki bilim adamları ise, uluslararası düzenin bölgeselleşmesi olarak görmektedir. Devletlerarası entegrasyon kanunları, entegrasyon sürecindeki devletlerin üst sosyal, ekonomik ve

⁸¹ a.g.m., s. 84

⁸² V.N. Kiriçenko, “SNG; Dıaltika Edineniya i Razmejevanya”, **Rossiyiskiye Ekonomiki i Jurnal**. 1999, C. 10, S. 7, s. 3-18.

kültürel kalkınmasını her yönden kapsamaktadır. Ekonomik ve sosyal hayat, doğal olarak, bazı devletlerarasında bağıllık ile birbirini tamamlamanın bundan sonra da adil gelişmesini sağlamaktadır.

Devletlerarası entegrasyon süreci, hedefe yönlenmekle beraber belli bir planlamayı da gerektirmektedir. Bu görüşle, yukarıda adı geçen birinci akımın temsilcileri entegrasyon gruplarının resmi önkoşullarına dayanmaktadır. Bu akım temsilcileri, görüşümüze göre, 1994’de Orta Asya’da “Üçlüğün”(Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) siyasi deklarasyonunun Entegrasyon gruplarını oluşturmak için hukuksal yanlarını belirlemeye çalışmışlardır.⁸³

Ne var ki; tecrübeler Orta Asya Birliğini oluşturmak amacıyla imzalanan anlaşmaların hayata geçirilmesinin zorlukları olduğunu göstermiştir.

Başlangıçta; Orta Asya Entegrasyonu, dünyadaki diğer entegrasyon uygulamalarını örnek almak istemiştir. Entegrasyonun ilk olarak örnek aldığı Avrupa Birliği olmuştur. Bölgesel koşulların engel olması nedeniyle, Orta Asya esasına göre yapılan bazı anlaşmaların işlenebilir hale dönüşmemesi doğal olarak karşılanmıştır.⁸⁴

Bölgede, Sovyetler Birliği’nden kalan bölünme ile bir takım aktörlerin desteklemesi ile güçlenen yeniden entegrasyon (reintegration) eğilimleri birbiriyle çatışmaktadır.

Temmuz 1998’de Orta Asya Entegrasyonuna üye devletler, oy birliği ile birliğin adını “Orta Asya Ekonomik Topluluğu” olarak değiştirdiler. Bu isim değişikliği üye devletlerin entegrasyon potansiyelinin doğal bir göstergesidir. Batı Avrupa entegrasyon gruplarının, değişimle Avrupa Ekonomik Topluluğu’ndan Maastricht Antlaşmasından sonra Avrupa Birliği’ni oluşturması ve entegrasyon

⁸³ a.g.m., s. 3-18.

⁸⁴ a.g.m., s. 3-18.

sürecini yoğunlaştırması bu duruma benzemektedir. O sıralarda, Orta Asya’da belli olan “kurumsal ilerleme” fark edilmişti. Yani üye devletler, Orta Asya Topluluğundan Orta Asya Ekonomik Topluluğı’na doğru derinleşmeyi hedeflemiştir.⁸⁵

1994’den 1996’ya kadar geçen zaman süreci kurumsal aşamalar olarak tanımlanır. Yani bu süreç, Orta Asya Topluluğı’nun çeşitli organlarının oluştuğı ve kurulduğı yıllar olarak bilinir.

1998 yılından itibaren, entegrasyon grubunun katılımcılarının artması (Tacikistan’ın üyeliğe alınması) nedeniyle Entegrasyon’a üye ülkeler, kurumsal şekilde oluşan durumlara göre açıklama getirmek istemişti. Bu sayede, Orta Asya entegrasyonuna üye olan devletlere acil olarak kurumsal yapılanmalar ile sosyal ve ekonomik, en önemlisi de siyasi süreçlerinin uyum sağlaması gerektiğini doğal olarak görmüşlerdi.

Ekonomik İşbirliğı ile Ekonomik Topluluğı, hareket içerisindeki entegrasyonu değiştiremezse de, etkileşimli eğilimlerinin önemli aşamaları olarak sayılmaktadır. Devletler arasında askeri ve siyasi entegrasyon alanlarında belli bir derecede ilerleme görülmektedir. Bununla beraber, bölgesel güvenlik alanlarında güvenlik entegrasyonu, bölgedeki jeopolitik durumlardaki perspektifli yönlerin biri olarak görünmektedir. Orta Asya Ekonomik Topluluğı, birleşimin ekonomik görünümünü yansıtmaya rağmen, devletlerarası ilişkilerin diğer alanlarında da fonksiyonlarını yürütmektedir. Orta Asya Entegrasyonu’na üye devletlere verilen önemli görev ise, entegrasyonun amacını belirlemek ve kendi aralarında verimli

⁸⁵ İ. Y. Semenov. “Slojnosti Ekonomičeskoj İntegrasiyi Stran SNG”, **Ekonomist**, 2000, C. 7, s. 18-21.

şekillendirmeler ile yöntemleri aslına uygun olarak yerine getirmektir. Bu sistem içerisinde entegrasyonun itici güçlerine önem vermek gerekmektedir.⁸⁶

Yapılan bazı incelemelere göre, Kazakistan Orta Asya Entegrasyonunun “itici güç”ü olarak görülmektedir. SSCB dönemi sonrasında iktidara gelen Kazakistan liderinin Avrasya Birliği’ni oluşturma düşüncesine destek verilmemesinden sonra Almatı (Kazakistan’ın Eski Başkent) kendi görüşlerini Orta Asya komşularıyla paylaşmıştır.⁸⁷

Kazakistan, Orta Asya Entegrasyonu’nu aktif olarak temsil eden ülkelerdendir. BDT enstitüsünün verimsiz faaliyetlerinden ders çıkararak, Kazakistan Orta Asya Bölgesinde BDT’nin yaptığı hatalarını tekrarlamamak amacıyla uluslararası topluluğun verimli formlarıyla tamamlamak istemişti. Siyasi görüş esasına göre, Orta Asya’daki Astana’nın (Kazakistan’ın Başkenti) uluslararası arenadaki ağırlığı hissedilmektedir. İşbirliğinin çeşitli mekanizmalarından yararlanan Kazakistan, BDT’nin birçok entegrasyon gruplarının faaliyetlerine aktif olarak katılmaktadır. Gümrük Birliği (GB), Orta Asya Ekonomik Topluluğu (ORET) ve bunun gibi örgütlerle dış siyaset temelini çeşitlendirmek ve genişletmek devletin güvenliği için gerekmektedir. Orta Asya bölgesinde Astana, kendi payına düşeni ve ağırlığına göre görüşlerini oluşturmaya başlamıştır. Astana, bir takım hammadde kaynakları ve ağır vasıtaları ile birçok yabancı yatırımcıları kendi tarafına çekmesini bilmiştir.

Kazakistan Orta Asya Ekonomik Topluluğu’nda kendi potansiyelini geliştirmede bir takım engellerle karşılaşmaktadır.⁸⁸

⁸⁶ a.g.m., s. 18-21.

⁸⁷ a.g.m., s. 18-21.

⁸⁸ B. B. Jarmenov, “Voprosi Regionalnoy Politiki Gosudarstva v Usloviyah Rinoçnoy Reformi”, **Bulten Sayasat, İnstitutu Razvitiya Kazakhstana**, 1996, C. 8, S. 6, s. 57.

- İlk olarak, ekonomik alandaki genel olumsuzlukları sayabiliriz. Orta Asya Devletlerine, Kazakistan hala tarımsal üretim için hammadde temin etmektedir. Kazakistan, Orta Asya’da siyasi etkinliğini sürdürmesi için büyük sermaye ile yeni teknolojilere ihtiyaç duymaktadır.
- İkinci olarak, Orta Asya’da özellikle Kazakistan’da Rus kökenli vatandaşların nüfusça fazla olmasından dolayı, Kazakistan’ın hala Moskova’ya bağımlılığı sezilmektedir;
- Üçüncü olarak; Kazakistan’ın jeopolitik durumu, Astana’nın Rusya ile Orta Asya arasındaki köprü fonksiyonunu sürdürmektedir. Bu durumun aksine gerçekleşecek gelişmeler, Kazakistan’ın Orta Asya’da siyasi etkinliğinin azalmasına yol açabilir.

Taşkent (Özbekistan’ın Başkenti) bağımsızlığını kazandıktan sonra, çeşitli entegrasyon talepleri ile karşılaşmıştır. Bu taleplere karşı Özbekistan ihtiyatlı davranmıştır. Gelen talepleri incelemiş ve devletin ekonomik çıkarlarına uygun olup olmadığı konusunda bir değerlendirme yapmıştır.

Özbekistan lideri İ. Kerimov Orta Asya Devletler Topluluğunun siyasi değil, ekonomik ihtiyaçlardan doğduğunu ileri sürmektedir. Günümüzde, Taşkent’in bölgedeki siyasi rolü yükselmektedir. Bu yükseliş bir takım nedenlere dayanmaktadır:

- Özbekistan’ın coğrafik yerleşimi ve jeopolitik merkezi olmasını ilk faktör olarak sayabiliriz.

- İkinci olarak, Özbekistan'ın hammadde ve enerji kaynaklarının yeterliliği bununla birlikte, büyük miktarda insan kaynaklarının ve geniş tüketim pazarının olması;
- Üçüncü olarak, diğer Orta Asya devletleri ile ortak sınırlarının olmasıdır. Askeri ve siyasi planda, Özbekistan toprakları Orta Asya'da stratejik önem taşımaktadır.

Komşu ülke olan Tacikistan ile Afganistan'ı ele aldığımızda, Taşkent askeri ve stratejik planda merkezi güç olarak sayılmaktadır.⁸⁹

Taşkent bölgesel güçlerin dengeleyici rolünü üstlenmekte ve Moskova'nın stratejik müttefiki olarak kabul edilmektedir. Özbekistan'ın açık denize çıkışı yoktur. Ulaşım için yeterli olanaklara sahip değildir.

Ülke topraklarının yüzölçümünün küçük olması, Fergana şehir nüfusunun durumu, tarım sektöründe çalışanların sayısının oldukça çok olması iç problemlere dikkat çekmektedir. Bununla beraber, devletin iç siyasi durumu vatandaşların çoğunluğunun İslam'a yönelmesine engel olmaktadır. Yani Özbekistan'ın yönetim stratejisinin ilk amacı, İslam'ın siyasi alana (devlet işlerine karışmasına) girmesine engel olmaktır. Diğer bir ifade ile, esas iç siyasi yönde İslamilerle (muhalefet) yöneticiler arasındaki rekabete yönelik tartışmalar olarak görünmektedir. Bu durumlar, entegrasyon çalışmalarına engel olmaktadır.⁹⁰

Entegrasyonun diğer üye ülkesi Kırgızistan'dır. Kırgızistan'ın Orta Asya Topluluğuna katılması stratejik ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Jeoekonomik ve jeopolitik açıdan, Bişkek (Kırgızistan'ın Başkenti) Kazakistan ile Özbekistan'a

⁸⁹ M. Esenov, "Problemi Mejgosudarstvennoy İntegrastyi v Sentralnoy Aziyi", **Rossia i Musulmanskyy Mir**, 2000, C.12, S. 6, s. 59-62.

⁹⁰ a.g.m., s. 59-62.

bağımlıdır. Bunun farkında olan Kırgızistan lideri geçmişte Orta Asya Topluluğu dışındaki başka entegrasyon gruplarına üye olmaya çalışmıştır. Uygulamalara baktığımızda, Kazakistan'ın katıldığı ve üye olduğu yerlerden aynı zamanda Kırgızistan'ı da beraberinde görebiliriz. Kazakistan ile Kırgızistan Cumhuriyetleri, SSCB sonrası entegrasyonu destekleyen ülkelerden biri olmuştur. Bişkek'in Astana'ya oldukça yakınlığını sonraki durumlardan da fark edilmektedir. Fergana'nın güneyinde yerleşen Özbek etnik grupları arasında toprak sorunları çıkabilir. Oluşan jeoekonomik ve jeopolitik durumlarda Kırgızistan'ın başka stratejileri desteklemesi yararsız olarak görünmektedir. Kırgızistan analistlerinin değerlendirmelerine göre: "Az miktarda toprak sahibi olması, oldukça zengin olmayan doğal kaynakları ve ekonomik potansiyelinin düşük olması", Kırgızistan'ın büyük ve güçlü devletlerle işbirliği içerisinde olmasını gerektirmektedir. Bişkek kendi müttefiklerini önceden belirlemişti.⁹¹ Bu müttefikler: Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'dir.

Türkmenistan'ın entegrasyon süreçlerine karşı gösterdiği tavırları ise tamamen farklıdır. Bu tavrın farklı olmasının sebebi Türkmenistan'ın ekonomik yönden, Orta Asya'daki komşularına bağımlı olmamasıdır. Aşkabat'taki (Türkmenistan'ın başkenti) enerji taşıma hatlarının stratejik kaynakları Türkmenistan'ın özerk olarak geçinmesine imkan vermiştir. Türkmenbaşı (Türkmen lideri), tüm entegrasyon faaliyetlerine muhalefet göstererek, Türkmenistan'da yerleşmiş olan katı otoriter yönetime karşı bir tehlike oluşturduğunu belirtmektedir.

⁹¹ E. M. Kojokin, "Rossia Krovno Zainteresovana v Stabilnosti v Sentralnoaziatskom Regione", *Analytic*, 2004, S. 3, s. 10-13.

Türkmenistan'ın BDT'ye katılmasını ve BDT kurumunun verimsizliğini dikkate alırsak, bu devletin katılımı önemsiz olarak görünmektedir.⁹²

Türkmenistan enerji ve hammadde üretiminde ilk sıralarda olmasından dolayı Kazakistan'ın rakibi olarak sayılmaktadır. Aşkabat, kendi enerji kaynaklarından yararlanarak verimli ekonomik projelere katılmak istemektedir.

Tacikistan Orta Asya Entegrasyon süreçlerine katılmak istemiştir. Fakat bu isteğe Taşkent itiraz etmiştir.

Mart 1998'de gerçekleşen devlet liderlerinin görüşmelerinde, entegrasyon sürecine katılması için Duşanbe'ye (Tacikistan'ın başkenti) izin vermişlerdi. Bu sırada, pragmatist Taşkent, Tacikistan'ın üyeliğe alınmasına muhalif olmuştur. Duşanbe'yi Orta Asya bölgesinden çıkarmak için her fırsatı değerlendirmiştir. Bu stratejik yöntem Rusya tarafından destek bulmuştur. Çünkü, Rusya da BDT'nin güney sınırlarında jeopolitik tehlikelerin gerçekleşebileceğinden şüphelenmişti.

Böylece Entegrasyon sürecine Tacikistan'ında Asya'da geniş çapta işlemleri yürütememektedir. Birinci olarak, Tacikistan'ın içinde bulunduğu sosyal durumun iyi olmaması entegrasyon sürecinde işlerin aksamasına neden olmuştur. Orta Asya Ekonomik Topluluğu'na geniş çapta katılım ancak iç sorunların düzeldiği zaman gerçekleşebilecektir. Duşanbe, Orta Asya Devletleri içerisinde Özbekistan'la sıkı ilişki içindedir. Tacikistan'ın dış ticaretinde Özbekistan ilk sırada yer almıştır.

Tacikistan'ın jeoekonomik ve jeopolitik durumları düzeldiğinde de, Özbekistan'la sıkı ilişkide olduğu zaman gerçekleşebilir.

Kazakistan'ın esas müttefikleri olarak; Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve ABD kabul edilmektedir.⁹³

⁹² a.g.m.,

Özbekistan ise, Rusya ile sıkı ilişki içindedir. Taşkent BDT Güvenlik müttefikliğinden çıkarak, kendi siyasetini oluşturmak istemektedir. Fakat, Taşkent'in daha bir büyük müttefikinin olmaması bölgede istikrarsızlık sıkıntılarını oluşturabilir. Belki, Taşkent'i kendi çıkarları için Washington, Tahran veya Pekin rekabete konulabilir.

Kırgızistan, yukarıda adı geçen beş verimli yönlere sahiptir. Kazakistan, Özbekistan, Çin, Rusya ve AB'dir. AB yönü, Bişkek'in Washington'la teknolojik müttefik olmasındandır.⁹⁴

Tacikistan'ın esas olarak iki müttefiki vardır. Birinci müttefiki Özbekistan'dır. Diğerisi ise, Rusya'dır. Fakat devletin istikrarlı gelişmesi için bu ittifak yetersiz kalmaktadır. Duşanbe'nin kendi ilişkilerin ilerletmesi için başka müttefikler araması gerekmektedir. Bu ittifaka katılmak için İran, Çin, Pakistan ve belirli bir ölçüde de ABD de mücadele edebilir.

Türkmenistan, Tahran ile Moskova'yı kendisine yakın müttefikleri olarak kabul etmektedir.

Böylece, Rusya jeopolitik iktidar çerçevesinde diğer beş devletten üstün olduğunu hissettirmektedir.

İran'ın rolü, bölgesel açıdan önemli olarak sayılmaktadır. Bu durum, Orta Asya Devletleri ile İran arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin yoğunluk kazanması ile ilgilidir. Tahran kendi ekonomik potansiyelini aktif şekilde geliştirerek bölge lideri olmaya çalışmaktadır. İran'ın nüfusu ve ekonomik gücü tüm Orta Asya Devletlerinin toplam nüfusundan ve ekonomik gücünden daha fazladır. Bulundukları

⁹³ A. A. Yazikov, **Rossiyskaya Diaspora v Stranah Novoga Zarubejya (Kazakhstan, Latvia, Gruzia) Problemi i Vozmojnye Puti Reşenya**, Moskva, İnt Ran, 2000. s. 20.

⁹⁴ a.g.e.

coğrafyada bölgesel güç olmaya çalışan Türkiye, İran ve Pakistan arasından İran bu iki devletin önüne geçerek ilk sırada yer almaktadır.⁹⁵

Orta Asya entegrasyonu her zaman güçlü devletlerin yani Rusya, Çin, İran ve ABD'nin etkisi altında kalmaktadır. Moskova, Pekin, Tahran ve Washington arasındaki ilişkiler 21.yüzyılın uluslararası durumunu belirlemektedir.⁹⁶

Orta Asya'daki jeopolitik durumu perspektifli olarak modelleme sırasında bölgesel kalkınmada bir takım engellerle karşılaşılabilir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Moskova ve Tahran eksenini oluşturabilir. Bu ise, uluslararası siyasi durumu küresel çapta geliştirmek ve aynı zamanda stratejik yakınlığı güçlendirmektedir. Orta Asya bölgesinde oluşan ittifak, “üçüncü müttefik”i olarak Özbekistan’ı çekebilir. Böylece, Taşkent kendinde olmayan ikinci dayanağa sahip olabilir.

Astana ise, bu durumda jeopolitik ve jeoekonomik değişimlere göre, Çin’le saflarına katılabilir. Astana-Pekin ekseninin gerçekleşmesi yararlı sonuçlar doğurabilir. Eğer Moskova, Astana ile ilgili yeni yayılma eğilimlerini devam ettirirse, o zaman bu eksenin gerçekleşme ihtimali yüksektir. Rusya tarafından buna karşılık gösterilmesi, aynı zamanda Moskova’nın bu ittifaka dahil olmasıyla sonuçlanabilir. Bu takdirde, Astana, Pekin ve Moskova arasında her zaman denge oluşacaktır.

2. Özbekistan hakkında ise; Taşkent, Moskova ve Tahran arasında denge oluşturabilir. Taşkent Astana ile karşılaştırılırken, büyük farkla bağımsız siyaset izleme şansına sahiptir. Çünkü, Özbekistan’ın İran ve Rusya ile toprak sınırı yoktur. Orta Asya’nın diğer devletlerine göre, Özbekistan’ın etnik açıdan çoğunluğunu Özbek

⁹⁵ a.g.e., s. 21.

⁹⁶ a.g.e., s. 23.

halkı oluşturmaktadır. Bununla beraber, Özbekistan Rusya'dan enerji ihtiyacı bakımından bağımsızdır. Özbekistan ayrıca, ulusal egemenliğini pekiştirmeye çalışmaktadır.

Böylece, Moskova-Tahran-Taşkent ve Astana-Pekin-Moskova benzer üçgenlerinin ortaya çıkması varsayılsa bile, bu gerçekleşebilir. Tahmine göre de Taşkent, Tahran'la jeopolitik eksenini oluşturmakta, Astana ise, Pekin'le ilişkilerinde özel görüşmelerin olma ihtimali vardır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bir taraftan, Moskova-Taşkent veya Tahran-Taşkent, diğer taraftan da Astana-Pekin eksenini oluşturulursa, bu gelişmeler, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin bölgesel entegrasyonlarının çökmesine yol açabilir. Orta Asya'daki jeopolitik durumun oluşma eğilimlerini yavaşlatabilir.

3. Küresel çapta yorumlanan Moskova-Tahran-Pekin dengelemesi ortaya çıktığı zaman, Orta Asya'nın iç kıta bölgesi bu üçgenin katı jeostratejik etkisi altında kalacaktır.

Türkmenistan'a gelirse, bu devletin Orta Asya Entegrasyonu'na aktif olarak katılması için iç siyasi durumunun değişmesi gerektirmektedir.⁹⁷

Orta Asya'da var olan siyasi süreçler sahip olduğu bazı yönleri de ortaya koymaktadır:

- 1) Eski mirasların bölünmesi ile ilgili ayrılma eğilimlerini,
- 2) Ekonomik ve siyasi boyutlardaki rekabetlerini,
- 3) Eski SSCB devletleri ve diğer devletlerarasındaki ilişkilerin gelişmesi gerekliliğini;
- 4) Bölgede oluşmakta olan entegrasyon süreçlerini.

⁹⁷ a.g.e., s. 23

E. Bölgesel Entegrasyonun Oluşmasında Sorunların Çözümü

Bu araştırmada, Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan koşullarda Orta Asya'da insan gelişimine ve insan güvenliğinin korunmasına ekonomik dayanışmanın ve entegrasyonun olası imkân etkisini araştırılmaktadır. Burada bir de Rusya'nın ekonomisiyle yan yana Orta Asya ekonomilerinin yükselmesi, hızlı ekonomik gelişimi ve Çin'in büyüyen dış yönlendirmesi ve bir de Afganistan'ın büyük açıklığı sayesinde ortaya çıkan yeni perspektifleri görüşmektedir. İlk önce birkaç uygulamalı soru ortaya çıkıyor: bölgenin sınırları nasıl tespit edilmeli ve Orta Asya bölgesel dayanışmanın ve entegrasyonun hangi formlarına gayret göstermelidir ve hangi esas bölgesel ilişkiler gözden geçirilmelidir?

1. Bölge Sınırlarının Belirlenmesi

Bölge ve onun sınırlarının tespit edilmesi birkaç nedenle zor bir sorudur. Tezde genelde eski Sovyet Cumhuriyetleri olan beş yeni bağımsız devletleri ele alınmıştır. Bu seçimin nedenleri ortadadır: ortak siyasi ve ekonomik tarihe sahip olan bu ülkeler coğrafi olarak da bütündür. Yüzyıllarca onları sağlam etnik, dil ve kültürel bağlar bağlıyordu.⁹⁸ Ama bir de şunu belirtmek önemlidir: Cumhuriyetlerin modern sınırları sıkıca Sovyet zamanında her hangi bir coğrafi, ekonomi ve etnik özelliklerin kaydı alınmadan belirlenmişti.

⁹⁸ Lee Kendall, Metcalf, "The (Re)Emergence of Regional Economic Integration in The Former Soviet Union", **Political Research Quarterly**, 1997, C. 50, S. 3, s. 537-538.

Bölgenin sınırları farklı olarak da belirlenmiş olabilir. Örneğin, Orta Asya Cumhuriyetlerin ve onların komşuları arasındaki sınırlar daha çok açık olduğu için ve zaman içinde daha da açık olacak; Orta Asya bölgesini ona coğrafi, etnik ve onunla (potansiyel) ekonomiksel bağlı olan komşu ülkelerin bölgeleri dâhil daha geniş anlamda belirtebilirdik. Onların arasında – Türk - Uygur halkıyla yerleşilmiş, ortak su kaynakları olan ve ticarete yeni imkânlar öneren Batı Çin; bölgeyle etnik bağları olan, Kuzey Afganistan ve bir de Türkî etnik ve İslami dini gelenekleri, sıkı tarihi ilişkileri, Hazar denizi aracılığıyla enerji ve ekoloji bağları olan Azerbaycan. Fakat Batı Çin'in esas siyasi ve ekonomik ilişkileri Çin'le; Kuzey Afganistan'ın geleceği uzun vade perspektifte belki bu ülkenin diğer (kalan) tarafıyla bağlıdır; ama Azerbaycan'ın gerçek ve potansiyel bölgesel ilişkileri genelde Hazar havuzunun ve Güney- Kafkasya bölgesinin ülkeleriyle yürütülmektedir. Aynı zamanda içinde beş cumhuriyet içeren Orta Asya bölgesinin bazı alt bölgesel ilişkileri diğerlerinden dayanıklıdır – mesela, Fergana vadisindeki sınırsal ilişkiler geleneksel olarak çok sıkıdır. Ve tersine, yüksek dağ zincirleri Tacikistan topraklarını küçük alt bölgelere bölüyor, birbiriyle değil geleneksel olarak komşu ülkelerle daha kuvvetli ekonomik ve etnik bağları vardır. Kazakistan'ın kuzey ve batı bölgeleri Orta Asyalı komşularına göre daha çok Rusya ve Çin'e doğru yönelmiştir.⁹⁹

Doğal çekim gücüne tepki verebilmek için raporun başında genel olarak beş Orta Asya cumhuriyetleri ve sonra da diğer bölgesel ilişkiler uyumlu bölümlerde araştırılacaktır. Bazı durumlarda biz, Orta Asya içindeki alt bölgeleri (örneğin, Fergana vadisi) ele alacağız. Diğerlerinde – esas komşularıyla, özellikle Afganistan, Çin, İran ve Rusya ile karşılıklı ilişkileri. Bazı durumlarda içinde Orta Asya'nın

⁹⁹ V. Yurtayev, “Şans Rossiye: Liderstvo v Evraziyskoy Integratsiy”, **Vostok**, 2004, C. 5, S. 3.

gelişimi olan daha geniş jeopolitik çerçeveyi anlayabilmek için, AB ve ABD, bir de Hindistan, Pakistan ve Türkiye'yle karşılıklı ilişkiler anahtar olacaktır.¹⁰⁰

Ve sonuç olarak bazı durumlarda diğer bölgesel ilişkiler önemli olabilecektir. Örneğin, Hazar denizin havuzu Kazakistan ve Türkmenistan'da gaz ve petrol kaynakların yönetimi bakış açısından önemlidir. Ama Fergana vadisinin büyük kısmını içeren, “sorunlu bölge” olarak adlandıran Afganistan, batı Çin, Pakistan'ın kuzey kısmı ve Tacikistan'ın bir kısmı, bir birine bağlı dalları incelemede, en çok fakirlik ve çatışma problemlerini incelemede çok önemlidir.¹⁰¹

2. Hangi Entegrasyon Modeli Örnek Alınacak?

Şimdiye kadar biz “işbirliği” ve “entegrasyon” kavramlarını birlikte kullanmıştık. Bu kavramlar ile anlatılmak istenilenlerin açıklanması gerekmektedir. Entegrasyon, bir birine bağlı anlamı içerebilir – ekonomik ve sosyal sınırsal entegrasyonu ve resmi enstitülerin sınırsal entegrasyonu gibi. Ekonomik ve sosyal entegrasyonun yüksek derecesi genelde sınırsal ilişkileri kolaylaştıran ve düzenleyen, yüksek entegreleşmiş resmi enstitülerin mevcudiyetiyle koşullandırılmıştı.¹⁰²

İşbirliği, tam aksine daha çok ülkeler arasında gayri resmi etkileşimi ve genelde çeşitli girişim türlerinin zayıf entegrasyonuna bağlı enstitüsel entegrasyonun karşılaştırmalı olarak düşük düzeyidir.

¹⁰⁰ S. Tsalik, “Caspian Oil Benefits: Who Will Benefit?” *Europe-Asia Studies*, 2003, C. 57. S. 7.

¹⁰¹ T. Kamenov, “Vneşnya Politika Turkmenistana” *Sentralnaya Aziya i Kavkaz*, 2004, S. 4.

¹⁰² P. Gobl, “Vozvraşenie Na Politiceskui Kartu: Geopolitika Sentralnoy Aziyi”, *Sentralnoy Aziyi i Kavkaz*, 2004, S. 3, s. 119-123.

İşbirliği ortakçılar arasında daha az mecburiyet ve dolayısıyla düşük oranda önceden belirtilebilen ve ortakçılar arasında az güvenli anlaşmaları düşünmektedir. Bir taraftan faaliyet serbestliğinde ve ulusal egemenlik alanında daha az ödünlere yetinmesini sağlıyor. İşbirliği de, entegrasyon da devlet yapılarının etkileşiminden ve devlet düzeyindeki girişimlerden daha geniştir.

Piyasa ekonomisinde gayri resmi sektörün katılımcıları – şirketler, ticari kurumlar, sivil toplum kurumları, bilimsel enstitüler, bağımsız/bireysel kurumlar – verimli temaslarda ve sınırlardan işbirliği yapmalıdırlar. Hükümetlerin amacı – bu süreci teşvik etmektir.

Bölgesel entegrasyonun ve işbirliğin Orta Asya'ya uygun olan örnekleri var mıdır? Kesin beklentileri oluşturabilmek, işlem haline getirmekte muhtemel problemlerle karşılaşmamak için doğru örnekler seçmek gerekmektedir.

Orta Asya'nın takip edebileceği entegrasyon örneği olarak AB ilişkilerini verilmektedir. İkinci dünya savaşından sonra iki büyük devletin yani Fransa ve Almanya'nın birleşmesidir. Avrupa, komünizmin muhtemel tehdidine karşı dayanabilmişti ve koruyucu ve himayesi şeklinde ABD'yi edindi.

Fakat Orta Asya'da farklı faktörler faaliyet gösteriyor ki, bu yüzden AB tipinde bir işbirliği modeli bu durumda uygun değildir.

Gelişmekte olan ülkelerin bölgesel entegrasyonunun yakın geçmişteki deneyimi daha uygun olabilir. 1974 yılından itibaren bölgesel entegrasyonun üç dalgası geçmişti. Avrupa ekonomik birliğinin örneğini takip ederek 1960'lı yıllarda birçok gelişmekte olan ülkeler bölgesel gümrük birliklerine girdiler.¹⁰³

¹⁰³ Fertile Fields, "Trafficking in Persons in Central Asia", Vienna, 2005, S. 43.

Bu birliklerin çoğu 1970’li yıllarda kendi varlığını uygulamalı olarak durdurdular, nedeni çoğu zaman ortakları bölgesel grup içine girmeyen ülkelerden daha ucuz ve kaliteli mallardan vazgeçmeye hazır değildiler.

1980’li yıllarda ve 1990’ların başında AB’nin genişlemesi ve güçlenmesi devam etmekteydi ve bir de serbest ticaret hakkında Kuzey Amerikan antlaşması ve Asya’daki birkaç bölgesel kuruluşlar dâhil (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı – EİT, Güney Asya bölgesel işbirliği ve Güneydoğu Asya devletler birliği) yeni inisiyatif dalgasını çağırıyorlardı.

Gene aynı nedenlerden daha erken çıkan gümrük birliklerinde ki gibi bu antlaşmalar yeterli kadar verimli değildiler. 1997–1998 yıllardaki Asya krizinden sonra, çoğu Asya’daki iki taraflı antlaşmalardan oluşan şimdiye kadar belirsiz sonuçlarıyla, bölgesel inisiyatiflerin üçüncü dalgası başlamıştı.

Belki Orta Asya’ya en uygun işbirliği modeli – 1990’lı yılların sonunda Balkanlar’daki silahlı çatışmaların bitmesinden sonra Güneydoğu Avrupa için yapılmış olan istikrar paktı idi. İstikrar paktı önemli ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler oluşturma yoluyla Güneybatı Avrupa’daki bölgesel çatışmaların sonuçlarını geçmek için yön almıştı. İşbirliği gelişmesinin esas özellikleri destekleyici olarak AB’nin liderlik rolünde, Pakt’ın üyeleri ülkelere AB’ye gelecekteki girme perspektiflerinde ve uluslararası toplum tarafından bölgenin ekonomik kalkınmasında finansal destek vermesiyle sonuçlanmaktaydı. Orta Asya’daki koşullar farklı olduğu halde, Pakt’a yansıtılan bölgesel sorunların genişliği ve çoğu bölgesel güçleri çekmede (sivil toplum örgütleri ve iş kurumları dâhil) ve belli alanlarda dikkatli hazırlanmış sözleşmeler ile yön almış verimli enstitüsel yaklaşım Orta Asya ülkelere oldukça yararlı olabilir.

Orta Asya’da işbirliği başlatmak için en azından iki sebep vardır ve bu ancak uzun vadeli perspektifte daha yoğun enstitüsel ve ekonomik entegrasyona doğru çabalamada olabilir. Birincisi, tarihi ilişkilere rağmen bugün Orta Asya devletleri ekonomik gelişim düzeyin, siyasi yönlendirmenin ve bir de resmi enstitülerin ve ekonominin yapısı açısından farklıdırlar.

Diğer bölgelerin örnekleri gösteriyor ki: işbirliği ve entegrasyon ulusal sınırların kaybolmasını veya ulusal egemenlikten vazgeçmeyi ifade etmiyor. Bu böyle değildir. Örneğin, Avrupa ve ABD’nin ekonomilerin arasında Atlantik okyanusuyla sıkı ekonomi entegrasyon vardır, ama Kanada ve ABD sınırları aracılığıyla yapılan entegrasyon daha da sağlamdır.¹⁰⁴ Buna rağmen, bu ülkeler kendi egemenliklerini korumaktadırlar. Ancak sınır ötesi işbirliği insanların ve başka devletlerdeki farklı devlet yapıların sınırlar ile ilişkin engel ve problemleri en az seviyeye ulaştırmak için karşılıklı güven ve yükümlülükleri kendilerine almaya çaba göstermelidirler. Komşu ülkeler arasında insan hareketliliğini (mobility), malların akımını, sermaye ve enformasyonu, makroekonomik ve sektörsel siyaseti koordinasyonlaştıran, ekonomik yapılar, sivil ve anayasal yasama, sözleşmeleri ortaklar ile ulusal egemenliğin bazı elementlerini bölme ihtiyacını gerektirmektedir. Orta Asya ülkeleri sonuçta bölgesel işbirliğine ve entegrasyona kendi yaklaşımlarını bulmak zorunda kalacaklardır. Ekonomik ve sosyal istikrar için genel tehdidin olmasına rağmen, şimdiki zamanda onlara sadece güçlü siyasi motivasyon ve bölgesel entegrasyonun derinleştirilmesi için liderlik yetmemekte, bununla birlikte örneğin AB’de üyelik gibi dış finansal yardım ve uluslararası siyasi güçler için üstün

¹⁰⁴ E. Ştadtmitter, “ Evropeiskaya Bezopasnost Na Pogore 21 Veka”, **Aktualniye Problemi Evropi**, 2000, S. 2, s. 21-30.

teşvik yetmemektedir. Entegrasyona yönelik bölgesel işbirliği ve çabaları savunarak bütün bu kısıtlamaları açıkça tahmin edebilmemiz gerekmektedir.¹⁰⁵

AB, kendi başarı tecrübesini entegrasyonun küçük adımlardan başlayarak aşamalı sürecin sayesinde ulaşıldığını ileri sürmektedir, ancak yöneten katılımcıların birleşik olması ve son hedefin açık anlaşılması gerekiyordu. İstikrar Paketi'nin tecrübesi güçlü dış destek ve orta esnek yapıların uyumuyla teşvikler yakın geçmişte çatışma tarihi olan ülkeleri bile birleştirebileceğini gösteriyor. Orta Asya'ya realist bir yaklaşımda bakarsak, en basit düzeyde yapıların entegrasyonundan, dikkati işbirliğinin geniş tayf sorularına yöneltmek ve hızlı şekilde pozitif sonuçlar alabilecek yönleri seçerek başlamak gerekiyor. O zaman başarı güvenliği güçlendirecek ve çözülmüş soruların temeline dayanarak daha büyük uzun vadeli hedefler oluşturulabilecektir. Orta Asya ülkeleri, onların komşuları ve uluslar arası topluluk iletişerek bölgesel işbirliğinin kalkındırmasında efektif unsur olabilecek bölgesel enstitüleri güçlendirebilir ve modernizeleştirebilirdi.

3. Entegrasyon Sürecinde Öncelik Tanınması Gereken Alanlar

Bölgesel işbirliği ve entegrasyon, önemli ekonomik ilişkiler (ticaret, ulaştırma, transit ve yatırımlar ve saire), doğal kaynaklar alanında ilişkiler (su, enerji ve ekoloji); ulusal güvenlik alanından (terörizm, silah ve uyuşturucu ticareti ve İslami askerileştirilmiş kurumlar) dikkatlice incelenmektedir. Orta Asya'da üç yönünün hepsi dikkat kazanmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ a.g.m., 21-30.

¹⁰⁶ A. O. İsadjanov, "O Merah Po Ukrepneniyu Doveria i Uglubleniu Sotruničestva v Sentralnoy Aziyi" **Analytic**, 2004, S. 3, s. 10-13.

Diğer önemli entegrasyon alanları olarak, göç, eğitim, sağlık, doğal felaketlere karşı beraber işbirliği yapmaktır. Kuşkusuz, bu yönlerin bazıları diğerlerinden daha sıkı ilişkiler istemektedir. Ancak bölgesel işbirliği ciddi devletlerarası önemi olmayan iç reformların yürütülmesini ve yapıların oluşumunu teşvik edebilir.

Bölgesel işbirliği ve entegrasyonun tezde analiz edilmesinde, bütün temel bölgesel ilişkileri ve bazı ulusal siyasetin sorularını rasgele incelenmemiştir. Birincisi, bütün bu alanlar kendi kendine insan gelişimine katkı planında ve insan güvenliğinin sağlanmasında önemlidir. İkincisi, bir çok alan arasında önemli ilişkiler vardır, mesela; ticaret engelleri ve güvenlik sorunu, su ve enerji kaynakları, eğitim sisteminde başarı ve rekabet edebilmek gibi. Üçüncüsü, eğer sırasıyla bazı alanlarda işbirliği yolunda siyasi ve diğer engeller ortaya çıkacaksa, diğerlerinde de devam edebilecektir. Bu sadece doğrudan önemli kârlar getirecek değil ve bir de zamanla geride kalan alanlarda daha geniş işbirliğine yol açacak güven ve karşılıklı ilişkilerin uygulamasını teşvik edecektir. Aşağıda bu siyasi yönlerin bölgesel işbirliği ve entegrasyon için önemliliği bakımından her biri ile ilgili kısa notlar verilmektedir.

III. BÖLÜM

C. ULUSLARARASI ARENADA ORTA ASYA’NIN GENEL DURUMU

Orta Asya bölgesi daha evvel 19. yüzyılın başlarında oynanan “büyük oyun”daki gibi bir kez daha jeopolitik oyunlar merkezi haline gelmiş bulunmaktadır. Şimdilerde uluslararası camianın gözleri bu bölgeye çevrilmiş durumdadır.¹⁰⁷ Bölgenin, hızla pazar ekonomisine geçişe ayak uydurmaya çalışan ve bunun sonucu olarak olağan üstü ekonomik gelişme başarısını sürdüren Çin Halk Cumhuriyeti ile Rusya Federasyon’uyla ve aynı zamanda yer küremizin en karışık bölgesi olan Afganistan ve Orta Doğu bölgeleriyle ortak sınırları bulunmaktadır. Bununla beraber global çapta öneme sahip büyük enerji kaynaklarının bulunması ve Avrasya coğrafyasının tam göbeğinde bulunması dolayısıyla uyuşturucu trafiğinin transit geçişi ve aynı anda transavrasya ticaretinin geçiş bölgesi haline gelebilir.

Orta Asya bölgesi yeni bir karışıklık ve çalkantıların merkezi haline de gelebilir. Komşu ülkeler ve bu bölgeyle işbirliği yapan ortakları bölgenin istikrarlı, güvenli ve gelişen Orta Asya olmasını istemektedirler. Bölgenin istikrarının çökmesiyle başlayabilecek iç ve sınır çatışmaları bunların hiç birisinin çıkarlarına değildir. Çünkü bölge sadece iç istikrarsızlığa sürüklenmez aynı zamanda Avrasya kıtasının uyuşturucu ticaretinin de büyük bir kısmı için geçiş koridoru rolünü üstlenecektir. Barışçı işbirliğine entegrasyon herkesin çıkarına olacağı çok aşikardır. Orta Asya’yla komşu ve bölge ülkeleriyle sıkı işbirliği içinde olan ülkeler istenilen

¹⁰⁷ U. T. Kasenov, “Novaya “Boşlaya İgra” v Sentralnoy Aziyi?”, *Sentralnaya Aziya i Kavkaz*, 1997, S. 8.

insan gelişimi ve güvenliğine katkı sağlamakla beraber bölgesel işbirliği oluşumunda ciddi etki gücüne sahiptirler.

Orta Asya ülkelerinin en önemli ekonomik ortak Rusya'dır. Çünkü başka devletlerle karşılaştırıldığında Rusya'yla kültürel ve dil engelleri minimuma inmektedir. Çok büyük bir pazar olmakla beraber eğitim ve iş imkânı açısından çok caziptir, hem Orta Asya ülkelerine yatırım kaynağı olarak ta görülebilir. Rusya bölgedeki oluşumların hemen hepsine katılarak iki taraflı ilişkilerde de aktif rol üstlenmektedir. İkinci önemli bölgesel ekonomik ortağı ise Çin'dir.

Hızlı büyüme gösteren Çin ekonomisi için yeni enerji kaynakları bulmadaki aktif arayışlar bu ülkenin Orta Asya'nın enerji sektörüne yapılan yatırım hacmini çok hızlı bir şekilde arttırmıştır. Bunun dışında Çin'in istikrarlı gelişmesini sürdürmesine devam eden Orta Asya ülkeleri ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini de geliştirmeye çok özne göstermektedir. Hem Rusya hem de Çin bölgenin güvenliği açısından çok önemli aktörlerdir, çünkü imzalamış oldukları ŞİÖ anlaşması gereğince üye ülkeler terör, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına ortak mücadele vereceklerine dair taahhütlerde bulunmuşlardır.¹⁰⁸

Bölgenin diğer dolaylı komşuları olan İran ve Afganistan ve biraz daha uzaktan komşuları olan Hindistan, Pakistan ve Türkiye gibi ülkelerin de bölgedeki istikrar kendi çıkarlarıdır. Hemen hepsi iyi ilişkiler içinde olmayı istemektedirler.

Çift taraflı ilişkilerde demokrasinin geliştirilmesi, güvenliğin sağlanması ve ekonomik yardım konularında finansal kaynak sağlayan önemli ülkelerin birisi ABD'dir. Avrupa Birliği, Japonya, Almanya, İsviçre ve İngiltere az sayılmayacak

¹⁰⁸ U. T. Kasenov, **Bezopasnost Sentralnoy Aziyi; Globalniye, Regionalnie i Nasionalnie Problemi**, Jeti Jargı, Almatı, 2004, s. 280.

miktarlarda yardım yapan diğer ülkelerdir. Bunların yardım programları stratejik ilişkiler içinde olan ülkelere bölgenin gelişmesi ve kalkınması için yapılmaktadır.¹⁰⁹

Asya kalkınma bankası bölgenin en büyük uluslararası donörü (destekçisi) sayılmaktadır. Ayrıca Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (OABEİ) çerçevesinde Avrupa Kalkınma Bankası (AKB) diğer uluslararası donörleri da bölgeyle sağlam işbirliği kurmasında önemli rol üstlenmektedir. Örneğin, banka bölgesel ulaşım ağın planlaması ve yapılması için çalışmalar yürütmektedir. Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi kuruluşlar bölgeyle insan gelişimini ve güvenliğini arttırmaya yönelik programlar geliştirmekte ve iki taraflı yardım programlarının hayata geçirmeye devam etmektedir. Son yıllarda Uluslararası Para Fonu (IMF) da bölgesel işbirliği inisiyatifi desteklemektedir. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu ve BM Asya ve Pasifik Ekonomik Komisyonu, BM Ortalık Asya Ekonomik Özel Programı (SPECA) çerçevesinde Orta Asya ülkelerinin ve bölgeye komşu ülkelerin birleşmesine yönelik çalışmalar yapmıştır.¹¹⁰

Ülkelerin toprak büyüklükleri, coğrafik konumları, stratejik ve ekonomik önemleri; siyasi yön belirleme ve komşu ülkelerle ve dünya ekonomisiyle entegrasyona bakış açılarının gelişime duyduğu ihtiyaçlarının aynı olmamasından dolayı Orta Asya ülkelerinin komşularıyla ve uluslar arası toplulukların (kuruluşla, kısaca dünya diye de adlandırabiliriz) geliştirdikleri ilişkilerin seviyesi aynı değildir.¹¹¹ Bu gibi farklılıklar yüzünden bölge ülkelerine sağlanan finansal yardımların da aynı olmamasıdır.

¹⁰⁹ a.g.e., s. 281.

¹¹⁰ Sıroejkin, K, L., “Vneşnaya Politika Kazahstana: Uspehi i Problemi”, **Otan Tarihi**, 2004, S. 3.

¹¹¹ a.g.m.,

Kırgızistan ve Tacikistan'ın bölgenin en fakir iki ülkesi olması, siyasi ve enstitü reformları gerçekleştirmekte donör ülkelerle işbirliği yapmaya da hazır olduklarını açıklamaları nedeniyle Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'ya (GSYİH) oranla dış finansal yardımların aslan payları bu iki ülkeye yapılmakta.¹¹²

Bu bölümde bölgenin komşuları ve Orta Asya ülkeleriyle işbirliği içinde olan ülkelerinin ilişkilerinin temel unsurları değerlendirilecektir, özellikle de insan gelişimi ve güvenliği konularında işbirliği konuları üzerinde durulacaktır. Yakın komşularıyla ilişkileri, sanayisi gelişmiş ülkelerle ve uluslar arası kuruluşlarla olan ilişkileri ayrıca ele alınacaktır.

İşbirliği içinde olan çeşitli ülkelerin arasında kesin çizgi çizmek doğru değildir, zira onların çıkarları ve Orta Asya ülkelerine önemi bazen çatışmaktadır. Fakat bunların her birisinin rolleri farklıdır ve teker teker ele alınıp incelenmesinde fayda vardır.

A. Orta Asya'nın Yakın Komşularıyla İlişkileri

Orta Asya ülkelerinin denize direk çıkışı olmaması bölgenin beş ülkesini komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya zorlamaktadır. Hem uluslararası ticaret (pazar ve ihtiyaçlarını karşılama), bölge dışı ulaşım ve transit geçitleri ve büyük uluslararası yükleme limanlarına açılmalar, dış kaynaklı terörle mücadele, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan ticareti gibi birçok alanlarda işbirliği yapmak için iyi ilişkiler içinde olmaları gerektiğini çok açıktır. Sınır komşuları olan Afganistan, Çin, İran ve Rusya bu alanlarda önemli işbirlikçilerdir.

¹¹² “Kazakhstan: Achievements, Issues and Prospects: A Perspective by the United Nations”, **A report of the UN Country Team**, Almaty, 2004.

Afganistan hariç diğerleri için alan büyüklüğü ve zenginlikleri hem yatırım çekme olanağı sağlamaktadır, hem de yeni teknolojiye ulaşma, yeraltı zenginlikleri pazarlarını genişletme, tarım ürünleri, hammadde ve bazı sanayi ürünleri üretme imkânını sunmaktadır. Hatta Afganistan bile yabancı ve askeri yardımları çekmesinden dolayı, Orta Asya ülkelerine ciddi iş imkânları sunmaktadır. Bunlarla beraber Orta Asya ülkelerinin komşularıyla ilişkileri ulusal çıkarları yönünden ele aldığımızda çok zor ve risklidir, hem iki taraflı ilişkilerde hem de bölgesel oluşum ve programlar bünyesinde ciddi çıkmazlara sürüklenebilir.

B. Rusya Federasyonu

Rusya hem yüzyılı aşkın sömürgeci imparatorluk olma özelliğiyle hem de modernizasyonun ve sanayileşmenin motor gücü olma özelliğiyle Orta Asya coğrafyasında önemli role sahiptir. Bölge ülkeleriyle Rusya arasındaki ilişkiler çok karışık ve derindir. Rusya şu ana kadar “ekonomik lokomotif ve ekonomik cazibe merkezi olma özelliğini korumaktadır”.¹¹³ Aynı zamanda bu cumhuriyetlerin en büyük ticari partneri ve bölgenin siyasi elidinin destekçisi, askeri ve teknik malzeme tedarikçisi ve kaynağı hükmündedir. Bu coğrafyanın tamamında Rus dili çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Rusya’nın bölgede yürüttüğü genel siyaset Orta Asya Cumhuriyetlerinin iktidarlarının yürüttüğü ekonomik gelişim ve siyasi istikrarı koruma siyasetiyle uyum içindedir.

¹¹³ Hill, Fiona, “Eurasia on the Move: The Regional Implications of Mass Labor Migration from Central Asia to Russia”, **A Presentation at the Kennan Institute**, Washington, DC, 2004, 27 Eylül.

Bir yönden Rusya her birisiyle ayrı ayrı ilişki kurmakta ve diğer bölgesel bir sürü diğer kuruluş ve oluşumlarda yerini almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Orta Asyalık İşbirliği Örgütü (OAIÖ), Ortak Ekonomik Birlik, Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (OSC). Rusya'nın 2004 senesinde Özbekistan'ın inisiyatifiyle üye olarak alındığı OAIÖ, onun bölgedeki ekonomik amaçlarına ulaşmadaki en önemli etken olabilir.¹¹⁴ Bazı gözlemcilere göre yakın zamanda gerçekleşen OAIÖ'ye Rusya üyeliği onun eski BDT çerçevesindeki geleneksel siyasetinden vazgeçerek, BDT içinde bölgesel organizasyonların içinde aktif rol alarak yeni “güney siyaset” geliştirmektedir.¹¹⁵

Rusya'nın geniş yardım programları olmasa da,¹¹⁶ kamu ve özel şirketler tarafından yapılan stratejik yatırımlar sayesinde ve bu bölgede kilit sayılabilecek alanlarda ortak şirketler kurarak hem bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağlamakta hem de Rusya'nın bölgedeki siyasi nüfuzunu artırmaktadır.

Rusya'nın yatırımlarının büyük bir kısmı enerji sektörüne yapılmaktadır. Böylece uzun vadede dev petrol, gaz ve hidroenerjik kaynakların işletilmesinde söz sahibi olabilme garantisini vermektedir. Son seneler Rus şirketlerin başka alanlara yatırımlarını kaydardıklarını da gözlemekteyiz. Örneğin, Rus şirketler Kırgızistan'daki iş gücü ucuzluğundan ülkenin sanayi alanına ciddi yatırımlar

¹¹⁴ Farkhad, Tolipov, “The Expansion of CACO: A Russian Offensive or a Central Asian Surrender?”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 2004, C. 5, S. 23, s. 3-5.

¹¹⁵ Gleason, Gregory, “Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum”, **Europe-Asia Studies**, 2001, C. 53, S.7, s. 1077-1095.

¹¹⁶ “Russia Delivers 56 Tons of Humanitarian Aid to Tajikistan”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, [www.cacianalyst.org/issues/20041201Analyst.pdf].

yaparak üretimlerini bu ülkeye transfer ederek ve ürünlerini tekrar Rusya'ya ihraç etme olanağı sunmuştur.¹¹⁷

2004 senesinde merkezi Moskova'da bulunan "Mobilniye telesistemi" şirketi "Uzdunorbita" isimli Özbek şirketinin 121 milyon dolara hisselerinin %74-ini satın alarak ve kalan hissesini de üç yıl süre zarfında 34 milyon dolara satın alabilecek şekilde opsiyonlu anlaşma imzaladı.¹¹⁸ Rusya'nın kamu ve özel şirketleri Tacikistan'da barter (değiş tokuş) yöntemini kullanarak Tacikistan'ın kamu şirketlerinin hisselerini ülkenin Rusya'ya olan borçlarının silinmesi karşılığında elde ederek aktif yatırımlarını sürdürmektedir. Bu yöntemlerle yapılan yatırımlar sayesinde Rus yatırımcıları Tacik ekonomisinin en önemli sayılan hidroelektrik ve alüminyum üretimi gibi alanlarda söz sahibi olmasını sağlamaktadır.¹¹⁹

Yukarıda bahsettiğimiz yatırımların dışında Rusya ve Orta Asya'nın ekonomik bağlarının önemli başka bir türü ise Rusya'ya çalışmak için gelen Kırgız, Tacik ve Özbek işçilerin ülkelerine yaptığı parasal aktarımlardır. Bu aktarılan paraların fakirlikle mücadelede küçümsenemeyecek öneme sahip, ama aynı zamanda Rusya'da iç siyasi çalkalanmayla her an kesilebilecek türden olmasıyla da ayrı bir risk olarak görülmektedir.¹²⁰

İşçilerin büyük bir kısmı çalışma izni olmayan kaçak işçilerdir. Bunlar her an işten atılabilecek, herhangi bir zor durumda işvereni ya da yerel yöneticiler tarafından iyi muamele bekleyemeyecekleri ve çok az ücret ödenen işlerde

¹¹⁷ Joomart, Otorbaev, "Remarks made by the Deputy Prime Minister for Economic Affairs of Kyrgyzstan to the Carnegie Endowment for International Peace", **Washington, DC**, 2004, 5 Ekim.

¹¹⁸ a.g.m.,

¹¹⁹ Arman, Kambiz, "Russia and Tajikistan: Friends Again", **Eurasia Insight**, 2004, 28 Ekim.

¹²⁰ Sergei, Blagov, "Investment Strengthens Russian Ties to Uzbekistan." **Eurasianet.org**, [www.eurasianet.org], 2004, 4 Ağustos.

çalıştırılmaktadırlar. Rusya yönetimi bu işçilerin kazançlarının ülkelerinin ekonomisine katkılarının önemini göz önünde bulundurarak göçlerin hukuki temellerini kolaylaştırmaya çalışmaktadır.¹²¹

Ancak göçmen işçi sayısının artmasıyla birlikte diğer göç kabul eden ülkelerde olduğu gibi Rusya’da da Orta Asya göçmenlerine karşı hoşgörü azalarak yerini nefrete bırakmaktadır. Bu durum hükümeti göçmenlerin serbest gezme imkânlarına sınırlamalar getirerek ve onları gözetim altında tutmaya yönelik düzenlemeler getirmeye zorlamaktadır. Durum görüldüğü gibi basit değildir, zira eğer hükümet göçmenlere karşı sert sınırlamalar getirirse Orta Asya ülkelerine aktarılan para miktarında ciddi düşüşler meydana gelecek ve o ülkelerdeki ekonomik istikrara büyük boyutlarda sıkıntılar oluşturabilecektir. Diğer yönden eğer göçmen sayısı kontrolsüz bir şekilde artmaya devam ederse hükümet Rusya’nın kendi içinde siyasi çalkantıya karşı karşıya kalabilecektir. Rusya parlamentosu göçmenlere kimlik kartları çıkartma, kayıt tutma, pasaport çıkartma ve biometrik verileri olan vize uygulaması dahil bir çok versiyonları görüştü, fakat bu durumda talep edilen vergi miktarını Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelere gelen fakir işçiler için kaldıramayacakları yük olacaktı.¹²²

Orta Asya’da Rusya’nın güvenlik çıkarı da mevcuttur. Tacikistan’ın sınır bölgelerinden askerini çekme anlaşması gereğince Rusya bu ülkede ücretsiz ve süresiz askeri üsleri kullanma hakkını ve eski Sovyet zamanından kalma Tacikistan’a

¹²¹ Blagov, Sergei, “Nazarbayev and Putin Pledge ‘God- Given Friendship’”, **Eurasianet.org**, [www.eurasianet.org], 2005, 19 Ocak.

¹²² Gleason, Gregory, “Financing Russia’s Central Asian Expansion”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, [www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=2796], 2004, 3 Kasım.

ait uzay izleme merkezini de kendi adına geçirme hakkını elde edecektir.¹²³ Bu yeni askeri üste havadan destekli 201. donanımlı tümeninin 5000 Rus askeri bulunacaktır. Resmi olarak bunlar Rus uzay denetleme merkezini kontrolü altına alacaklardır.¹²⁴ Tacikistan açısından Rusya'nın ülkede asker bulundurması komşu ülkeler tarafından gelebilecek askeri tehdide, potansiyel terör ve iç karışıklıklara ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı kalkan olarak kullanılacaktır. 2002 yılının Aralık ayından itibaren Rusya Kırgızistan'ın Kant şehrinde bulunan askeri-hava üssünü kiralamaktadır.¹²⁵ Tüm bölgeyi ele aldığımızda ise Rusya ŞİÖ çerçevesinde güvenlik konusunda aktif arabulucudur.

Önemli ekonomik çıkarların yanında Orta Asya Cumhuriyetlerinin Rusya'yla işbirliği bazı riskleri de taşımaktadır. Örneğin, Türkmenistan ve Özbekistan'ın petrol ve gaz taşımacılığındaki Rus monopolisi ve bu ülkelerin açık denizlere direk çıkışları olmamaları nedeniyle uluslararası piyasadaki petrol ve doğal gaz fiyatlarından faydalanmalarını olanaksız kılmaktadır. Aynı durum her geçen gün artan Tacikistan'ın enerji sektöründeki Rusya'nın üstünlüğü de ciddi kaygılar uyandırmaktadır. Başka bir risk ise şu ki, Rusya insan hakları, demokratik düzenin gelişmesi ve basın-yayın özgürlüğü gibi konulara fazla önem vermemesidir, hatta çoğu kez iç siyasi istikrarı koruma amacıyla bu ülkelerin hükümetlerine muhalefete karşı mücadelede destekte sağlamaktadır.¹²⁶ Böyle hareketler uzun vadede bölgede

¹²³ Dorian, J., "Energy Resources in Central Asia" A presentation to the Asian Development Bank's Second Workshop on Economic Cooperation in Central Asia: Challenges and Opportunities in Energy, Manila, 1998, 3-5 Mart.

¹²⁴ Gleason, G., 2004.

¹²⁵ a.g.m.,

¹²⁶ a.g.m.,

istikrarlı siyasi enstitülerin gelişmesine ve ekonomik gelişmeye ciddi darbeler indirebilir.

C. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin'in genel jeopolitik stratejisi bölgede ve tüm dünyada güçlendirmeye yöneliktir. Dünya ekonomisinde daha büyük etki sahibi olabilmesi için elektrik enerjisi ve yeraltı kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Kendisinin Orta Doğu ve Avrupa ülkelerinde nüfuzunu arttırmasında arada köprü rolünü üstlenen ve yeraltı kaynaklara zengin olan Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler içinde olması Çin için zaruridir.¹²⁷ Çin ayrıca Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı Uygur militanlarına karşı dış destek olanağının kesilmesi amacıyla da bölgede ve bölgeye komşu olan ülkelerde siyasi istikrarın sağlanması taraftarıdır.

Çin'in Orta Asya'da yürüttüğü siyasi ilişkiler çok çıkarıcıdır.¹²⁸ Çoğu kez bu ilişkiler iki taraflı, ticaret ve enerji sektörüne yatırım yoğunlukludur. ŞİÖ üyeliğiyle bölgesel oluşumlar içinde aktif rolü üstlenmektedir. Bu örgüt çerçevesinde Çin kendi stratejik çıkarlarını savunabilmektedir. Özellikle, örgütün teröre karşı mücadelede askeri inisiyatifi Çin'in komşularıyla bölgede teröre ve kendi sınırları içinde ayrılıkçı hareketlere karşı işbirliğine gitmesi için zemin hazırlamaktadır.¹²⁹ Bunun dışında

¹²⁷ Wu, Hsiu-Ling, Chien-Hsun, Chen, "The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries", **Europe-Asia Studies**, 2004, C. 56, S. 7.

¹²⁸ Oresman, Matthew, "Catching the Shanghai Spirit", **Journal of Social Sciences**, 2003, S. 12, s. 78-79.

¹²⁹ Blaxall, Martha, O., "Economic and Political Implications of China's Growing Economic Power on Central Asia", Part of "China's Growth as a Regional Economic Power: Impacts and Implications," a hearing before the U.S.-China Economic and Security Review Commission, 108th Congress, 1st session. U.S. Government Printing Office, 2003, Washington, DC, s. 165.

böylesi yakın ilişkiler bölgede amerikan nüfuzunun aşırı artmasına ve asker bulundurmaya karşı denge unsuru olmaktadır. 2005 senesinde gerçekleşen¹³⁰ ŞİÖ zirvesinde üyeler ABD'nin Orta Asya ülkelerinde bulundurduğu askerlerini geri çekme grafiğini oluşturması çağırısında bulundu. Bu örgüt Çin'e sınır güvenliğini sağlamaya, uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadelede ve AIDS'in yayılmasını önlemeyi kolayca sağlayacak mekanizma oluşturma imkânını sunmaktadır.

Orta Asya ülkeleri açısından bakıldığında Çin gelişmeye yaptığı yardımlar sayesinde ticaret kredilerini ve yatırım akışını arttırıyor, Çin'in yatırımları ise bölgeye gerekli finansal kaynağı ve teknik altyapı bilgisini sağlıyor. 2004 senesinde Taşkent'te gerçekleşen ŞİÖ zirvesinde Çin, örgüte üye ülkelere Çin mallarını alacak 900 milyon dolar tutarında kredi vermeyi kabul etmişti. Ayrıca Çin bölgenin ekonomik önemi olan altyapı gelişimi için Gelişim Fonuna 20 milyon dolarlık yardım sözü vermişti.¹³¹

Çin Cumhurbaşkanı Hu Dzintao yardım sözü verirken, ülkesinin amacı sadece Uygur ayrılıkçılarını bastırma amacını gütmediklerini aynı zamanda Orta Asya'daki fakirlik ve terörizm arasındaki bağları da göz önüne aldıklarını belirtmişti. O “ bölgesel karşı karşıya gelmeler ve fakirlik gibi teröre zemin hazırlayan etkenlerle mücadeleye daha fazla önem vermeliyiz. Terörün sadece etnik ve dini gruplarla bağlantılı olması her zaman zorunlu değildir ” demişti.¹³²

Özellikle Çin ile Kazakistan'ın çok sağlam ekonomik ilişkileri mevcuttur. 2004 yılı itibarıyla Kazakistan'da 40 aşkın Çin şirketleri ve 70 Kazak-Çin ortak

¹³⁰ a.g.m.

¹³¹ Oresman, M., “The SCO Summit and Criteria for Analysis”, **The China-Eurasia Forum Monthly**, 2004, Haziran.

¹³² a.g.m.

şirketler çalışmaktaydı. 1992 -2002 yılları arasında Çin Kazakistan'ın enerji başta olmak üzere bankacılık, gıda sanayisi, araba toplama (üretimi) ve inşaat malzemeleri üretimi alanlarına toplam 800 milyon dolar tutarında yatırım gerçekleştirdi. 2002 yılından itibaren Çin'in bu ülkeye yaptığı yatırım miktarı hız kazanarak ve şimdiki durum itibarıyla Çin'in yaptığı toplam yatırım miktarıyla Kazakistan'daki dış yatırım yapan en büyük beşinci ülke konumuna ulaştı.¹³³ Çin Bankası, Çin sanayi ve ticari bankası ve Çin sivil havacılık genel yönetimi Kazakistan'da kendi temsilciliklerini açtı, Kazakistan ise Doğu Türkistan özerk bölgesinin başkenti olan Urumçi'de vize bölümü ve sivil havacılık temsilciliğini açtı.¹³⁴

Çin Özbekistan'da Fergana vadisinde küçük çaplı petrol kaynaklarını işletmektedir.¹³⁵ Ayrıca Çin yatırımcıları elektronik ve tarım hammadde ürünlerinin işletme şirketleri kurdular. Taşkent'te Harbin Xiandai Group adlı şirket sıkıştırılmış gaz ve su ölçme aletleri üreten fabrika kurdu.¹³⁶

2004 senesinde ŞİÖ zirvesinde iki ülke başkanları Hu ile Kerimov uyuşturucu kaçakçılığı, teknoloji ve ekonomi gibi, ayrıca Çin şirketlerine Özbekistan'daki inşaat projelerinde yer alabilmeleri için yarışmalara katılma olanağı sağlayan ve Özbekistan şirketlerine ise Doğu Türkistan bölgesinin gelişiminde yer alabilmelerinin önünü açan anlaşmaları imzaladılar.

Çin, Özbek hükümetine bir kaç kredi verme sözü verirken, Uzbekneftgaz ve CNPC gibi devletin iki enerji şirketleri ise karşılıklı yatırım çekmeye devam etme

¹³³ a.g.m., Wu, Chen, 2004, s. 7.

¹³⁴ a.g.m.

¹³⁵ a.g.m.

¹³⁶ "Fear of the Dragon", **The Economist**, 2004, 13 Kasım, s. 46-47.

amacıyla işbirliği geliştirme anlaşmasını imzaladılar.¹³⁷ Çin Eximbank ile Özbekistan 2004 yılında 300 milyon dolarlık kredi anlaşmasını imzaladılar.¹³⁸ Çin Özbekistan’a tarım makinelerini satın alması için 20 sene süreyle faizsiz 30 milyon dolarlık kredi verdi, tarım projelerini gerçekleştirmesi için 6 milyon dolarlık karşılıksız yardım yaptı.¹³⁹ Çin ile Özbekistan arasındaki ekonomik işbirliği artarak güçlenmektedir, bunun delili olarak Andican olaylarından hemen sonra 2005 yılının Mayıs ayında Özbek cumhurbaşkanı Kerimov’un Pekin’e yaptığı resmi ziyareti gösterilebilir. Özbek yönetiminin olaya müdahalesinin tarafsızca araştırılmasını isteyen Batı ülkeleri hükümetleri ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının (AGİT) tersine Rusya gibi Çin de Özbekistan hükümeti desteklediğine dair net bir tavır koydu.

Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olan Kırgızistan Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi Orta Asya ülkelerine Çin ihracatçı ve ithalatçılarına geçiş nokta olmasını sürdürmektedir. Bu durumdan faydalanarak Kırgızistan bölgenin ticari merkezi statüsünü elde etmek için gayret sarf etmektedir.¹⁴⁰

Çin ülkede petrol yatakları ve hidroelektrik alanları dahil birkaç alanda yatırım yapmayı planlamaktadır.¹⁴¹ Ayrıca Çin demir, volfram ve kurşun yatakların

¹³⁷ Jeremy, Bransten, “Central Asia: China’s Mounting Influence. Part One: An Overview”, **Radio Free Europe, Radio Liberty**, 2004, 18 November.

¹³⁸ Asan, Kuanov, “Chinese Deal Boosts Kazak Oil Industry”, **Institute for War and Peace Reporting, Reporting Central Asia**, 2004, No: 286, 21 Mayıs.

¹³⁹ Michael, Lelyveld, “Central Asia: China’s Mounting Influence. Part Two: The Battle for Oil”, **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 2004, 18 November.

¹⁴⁰ [www.kazakhembus.com], Kazakhstan News Bulletin, 2004, 30 Aralık.

¹⁴¹ Jeremy, Bransten, “Central Asia: China’s Mounting Influence. Part One: An Overview”, **Radio Free Europe/ Radio Liberty**, 2004, 18 Kasım.

işletme ve Kırgızistan üzerinden geçecek Orta Asya - Doğu Türkistan otoyolu yapımı için 1.5 milyar dolarlık finansal kaynak sağlama projelerini geliştirmektedir.

Çin'in Türkmenistan ve Tacikistan ile ekonomik ilişkileri hala sınırlıdır. 2004 yılında Tacik-Çin sınırındaki Karasu'da açılan geçiş noktaıyla beraber komşu olan iki eyalet Kaşgar ve Horog arasında ulaşımın kolaylaşması Çin ile Tacikistan ticari ilişkilerine yeni ivme kazandırdı. Tacikistan bölgede Çin'in ekonomik varlığını iten kabul ettiğini açıkladı.¹⁴² Türkmenistan'da 2004 yılından itibaren Çin'in Huawei Technologies şirketi telekomünikasyon teknolojilerini sağlamaktadır ve bu alanın Türkmenistan'da gelişmesine yardım etmektedir.¹⁴³

Fakat Çin'in en çok ilgilendiği konu ise Türkmenistan'dan uzun dönemli enerji alımıdır. Bu konuya 2005 yılı Temmuz ayında Çin başbakanı Türkmenistan'a yaptığı resmi ziyaretinde dile getirmişti.¹⁴⁴

Çin'in Orta Asya'yla bu işbirliği daha başlangıç aşamasında olup, bu işbirliğini daha da ilerletmeye çalıştığı çok aşıkardır. Görünüşe bakılırsa iki taraflı ekonomik işbirliği hızlı bir şekilde iki tarafın kazançlarını artırarak gelişecektir. Özellikle şİÖ çerçevesinde siyaset ve güvenlik alanında sıkı işbirliği her iki tarafın çıkarına olacaktır. Rusya ile Orta Asya lkeleri arasında olduğu gibi, Çin ile Orta Asya lkeleri de halkın yönetimden rahatsız olan kesiminin yapacağı siyasi baskıyı açık, siyasi diyalog masasına yatırıp sonradan g zoruyla bastırmayı gerektirecek mecradan çekip yapıcı muhalefet oluşturmak gibi zor bir problemi çözüme kavuşturmaları zorundadırlar.

¹⁴² a.g.m., Wu, Chen, 2004.

¹⁴³ a.g.m., Oresman, 2004.

¹⁴⁴ "Uzbekistan-China: Cooperation of Banks", Uzbekistan Portal of the State Authority, [www.gov.uz/en/content.scm?contentId=13016].

D. Afganistan

Afganistan'ın yeni tarihinde Orta Asya ülkeleriyle ciddi ekonomik ve siyasi partner olarak görmek zor olsa bile, resmi hiçbir bağların kurulmadığı “Taliban” yönetimi döneminde Afganistan'dan uyuşturucu, kaçak tarım ürünleri, halı ve yün gibi ürünlerin ticareti yapılırken, Orta Asya'dan ikinci el araba ve diğer mal gidiyordu. Orta Asya hükümetleri Afganistan'ı uyuşturucu kaçakçılığını destekleyen ve Özbekistan İslami Hareketi dahil kökten dinci grupların finansal kaynağını sağlayan rejim olarak görüyor ve her türlü ilişkiden uzak durmaya çalışıyorlardı.

Taliban rejimi 2002 yılında düşmesiyle ve ekonominin ve siyasi sistemin geliştirilmesi gibi uluslararası çabalar sonucu Orta Asya ülkelerinin Afganistan'a olan ilgisi arttı çünkü artık ticaret ve güvenlik alanında bir parter olarak görüyorlardı. Ayrıca ulaşım alanında yatırım yapan uluslararası donörler birlikte Afganistan topraklarında eski transit geçiş yollarını ulaşım açma ve yeni yollar yapımı projelerinin geliştirmektedir. Bu gelişme Afganistan sınırlarında güvenliğin tam sağlanması şartıyla İran'dan Pakistan ve Orta Asya'ya kadar tüm bölgede ticareti kolaylaştıracak. Afganistan ve Tacikistan arasında köprüler inşa edildi ve 2005 yılında ABD'nin yardımı ile Pyandj nehri üzerinden yeni köprü inşası başladı.¹⁴⁵ Asya Gelişme Bankası Türkmenistan'dan Afganistan üzerinden geçerek Pakistan ve Hindistan'a uzanacak doğal gaz boru hattının fizibilite çalışmalarının yapılması için

¹⁴⁵ a.g.m., Oresman, 2004.

kaynak aktardı. İngiltere ise Türkmenistan ve Afganistan sınırında geçiş noktalarının modernizasyonu için kaynak ayırdı.¹⁴⁶

Afganistan ve Orta Asya ile resmi ticaret Taliban rejiminin yıkılmasından hemen sonra hızlı bir arttı, örnek olarak Özbekistan ve Afganistan arasındaki ticari gelişim gösterilebilir. İki ülke arasındaki ticaret 2001 senesinde sıfırdan başlayarak 2002 yılının ilk 7 ayında 36 milyon dolara ulaştı. Bu miktarın hemen tamamını Özbekistan'dan yapılan ihracat oluşturmaktadır. Bu ülkeye ihraç edilen mallar çoğunlukla gübre, petrol ürünleri, metaller, inşaat malzemeleri, elektrik makineleri ve jeneratörlerdir. Özbekistan, ayrıca, Termez sınır geçiş noktasından 300 ton uluslararası insani yardım mallarını Afganistan'a ulaştırdı. Afganistan'ı yeniden inşa etme ve ayağa kalkındırma projesinde yer alabilme olanağı Özbekistanlı kamu ve özel bir çok şirket yöneticilerin ilgisini çekti. Daha baştan beri Özbek inşaat ve kara yollar yapım şirketleri büyük donör ihalelerinde Türk, Avrupa ve amerikan şirketleriyle yarışmaktaydı. 2002 yılından itibaren ticaret hacmi ve kalkındırma ihalelerinde hızlı artış oldu, bu yeni kaynak Özbek taşeron şirketlerine çok büyük kazançlar sağladı.¹⁴⁷

Gelecekte Afganistan ekonomik gelişimi bölgede bir çok ekonomik imkânlar sunabilecektir. Ancak bu, sıkı ve etkin işbirliğiyle gerçekleşebilecektir. Kırgızistan ve Tacikistan'dan Afganistan'a elektrik satılabilir, oradan yüksek voltajlı hatlarla elektrik sıkıntısı çeken Hindistan ve Pakistan'a ulaştırılabilir. Kazakistan için Afganistan buğday, petrol ürünleri, mühendislik ve bankacılık hizmetlerini

¹⁴⁶ Joomart, Otorbaev, "Remarks made by the Deputy Prime Minister for Economic Affairs of Kyrgyzstan to the Carnegie Endowment for International Peace", **Washington, DC**, 2004, 5 Ekim.

¹⁴⁷ Oxford Analytica, "Central Asia: Migration Headache", **Russia/CIS Daily Brief**, 2005, 25 Temmuz.

sunabilecekleri bakir pazardır. Afganistan'ın ayağa kalkındırma gerçekleşirken ve bittikten sonra bölge insanı için yeni alanlarda iş imkânı sunacaktır. Kalkındırma projesi tamamlanıp gereken altyapı inşası bittikten sonra hukuki yoldan mal ve hizmet ticareti yapma imkânı doğacaktır.

Afganistan'ın bölgeyle işbirliğine hazır olması yukarıda sözünü ettiğimiz imkânların gerçekleşeceği umudunu arttırıyor. Karzai başkanlığındaki Afganistan yönetimi Orta Asya'yla ekonomik ve siyasi işbirliğini geliştirmekte kararlı gözüküyor. ŞİÖ üye ülke başkanları ve hükümetlerinin gerçekleştirdiği son üç zirvelere Afganistan gözlemci olarak katıldı ve akabinde tam üyelik için istekli olduğunu dile getirdi. Afganistan'ın uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konusunda sıkı işbirliğine girmesi durumunda örgüt içinde üyelik için tam destek bulacağı bildirildi, zira bu ülke uyuşturucu üretiminin merkezi olarak bilinmektedir.¹⁴⁸

Afganistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) Dünya Bankası ve Asya Gelişme Bankalarıyla birlikte 2004 senesinde Bişkek'te bölgesel ekonomik işbirliği konulu konferans düzenledi. Oturumlarda ve grup çalışmalarında Afganistan, İran, Pakistan ve beş ülkenin devlet ve özel sektör temsilcilerinin ortak oluşturdukları planlarda ticaretin aşamalı gelişmesi, Afganistan'ın coğrafik konumundan maksimum fayda sağlayarak Orta Asya ile İran ve Güney Asya arasında köprü olarak kullanılması ve Afganistan'daki imar çalışmalarında katılımcı ülke şirketlerinin aktif rol alabilmeleri için kolaylıklar sağlanması gibi birçok konuya değinildi. Konferansın sonunda alınan beş tavsiye kararlarının BMKP çerçevesinde bundan sonraki aşamaları için planlar geliştirildi. 2005 yılının mayısında gerçekleşen SPECA

¹⁴⁸ Asian Development Bank, **ADB Central Asia Regional News**, 2005, 28 Ocak - 4 Şubat.

bölgesel danışma birliği oturumunda Afganistan'ı programa dahil olması için davet edildi.

Orta Asya ülkelerinin değerlendirmelerinde Afganistan'ın geleceği iki faktöre bağlıdır. Bunlar, ülke içinde barış ortamının sağlanması ve uyuşturucu üretimiyle ciddi mücadeledir. Ülke içi barışın sağlanamaması durumunda Orta Asya ülkeleri güneydeki komşularıyla ticareti genişletemeyecek ve yakın limanlara transit ulaşım yollarını geliştiremeyecek. Eğer Afganistan'da uyuşturucu üretiminde hızlı düşüş sağlanamazsa, uyuşturucu ticareti ve bunun kötü sonuçları Orta Asya ülkelerini zor durumda bırakacaktır.

E. İran

İran'ın Orta Asya ile işbirliğine karşı tutumu karşılıklı ekonomik çıkar ve siyasi yönden ise kendine Avrupa ve ABD ile sıkıntılı dönemde dost ve müttefik olacak ülkeler aramaktır.¹⁴⁹ İran'ın Ekonomik İşbirliği Örgütüne (EİÖ) üye olarak katılması bu tutumu sergilediğinin açık bir delilidir. Bölgesel EİÖ'nün işbirliği sistemi öncelik olarak uyuşturucuyla mücadele, bölgesel ticaretin gelişip genişletmeyi, iyi komşuluk politikasını izlemeyi ve İran'ın da oluşturmaya çalıştığı barış ortamının sağlanması, gelişmesi ve karşılıklı yardımı teşvik etme gibi zorunluluklar belirlemiştir. İran ayrıca ŞİÖ'ye üyeliğe kabul edilme isteğinde bulundu. ŞİÖ üyeliği İran'a Çin ve Rusya ile sıkı işbirliği kurma imkânını verecek, bunun sonucu olarak komşu ülkelerle stratejik ortaklıklara kadar varan ABD

¹⁴⁹ James Purcell, Smith, "Iran Pushes for Positive Political Engagement in Central Asia", **Central Asia-Caucasus Analyst**, 2004, C. 5, S. 23, s. 10-11.

işbirliğine karşı denge unsuru olacaktır. İran Haziran ayında gerçekleşen ŞİÖ zirvesinde gözlemci statüsünü kazandı.

Orta Asya ülkeleri içinde Özbekistan İran'ı uluslararası pazara önemli çıkış kapısı olarak görmekte, Tacikistan ise kültürel yönden yakınlık hissetmektedir (Tacik dili İran dilleri grubuna girmektedir) ve birçok ortak ekonomik projelerde yer almaktadır.¹⁵⁰ İran'ın enerji sektörü gibi alanlarda Türkmenistan'la da çok önemli ekonomik ilişkileri mevcuttur.¹⁵¹ İran ile Orta Asya ülkeleri arasında sağlanan ilişkilerin bir kaç örneği gösterilmiştir ve bunlar İran'ın inisiyatifiyle imzalanan iki taraflı ya da çok taraflı anlaşmaların sadece bir kaçıdır. Uzun vadede açık sınır ve sıkı ekonomik işbirliği karşılıklı ticaretten, transit geçişten ve ekonomik işbirliği seviyesine göre yapılan yatırımlardan önemli kazanç elde etmeyi vaat etmektedir.

D. Diğer Bölgesel Aktörler: Türkiye ve Hindistan

Ekonomik yardım konusunda Türkiye, Hindistan ve Pakistan iki taraflı ilişkilere girmeye tercih etmektedir, bazen de bölge olarak ele almaktadır. Türkiye ve Pakistan EİÖ üyeleri olduklarından bölge hem kendi içinde hem de bu iki ülkeyle dostluk ilişkilerinde olması taraftarındırlar. Örneğin, 2004'te Duşanbe'de gerçekleşen EİÖ zirve toplantısında Almatı ve İstanbul'u birleştiren Asya demir yol hatlarının vurgulanan önemini ve EİÖ Sekreterliği'nin uyuşturucu denetim koordinasyonu bölümünün işlemlerinin sağlamlaştırması gerektiğine katılıyorlardı. Fakat devletlerin hiç birisi EİÖ'ye amaçlarına ulaşması için gereken mali ve diğer desteği sağlamak

¹⁵⁰ Olga, Olikier, Lal, Rollie, Edwin, S., Black, "Interstate Relations: Within and Beyond the Region", **Rand Corporation**, Santa Monica, 2004, S.12.

¹⁵¹ a.g.m.,

için yeterli yeraltı kaynaklara sahip değildir. Hindistan ve Pakistan 2005'te ŞİÖ'de (Şanghay İşbirliği Örgütü) gözetleyici statülerini aldılar. Türkiye'nin dikkati EİÖ ve iki taraflı askeri destek ile çözmeye çalıştığı bölgesel aşırıcılık ve uyuşturucu ticareti ile mücadelesi üzerine odaklanmıştır.

Türkiye'nin Orta Asya devletlerine olan ilgisi genellikle enerji alanında yoğunlaşmaktadır. Türkiye, Türkmenistan'ın Rusya'dan geçmeyen tek hattı olan Türkmenistan-İran gaz hattından Türkmenistan gazını takas anlaşmasıyla (yoluyla) satın almak üzere Türkmenistan ve İran ile anlaşma imzalamıştır.

Genel olarak Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan taleplerini ve bu enerji kaynakları için transit ülke olmaya göstermekte olan gayretini göze alırsak Orta Asya ve Kafkas enerji kaynaklarına erişimine büyük ilgi duymaktadır, Orta Asya devletleri ise Rusya'yı by - pass edebilecek enerji taşıma yollarının arayışındalar (taşıma yolların olmasına yanadır).

Türk şirketleri özellikle otelcilik ve perakende satış noktaları alanında Orta Asya devletleri ile birçok anlaşmalar ve özel inşaat sektörüne yatırımlar yapmışlardır. Orta Asya ve Türkiye arasında geniş çapta iletişim ağları kurulmuştur. Bununla beraber, Orta Asya devletleri ile olan ortak dil ve kültüründen dolayı eğitim alanında Türkiye, Orta Asya ülkelerinden gelen 10.000'den fazla öğrenciye Türkiye'deki okul ve üniversitelerde okumaya imkân vererek bölge ile aktif işbirliği içindedir. Orta Asya devletlerinde açılan okulların ve üniversitelerin masraflarını Türkiye hükümeti karşılamaktadır. Orta Asya devletlerinden gelen iş adamların ve diplomatların eğitilmesine ve teknik konularda uluslararası düzeyde yardım edilmektedir.¹⁵²

¹⁵² Kasımbek, Tokayev, **Kazakistan Respublikasının Sırtkı Sayasatı**, Atamura Baspası, Astana, 2003, s. 265.

Hindistan'ın Orta Asya'ya olan ilgisi de enerji kaynakları ile ilişkilidir. Bunu kanıtlayıcısı olarak, Kazakistan'ın Alibekmol petrol yatağının %15'ni satın alması ve Kurmangazi yatağının %10'na sahip olması gösterilebilir. Hindistan bununla birlikte, ciddi bir şekilde Özbekistan'a yatırım yapmaya hazırlanışı aynı zamanda Kırgızistan ve Tacikistan'da hidroenerji kaynaklarına yatırım yapmaya hazırlanmaktadır. Afganistan ve Pakistan topraklarından geçecek olan boru hatlarının güvenlik tehditlerinden kaçınarak (korkarak) Hindistan, Rusya'dan Orta Asya üzerinden geçecek olan 1400 km uzunluğundaki ve maliyeti 2 milyar dolar olan ana enerji yolu projesinin inşaat işlerinde aktif rol oynayacağını belirtti.

E. Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı'na (OABEİP)

Destek

Uluslararası örgütlerin her birisi Orta Asya'ya yönelik belli bölgesel stratejiyi kabul etmiştir. Stratejinin amacı – bölgesel işbirliğini desteklemektir. Bu desteğin en belirgin örneği – uluslararası örgütlerin OABEİP'de yer alması olarak kabul edilmektedir. Resmi olarak, bölgesel forum 2002'de Asya Gelişme Bankasının girişimi ile kurulmuştur.¹⁵³ Foruma katılım 5 Orta Asya ülkesinin sınırlarını aşmaktadır, ve bu foruma Azerbaycan, Moğolistan ve Batı Çin'in özel katılımı ile Çin de dahildir. Türkmenistan yönetimi örgüte katılmama kararını almıştır ve Rusya da OABEİP'ye üye değildir.

OABEİP'nin kurulduğu günden beri Asya Gelişme Bankası Orta Asya devletlerinin ve (çok taraflı) örgütlerin ana bölgesel sorunları üzerinde beraber

¹⁵³ “ADB Helping to Boost Trade through Customs Modernization in the Kyrgyz Republic and Tajikistan”, **Asian Development Bank Press Release**, 2004, 26 November.

çalışabilmeleri için OABEİP'yi kuramsal temele dönüştürmek amacı ile diğer (çok taraflı) örgütler ile çok sağlam ortak iş ilişkilerini kurabilmiştir. Bakanlar düzeyindeki yıllık görüşmelerde ve yılda iki kere düzenlenen üst makam yetkililerinin görüşmelerinde OABEİP, bölgesel ticaret, taşımacılık ve ticareti teşvik gibi sorunlar ağırlıklı bölgesel konuları gündeme bilerek getirmiştir. Çalışma gruplarının oluşturulması ve tartışma için OABEİP'ye çalışma raporlarının hazırlanması, analiz sonuçlarının, ülkelerin ve uluslararası örgütlerin yardım planı ve beklentilerine bakışlarının paylaşımının kolaylaştırmıştır.¹⁵⁴

Uluslararası kuruluşlar şimdi Orta Asya'ya yardım programının eşgüdümlü olabilmesi için düzenli olarak ortak görüşmeler düzenlemektedirler. Bu da devletler seviyesindeki yardımın eşgüdümlüme faaliyetine yardımcı olmaktadır.

OABEİP olarak bu forumun kurulması ileri bir adım olmasına rağmen, sınırlı katılımcı sayısı şöyle dursun, örgüt dört önemli boyuttan yoksun (örgütün 4 önemli boyutu yok). Bu boyutların birisicisi olarak, OABEİP'nin diğer bölgesel büyük çaplı örgütler ile üst düzeyde etkin (verimli) ilişkilerinin olmaması, özellikle ŞİÖ ve Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAİÖ) ile. İkincisi olarak, OABEİP bünyesindeki donörlerin faaliyetlerinin bölgesel eşgüdümleşmesine iki taraflı donörlerin dahil edilmemesidir. Üçüncüsü olarak, OABEİP'nin faaliyetlerini doğal afetler tehlikesi dahil, bölgedeki bazı önemli insani gelişme sorunlarına henüz yönlendirmemiş olmasıdır.

En son olarak, OABEİP'de yer almasının haricinde diğer bölgesel ilişkilerini geliştirmeyi hedef olarak düşünebilir. Bu sorunların esas kaynağı Orta Asya'nın alt bölgesinin fakir olmasıdır.

¹⁵⁴ a.g.m.,

Bölgedeki siyasi istikrar, ekonomik ve insani gelişme Orta Asya'da çalışan tüm uluslararası ortakları ilgilendirir. İlk olarak, en yakın komşular olarak Çin ve Rusya için bölgesel güvenlik çok önemlidir. Fakat bu güvenlik Afganistan'daki misyonu, devleti yıkmamanın potansiyel küresel tehlikeler ile ilgili endişeler ve dünyanın fakirliği ve uluslararası terör ile mücadeledeki kararlılığından dolayı aynı zamanda Amerikalı, Avrupalı ve Güney Asya ortakları için de önemlidir. İkinci olarak, büyük komşular ve uluslararası toplum genel olarak bölgenin petrol, gaz ve elektrik gibi enerji kaynaklarına erişmeye ilgi duymaktadırlar.¹⁵⁵

Gerekli olan enerji ulaşım altyapısını oluşturulması, güvenliğin sağlanması ve ulaşım ve üretim için finansman mekanizmaları önemli görev olarak görülmektedir. Bu da, iki taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel ile çok taraflı yapıların yer almasına imkân vermektedir

Üçüncü olarak, bölgenin otoyol, demiryolu ve hava altyapısının geliştirilmesi sadece Orta Asya'nın bölgesel entegrasyonu için değil, bölgenin insanlar ve malların karasal Avrasya alanından kıtalar arası geçişi için transit (geçiş) koridoru haline dönüşmesi için de önemlidir.

Dördüncü olarak, Orta Asya, Batı Avrupa, Rusya ve Çin'de satılmak üzere Afganistan'da taşınan uyuşturucular için en önemli transit koridorudur. Üretilen ve satılan yerlerde etkin önlemler alınmadıkça uyuşturucu akışını transit bölgelerde durdurmak çok zor olmasına rağmen bu transit üzerindeki kontrol tüm ülkelerin çıkarıdır

Beşinci olarak, Orta Asya'da global önem taşıyan doğal kaynaklar ve hızlı yayılan verem, AİDS gibi bulaşıcı hastalıklar dahil çok büyük bölgesel toplumsal

¹⁵⁵ Belokrenistki, V., **Geopolitikaya Vertikal v Serdse Aziyi**, Karahat, Almatı, 2004, s. 254.

zararlara maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, komşuların Orta Asya ülkeleri ile bu yönlerde işbirliği yapmaları çok büyük önem arz etmektedir.¹⁵⁶

Orta Asya'nın komşuları ve dünya topluluğu donörlerin bölgesel yardım ve yatırım programları ve bölgesel örgütler (OAİÖ, ŞİÖ, OAEİ) aracılığıyla bölgesel işbirliğini desteklemeleri şaşırtıcı değildir.

Orta Asya'nın içinde ve ayrıca devletlerin kendi içlerinde farklı ortakların katılımlarının niteliği ve seviyesi farklıdır. Komşu ülkeler daha çok enerji kaynaklar ve piyasalara erişimi ile terör ve uyuşturucu tehlikelerine karşı koymakla kaygılıdırlar.

Uluslararası donörler en çok, geçiş dönemi reformlarını, piyasa kuramlarının, sosyal ve maddi altyapının oluşturulmasını kapsayan geniş sorun yelpazesine göre yardım etmeye önem veriyorlar.

Özellikle AB ile ABD bölgesel güvenlik inisiyatiflerine, buna uyuşturucu ticareti de dahil, ilgi duymaktadırlar. Yakınlarda Çin'in ekonomik kalkınma amaçları için 900 milyon dolar ayırması bazı komşuların da potansiyel olarak donör olabileceklerinin göstergesidir.

Orta Asya ülkelerinin denize çıkışı olmadığından dolayı komşuları ve dünya topluluğu ile olan ilişkiler insani gelişme ve güvenliği sağlama açısından belirleyici rolü oynamaktadırlar..

Komşu ülkelerin ve dünya piyasasına erişim, piyasa ekonomisine geçişte, ulusal ve bölgesel gelişme programlarını gerçekleştirmede mali ve teknik yardım, bölgesel işbirliği ve entegrasyonun yeni yollarını belirlemede uluslararası

¹⁵⁶ a.g.e., s. 255.

partnerlerle çalışma imkânlarının olması Orta Asya'nın uzun vadede gelişmesi ve istikrarı için önemli öncüllerdir.

İlk önce, sorunların birisi ortakların (partnerlerin) katılım seviyesidir. 11 Eylül olaylarında sonra bölgeye ilgi daha da arttığında mali kaynakları (araçları) daha iyi kullanabilen ülkelere olan yardım etme isteği de artmıştır.

Genel dış finansmanının artışı Orta Asya ülkeleri için yarar getirip getirmeyeceği konusunda kesin olarak bir şey söylemek zordur; çok şey onların bu finansmanı kullanmalarına bağlıdır.

Söz konusu bölgede ulaşım, su ve enerji altyapısının geliştirilme (iyileştirme) ve birçok güvenlik tehlikeleri ile acilen mücadele edilme ihtiyacı olduğu kesindir. Bunun yanı sıra, 2015 yılına doğru, özellikle en fakir ülkelerde, binyılın gelişme amaçlarının tümüne ulaşamayacağı şimdiden bellidir.¹⁵⁷

Bu sebepleri göz önünde bulundurarak özellikle en fakir ülkeler için finansal yardımın devamı çok önemli olduğu yorumuna varıyoruz. Komşu ülkelerden geldiği gibi finansman uluslararası topluluktan da gelmelidir.

Özellikle eğer Özbekistan geniş piyasa reformlarını yapacak olursa ve yaptığı zaman kısa vadede reformların ekonomik ve toplumsal semerelerin nüfusun bazı kesimleri için yumuşatılmasına yönelik ciddi yardım gerekecektir. Söz konusu reformların çoğu diğer ülkelere daha da açık olması, bölge ve dünya ekonomisine entegre olması için gereklidir. Bu da daha da sıkı işbirliği ve genel olarak Orta Asya'nın entegrasyonuna yardımcı olabilecektir.

¹⁵⁷ Akjarkın, Eskerov, "Ortalık Aziyadagi İntegrasyalık Prossester; Tajikstannin Ortalık Aziyaga Degen Kozkarası", **Tamşı**, Almatı, 2004, C. 4, S. 7.

İkinci sorun, bölgesel işbirliğine ve entegrasyona yol açan bölgesel inisiyatifleri destekleme ile ayrı olarak ulusa yönelik programları destekleme arasında tercih yapılması ile ilgilidir.

Uluslararası yardım istatistiği göz önüne alındığında, bölgesel ve ulusal programlar arasındaki nicelik dağılımının tespiti olanaksızdır, fakat son yıllarda iki taraflı ve çok taraflı mali yardımın büyük kısmı bölgesel donör stratejisi ve programları üzerinde aktarıldığı söylenebilir.

Belki henüz her şey yapılmış değil, zira donör örgütlerinin çoğu halen ulusal yaklaşımı benimsemektedir. Oysa, söz konusu bölgede diğer bölgelere nazaran daha çok bölgesel yaklaşımı kabul etmişlerdir.¹⁵⁸

İki taraflı şekilde çalışan bazı donörler ve çok taraflı örgütler etkin yönetimini kuvvetlendirmeye yardım ederken, komşu ülkeler bu meseleye fazla ilgi göstermemişlerdir.

Üçüncü sorun, donörlerin yönetim kalitesini geliştirilmesini desteklemeleri ile ilgilidir. Yukarıda gösterildiği gibi, verimsiz (etkisiz) yönetim etkin ulusal politikanın geliştirilmesini ve uygulanmasını engellemenin yanı sıra etkin bölgesel işbirliği ve entegrasyona da engellenmektedir.

Uluslararası topluluğun siyasi ve ekonomik yönetim yapılarının geliştirilmesini hızlandırmak için daha fazla diplomatik ve mali kaynak aktarması gerektiği bellidir. Eskiden olduğu gibi, siyasi hesap verebilirliğin, şeffaflığın ve yolsuzluğa karşı etkin önlemlerin olmayışı uzun vadeli istikrarı, bölgesel işbirliğini ve entegrasyonu baltalamaktadır.

¹⁵⁸ Nancy, Birdsall, Liliana Rojas, Suarez, "Financing Development: The Power of Regionalism", **Center for Global Development**, Washington, DC, 2004.

Yine de belirtmelidir ki, mesele donörler ve komşuların isteksizliğinden ötürü onların Orta Asya ülkelerinin yönetimine etki edebilme imkânlarındadır. Bölgede bulunan ülkelerin ortak özelliği – yakında elde edilen egemenliği güçlendirmek, muhafaza etmek ve yeni dış veya eski siyasi güçlerin iddialarından korumaktır.

Güvenlik ve mali yardım konusunda komşulara ve dünya topluluğuna itimat eden sadece Kırgızistan ile Tacikistan'dır. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan nispeten daha bağımsız olarak hareket edebilirler, dolayısıyla dış güçlerin onların iç siyaset ve bölgesel işbirliğini etkileme olanaklarını kısıtlamış oluyorlar.

Dördüncü sorun bölgesel yardım programların koordinasyonu ile ilgilidir. Belli proje ve programları uygulamada donörlerin birbiriyle olan birçok verimli işbirliği örnekleri verilebilir.

Çok taraflı örgütler OABEİP çerçevesinde düzenli danışma görüşmelerini yapma olanaklarına sahiptirler. Fakat işbirliği yine bölük halde gerçekleşmektedir. Devletlerarası Konsey grubu görüşmeleri veya her ülkedeki gibi ulusal iktidarın donör faaliyetini düzenlemesi tarzında mekanizma yoktur. Bu tarz koordinasyon, mevcut olan bölgesel örgütler kullanılarak daha sistematik şekilde alansal ve konusal düzeyde bölgesel işbirliği çerçevesinde düzenlenebilir

Bunun en önemli unsuru ile ilgili olarak kaynakların dağılımını izleyen ve tüm donör örgütlerin kaynaklarını asıl yönlere göre tahsis edilmesi ve ona göre programın ulusal ya da bölgesel olduğunu belirleyen veritabanının oluşturulması olarak söylenebilir.

OABEİP koordinasyon aracı olarak düşünülebilir. Çünkü bu forum en büyük çok taraflı donörlerin iyice koordine edilmiş inisiyatiflerin avantajlarını

göstermektedir. Orta Asya ülkelerini bir araya getirmek için Asya Gelişme Bankası, OABEİP faaliyetine “somut sonuçlarını” elde edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

OABEİP stratejisi Orta Asya ülkelerinin kendi gelişme önceliklerine tamamen uygun program önlemlerini içerir. Komşu ülkelere olan ihracatın genişletilmesi, altyapıya yatırım yaparak ve gümrük ile sınır hizmetlerinin iyileştirilerek ticareti teşvik, ekoloji ile ilgili bölgesel sorunların çözülmesi ve enerji kaynaklarının kullanımına dikkat etmek, uyuşturucu ve insan ticareti, AIDS ve tüberküloz (verem) ile mücadele söz konusu önlemleri kapsamındadır.

Şu anda OABEİP üyeliğinin Afganistan ve Rusya’nın katılımıyla genişletilmesi gündemdedir. Bu OABEİP’nin bölgesel faaliyet alanını genişletir ve bölgesel işbirliğinin en önemli meselelerinin çözümündeki rolünü artırır. Gelecekte Türkmenistan’ın katılımı, donör çevresinin diğer önemli iki taraflı donörlerin dahil edilmesi ile genişlemesi,¹⁵⁹ söz konusu raporun sunduğu asıl bölgesel ilişkiler ve problemler dahil OABEİP’nin ilgilendiği sorunlar yelpazesinin genişlemesi konusu incelenebilir. Bu da OABEİP’ye diğer bölgesel örgütlerini (ŞİÖ, OAİÖ) destekleme amacıyla donör çabalarını koordine etme rolünü üstlenmeye imkân verir.

Ve son sorun – Orta Asya’da güçlü ve etkin bölgesel örgütlerin oluşturulması’dır. Onlar insani güvenlik ve insani gelişmeye yardım eden işbirliği ve entegrasyonun gündemini geliştirebilmeli ve onu destekleyebilmelidirler. OAİÖ ve ŞİÖ Orta Asya ve komşu ülkelerin önde gelen bölgesel örgütlerdir. Son zamanları bölgesel sorunları daha etkin halde çözmelerine rağmen taklit ve anlaşmazlığı önlemek için onların yetkilerini belirtmek ve koordine etmek gerekir. Özellikle, OABEİP’nin işbirliğinin ekonomik, sosyal ve ekoloji yönlerinden sorumluluğu

¹⁵⁹ Jaymenov, S., *Vneşnya Politika Turkmenstana*, Almatı, Jeti Jargı, 2004, s. 233.

üstlenmesi, ŞİÖ'nün ise güvenlik, uyuşturucu ticareti, suç ve doğal afetler üzerinde yoğunlaşması düşünülebilir.

Fakat Çin'in OAIÖ'nin üyesi olmaması örgütün etkililiğini kısıtlayabilir. Tam üye olmaksızın komşu ülkelerin (Afganistan, Hindistan, İran, Pakistan, Türkiye) OAIÖ ve ŞİÖ çerçevesindeki görüşmelere sistematik katılım yolun araştırılması yararlı olurdu. Bir diğer mesele – OABEİP'nin destekleme yönündeki OAIÖ, ŞİÖ ve uluslararası donör topluluğu arasındaki ilişkilerin kuramsallaşması ve sıkılaştırılmasıdır. OAIÖ ve ŞİÖ net yetkilere sahip oldukları ve Orta Asya ülkeleri ile komşuları arasındaki bölgesel işbirliğine verimli katkılarda da bulunabildikleri zaman Orta Asya'nın tüm ya da bazı ülkelerini içeren BDT, EİÖ, AB, SPECA gibi diğer bölgesel örgütler ve forumlar ile çalışabilirlerdi.

Uluslararası ortaklar ve komşu ülkeler Orta Asya'da insani güvenliğini ve insani gelişmeyi desteklemelilerdir, ve mümkün oldukça bu konuda daha aktif şekilde (mali yardım dahil) yer almalılar.

Bölgesel, sosyal ve maddi altyapıyı iyileştirmede, ortak tehlikelere etkin karşı koymaya ve entegrasyona yardımcı olan siyasi reformlarını gerçekleştirmede, tüm ortaklar Orta Asya ülkelerine yardım bölgesel stratejilerinde, onların hükümetlerine, özel sektöre ve sivil topluma amaçlarını açıklayıp bölgesel işbirliği ve entegrasyona desteklerini arttırmalıdır.

Tüm ortaklar Orta Asya ülkelerine özellikle devlet organlarının şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin artırılması ile etkin yönetim ve yolsuzlukla mücadele önlemlerini ve kurumlarını geliştirmede yardım etmelidirler.

Yardım programlarının daha iyi koordinasyonu amacı ile tüm ortaklar bir biriyle ve Orta Asya ülkelerinin yetkilileriyle çalışmalıdırlar. Bu amaca ulaşmanın

yolların birisi – bölgenin ŞİÖ ve OAIÖ gibi ana örgütlerini destekleme mekanizması olarak OABEİP'nin rolünün kuvvetlendirilmesidir.

OAIÖ ve ŞİÖ ülkeleri şu anda birbirini taklit eden kendi yetkilerini kesinleştirmesini ve düzenlemesini, bazı durumlarda da genişletilmesini ele almalıdırlar.

Orta Asya'nın uzun vadeli gelişme gereksinimleri çok büyüktür, karmaşıktır ve geniş bir sorun yelpazesini kapsar. Bazı durumlarda ulusal çıkarlar, ülkelerini başlıca sorunları ve uluslararası ortakların öncelikleri uyuşmamaktadırlar.

Sabır, oluşturuıcı diplomasi, karşılıklı güveni pekiştirme, donörler tarafından büyük ilgi ve yardım, ortaklığın önemini ve işbirliğinden doğan sonuçların yararlarını gösteren araştırmalar gereklidirler. Sadece yolsuzlukla mücadeleyi, uygun iş ortamının oluşturulmasını ve etkin sivil hizmeti değil, şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan haklarına saygı gibi demokratik kurumların temel unsurlarını da öngören etkin yönetime doğru ilerlemenin önemini açıklamaya özel önem gösterilmelidir.

SONUÇ

Entegrasyon çağdaş uluslararası ilişkilerde çok katmanlı, çok seviyeli ve karmaşık bir olgudur. Kavramsal olarak bu olgu entegre olan ülkelerin hem ayrı hem ortak tarafların bir noktada buluşturmaktadır. Küreselleşen dünyada hem milli devletlerin hem milli ekonomilerin gittikçe entegre olmaya olan hem mecburiyeti hem ihtiyacı çağdaş uluslararası ilişkilerde yeni bir olguyu meydana getirdi. Evrensel bir nitelikteki bu olgu coğrafi, siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel özellikleri dolayısıyla farklılıklar gösteriyor olmasına rağmen gene de ortak bir kavram ve tanım çerçevesinde ele alınabileceği unutulmamalıdır. Mesele böyle pekiştirildikten sonra entegrasyonla ilgili farklı ülkelerin veya tabiri caizse farklı entegrasyon kutuplarının bilimsel literatürü incelendi ve bu genel kavramsal çerçeveden Orta Asya ülkelerinde 1990 yılından başlayan entegrasyon süreci incelendi.

Çalışmamızda entegrasyon olgusunu bilimsel bir şekilde ele alıp, önce kavramsal olarak bir çerçeveye oturtup ondan sonra bu olgunun Orta Asya ülkelerinde tezahür etme şekillerini analitik bir şekilde inceledik ve tümevarım yöntemiyle bilimsel bir sonuca ulaştığımız kanaatindeyiz.

Entegrasyon çok geniş bir alanı kapsayan kavramdır. Bu açıdan Orta Asya ülkelerinde yaşanan entegrasyon süreci bütün alanlarıyla ele alınıp değerlendirilmedi, bu zaten yüksek lisans tezini aşar. Biz sadece siyasi ve ekonomik alandaki entegrasyon sürecini ele aldık, fakat bir kültür, bilim, spor ve diğer alanlardaki entegrasyon süreci tezin kapsamı dışında kaldı diyebiliriz. Fakat unutulmaması gereken önemli bir husus şu ki, siyasi ve ekonomik alanlardaki entegrasyon diğer alanlardan üstündür ve belirleyici niteliğe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında siyasi ve

ekonomik alanlardaki entegrasyon sürecinin gidişatına bakılarak diğer alanlardaki durum hakkında genel de olsa bir sonuca varmak mümkündür.

Orta Asya ülkelerindeki entegrasyon süreci genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda sırf yükseliş veya gelişme safhası geçirdiğini söylemek yanlış olur. 15 sene zarfında yaşanan olaylar inişli çıkışlıdır. Ani yükseliş yaşandığı dönemlerle birlikte ani düşüşte yaşanmıştır. Tezimizde bu meseleyi veya olayları tarihsel kronolojik bir şekilde incelemeye çalıştık ve aynı zamanda yaşanan olaylar veya ortaya çıkan entegrasyon olgusunu, bu pozitif taraftan olduğu gibi negatif taraftan da olabilir, bu olgunun bilimsel teorik temelleriyle ortaya çıkarmaya çalıştık.

Orta Asya'daki entegrasyon sürecinin inişli çıkışlı analitik fotoğrafı çekildikten sonra olaylar zincirlemesini nedensellik veya determinizm ilkeleri açılarından değerlendirerek, ortaya çıkan olgudan genel bir bilimsel sonuca ulaşmak asıl amacımız idi.

Tezimizde dünyadaki değişik siyasi ve ekonomik entegrasyon süreçlerini bilimsel olarak ele alan değişik literatürlerden istifade ederek bunları Orta Asya'daki entegrasyon süreciyle kıyaslama yöntemini de kullanmaya çalıştık. Kıyaslama, bir olgudan hareketle diğer değişik olguyu açıklama açısından oldukça verimli bir yöntem gözükmese de rağmen birtakım sakınca ve riskleri olduğunu da göz önünde bulundurarak Orta Asya'daki entegrasyon sürecinin istisnai diyebileceğimiz taraflarını da açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

Şüphesiz Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon süreci dünyadaki entegrasyon sürecinin bir parçasıdır. Orta Asya'daki olguyu tek başına, dünyadan kopuk bir şekilde ele almak ve bundan herhangi bir bilimsel sonuca varmanın sağlıklı bir yöntem olmadığını bildiğimiz gibi aynı zamanda Orta Asya'daki siyasi ve

ekonomik entegrasyonun kendine has özelliklerini ve ayrıcalıklarını görmezden gelmek ve genel değerlendirmeye tabi tutmak da diğer durumda olduğu kadar sağlıklı bir yöntem olduğunu göz önünde bulundurduk.

Bizim kanımıza göre bu tezin esas önemli noktasını teşkil eden mesele de, bu istisna ve ayrıcalıkların genel kavram ve tanımlar çerçevesinde hangi yere nasıl oturtulması sorunudur. Burada kullandığımız yöntem Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon olgusunun özellik ve ayrıcalıklarını inceleyerek tümevarım yoluyla genel bir değerlendirmeyle sonuca ulaşmaktır.

Tezimizin değişik bölümlerinde ele alındığı gibi, bu ayrıcalık ve özellikler konusunda şu sonuca varmak mümkündür. 1. Coğrafi özellik; 2. Siyasi özellik; 3. Kültürel özellik; 4. Tarihsel özellik;

Yukarıda sonuç olarak sıraladığımız Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyonun ayrıcalıkları ve özellikleri bir bakıma bizim tezin ta başında öncelik olarak belirlediğimiz siyaset ve ekonomi alanlarını ilgilendirmiyor gibi görünüyordur, örneğin kültür ve tarih alanları bir bakıma konumuzun dışında gözükabilir. Fakat unutulmaması gereken bir husus Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon süreci yukarıda sıraladığımız faktörlerle iç içe bağlıdır.

Bunları bir birinden kopararak incelemek sağlıklı bir bilimsel sonuca ulaştırmayacağı gibi aynı zamanda konumuzu bu geniş alanların hepsini kapsayacak bir tarzda genişletmekte yüksek lisans tezini aşacağı kanaatinde olduk. Bu durumda ekonomik ve siyasi entegrasyon diğer kültür ve tarih faktörlerinden ayrı bir inceleme disiplinine tabi tutulamazdı. Bütün bunlar dikkate alınırsa zaman zaman tezimizde bir bakıma konumuzla doğrudan ilişkisi bulunmayan alanlara kayma gözükabilir.

Fakat kanaatimizce bu tezdeki şekli olarak dağınıklığı gösterse dahi aslında doğru ve sağlıklı sonuca ulaşmamızı sağlayan husus olduğunu önemle belirtmek istiyoruz.

Meseleyi daha da pekiştirmek için Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyonun özellik ve ayrıcalığına vurgu yapan coğrafya, siyaset, kültür ve tarih faktörlerine kısaca değerlendirme yapalım.

İlk önce coğrafya açısından bu ülkeler Avrasya kıtasının merkezinde yerleşmiştir ve denize çıkış yolları bulunmamaktadır. Ekonomik bakımdan olumsuz gözüken bu husus bu ülkelerin uluslararası pazara ulaşma sorunlarını da ortak yapmaktadır. Coğrafya açısından bu kadar geniş alanda denize çıkış yolu bulunmayan ülkeler dünyada bulunmamaktadır. Bu sorun ülkelerin tek başına çözeceği mesele olmadığına göre, kendi aralarında entegre olma mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Elbette coğrafya faktörüyle ilgili tezimizde yeterince açıklamalarımız mevcuttur. Yukarıda bahsettiğimiz husus tek ve açıklayıcı husus değildir fakat en temel nedenlerden en önemlisidir demek mümkündür.

Siyaset faktörüne gelince, Orta Asya ülkelerinin hepsi eski Sovyet Sosyalist cumhuriyetlerden idi. 1990'lı yıllarda siyasi rejimler aynı olduğu gibi birtakım farklılıklarına rağmen şimdi de siyasi rejimler çok yönüyle benzer noktaları ön plana çıkarmaktadır. Bazılarında yumuşak otoriter bazılarında otoriter sistemler olması bu ülkelerdeki rejimlerin temel özelliğini “otoriter” olarak nitelendirme imkanı vermektedir. Demokrasi daha yeni ayakta durmaya başladığı dikkate alınırsa Orta Asya'daki ülkelerin siyasal rejim açısından çok önemli bir ortak noktasını ön plana çıkarmaktadır. Bu husus bölgede siyasi ve ekonomik entegrasyon açısından hem teşvik edici hem de özellik teşkil eden unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Kültür faktörü şüphesiz çok önemli bir husustur. Bu mesele eğer sosyolojik zeminde araştırılacak olursa Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon sürecine etkili olan en önemli unsuru teşkil edeceği şüphe dışındadır. Bu ülkelerin hepsindeki homojen nüfus etnik köken olarak Türk, inançları da İslam'dır. Sovyet zamanından kalan birlikte yaşama kültürünü eklerse ve bu kültürden neşet eden ortak mantalite özelliğini dikkate alınırsa, bu husus entegrasyon sürecinde çok etkili ve entegrasyonun hız kazanmasında ivme sağlayan unsur olduğu bellidir.

Tarih faktörü de çok önemlidir. Orta Asya ülkeleri Sovyet döneminde bilinçli bir şekilde yapılan milli kimlik ayırımı yapılmadan önce zaten genel olarak Türk boyları olduğu bilincindeydiler. Sonradan Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen ve Tacik gibi milli kimlikler suni bir şekilde oluşturuldu. Fakat daha bir asır bile olmadı, bu ülkeler zaten ortak bir tarihi geçmişi paylaşıyorlardı. Her ülke bağımsızlığına kavuştuktan sonra kendi öz gerçek tarihlerine yönelmeye başladı ve Orta Asya'da entegrasyon sürecine olumlu yönde etki yapan önemli bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır.

Yukarıda sıraladığımız faktörlerle Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon sürecinin özelliklerine çalışmamızda vurgu yapmaya çalıştık. Bu konuda bu bölgede yaşayan biri olmamız bazı konularda bize birtakım avantajlı durumlar sağladığını da bu fırsatla dile getirmek mümkündür. Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon konusunu araştıran yabancı araştırmacılar çoğunlukla özellik noktalarına fazla ışık tutamama gibi aynı hatalara düşüyorlar, bu da araştırmanın bilimsel niteliğine ve objektifliğine gölge düşüren bir olay olduğu bellidir.

Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik entegrasyon konusunda yapılması gereken hususlara da değinmemiz, çalışmamızın bir bakıma bilimselliğine gölge

düşüren bir unsur gibi algılanabilir. Çünkü bilimin konusu “olması gereken” değil “olan” olgulardır. Olması gereken bir hususun dile getirilmesi veya önerilmesi bir değer yargısı ifade etmektedir. Değer yargısı her zaman objektif ölçüler ortaya koyamaz. Yargıda bulunan şahsın etkilendiği siyasi ve ideolojik tutum değer yargısında muhakkak tesirini gösterir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamızda bir bakıma değer yargısı görünümü arz eden bölümler gölge düşüren unsur olarak da nitelendirebilir. Fakat bilimin görevi bilimsel sonuçlara ulaşarak araştırılan alanda öngörülebilirlik esaslarını da ortaya koyma fonksiyonu olduğu kanaatindeyiz. Başka bir ifade ile bilimsel tespitler yapıldıktan sonra bazı konularda nedensellik ilkeleri gereği bazı ihtimal, sosyal olaylar kanunlarını keşfetme olasılığı söz konusudur. Bu durumda çalışmamızda geçen yapılması gerekenler tespitleri bu zaviyeden değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak küreselleşen dünyada sosyal bir olgu olarak meydana gelen siyasi ve ekonomik entegrasyon süreçlerinin Orta Asya ülkelerinde de bir görünüm kazanması beklenilir bir durumdur. Bu sürecin Orta Asya’da hangi noktadan başladığı ve nereye varacağı konusu çalışmamızın esas noktasını teşkil etmektedir.

Bu ülkelerin siyasi ve ekonomik alanda en başarılı entegrasyon modelin oluşturabilecek kapasiteye sahip olduğu çalışmamızda bilimsel olarak ele alınmıştır. Bu sözümüzü destekleyecek ve pekiştirecek faktörler çalışmamızda istifade edilmiştir. Tarihin derinliklerinden zaten entegre olarak bugünlere gelen bu ülkeler XXI yüzyılın entegrasyon olgusuyla yeni bir boyut kazanmıştır ve ihtiyaçtan öte mecburiyet olduğu gün geçtikçe anlaşılmaktadır ve Orta Asya ülkeleri bu hedefe doğru ilerlemektedir.

ÖZET

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sonrası bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya devletleri küreselleşen dünyada birçok engelle karşılaşmıştır. Bu engelleri aşmak için çözüm yolları aramaya başlamıştır. Sonuçta Orta Asya devletleri çözümü entegrasyon sürecine girmekte bulmuştur. Entegrasyon süreci içerisinde alt yapı eksikliği ve iletişim zayıflığı gibi pek çok sorunla karşılaşmıştır. Entegrasyon sürecinde, Avrupa Birliği (AB) ve Güney Doğu Asya Ülkelerinin Birliği (ASEAN) ülkelerinin entegrasyon sistemi uygulamaları örnek alınmıştır. Bu uluslararası örgütler örnek model olarak alınırken, Orta Asya devletlerinin milli ve kültürel değerleri göz önünde tutulmalıdır. Bu çok önemli noktadır. Aynı zamanda uluslararası ilişkiler geliştirilmeli ve komşu devletlerle ikili ve çok taraflı müzakerelere devam edilmelidir.

Sonuç olarak, Orta Asya devletlerinin ekonomik ve siyasi gelişmesinde entegrasyonun önemi büyüktür. Tabii ki, entegrasyonun gerçekleşmesi ve başarılı bir şekilde uygulanması için belirli usuller ve prensiplere bağlı kalınması gerekir.

ABSTRACT

After the decomposition of the USSR, the Central Asian countries got their independence and faced with new problems. They began to search the way of solving these problems. As a result they found themselves in an integration period. The integration period they faced with problems such as lack of infrastructure and communication. They took as a model the integration system of EU and ASEAN countries in integration period. The cultural and national values of Central Asia Countries should be emphasized. This is an important thing taking the integration system of EU as a model. At the same time international relations must be developed and consultation with neighbour countries should be continued.

As a result, the role of integration is important in development of political and economical sphere in Central Asian Countries. Of course, in order to succeed in integration we have to follow some methods and principles.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Anisov, V., Babayev, B., **Formi Regionalnoy Integratsyi Sentralno Aziatskih Respublik**, Berlin, 1999.

Ansoff, İ., **Strategiçeskoye Uprovleniye Narodnom Hozyastvom**, Ekonomika, Moskva, 1993.

Anzalov, D., **Ortalık Aziya Bırlıǵına Jalpı Sipattama**, Jargı, Almatı, 2000.

Arefyeva, E. M., **Postsovetsaya Aziya: Tendensiye Perspektivi**, Kazakhsatanskiyi Institut Strategicheskikh İsledovaniyi Pri Prizendte RK, Kaynar, Almatı, 1995.

Aşimbayev, Maulen, **Perspektivi Sentralno Aziatskiy Integratsii**, Almaty, Rauan, 2005.

Balassa, B., **The Theory of Economic Integration**, Harper Collins, London, 1962.

Balkır, Canan, Demirci, Muzaffer, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluǵu**, 2. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1989.

Baranovskyi, V. G., **Politiçeskaya Integrasiya v Zapadnoi Evrope**, “Nekotoriye Voprosı Teoryi i Praktiki”, Nauka, Moskva, 1983.

Baranovskyi, V. G., **Zapadnaya Evropa; Veonno-Politiçeskaya Integrasiya**, Mejdunarodniye Otnoşeniya, Moskva, 1998.

Belokrenistki, V., **Geopolitikaya Vertikal v Serdse Aziyi**, Karahat, Almatı, 2004.

Blaxall, Martha, O., **Economic and Political Implications of China's Growing Economic Power on Central Asia**, Washington, DC. 2003.

Daurbayev, Meyrambek, **Drujba Narodov Sentralnoy Aziyi**, Rauan, Astana, 2003.

Demirel, Vedat, **Ekonomik Entegrasyon ve Politika Harmonizasyonu-Gümrük Birlikleri Teori ve Tatbikatı**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985.

Djerembayev, E., Baymagambetova, L., **Regionalnoy İntegrasiya Sentralnoy Aziyi; Şans i Risk Ekonomičekogo Sotrudničestva**, Sb. Nauch, Berlin, 1997.

Ekonomi Ansiklopedisi, Paymaş Yayınları, Birinci Cilt, İstanbul, 1983.

Ertısbayev, Ermuhammed, **Nazarbayev: Logika Peremen**, Almaty, 2001.

Ertürk, Emin, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar**, 1. Baskı, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1993.

Esin, Arif, **GATT Uruguay Round Sonuçları ve Türkiye'ye Etkileri**, İKV Yay. No: 126, İstanbul, 1994.

Etzioni, Amitai., **Federalism: Mature and Emergent**, Basic Books, New York, 1955.

Etzioni, Amitai., **Political Unification**, Regent Publishers, New York, 1965.

Evstigreev, V. R., Şişkov, V., **Reintegrasiya Postsovetskogo Prostranstva i Opit Zapadnoy Evropi**, İMEİMM RAN, Moskva, 1994.

Gabdullin, Bigeldi, **Problemi İntegratsii**, Rauan, Almatı, 2003.

Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Gelbreit, D., **Novoe İndustrialnoye Obşestvo**, Progress, Moskva, 1969.

Hass, E., **The Uniting of Europe. Political, Social and Economical Forces**, Ringer Press, London, 1957.

İncekara, Ahmet, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayınları, İstanbul, 1995.

Jaymenov, S., **Vneşnya Politika Turkmenstana**, Almatı, Jeti Jargı, 2004.

- Jubanov, Jambıl, **Tauelsiz Bolu Joldarın Eskeru**, Jergilikti, Astana, 1998.
- Kahmori, H., Vada, D., **Yaponya, Mirovaya Ekonoimçeskya Derjava**, Laumulin, Moskva, 1992.
- Karluk, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 4. Baskı, İ. M. K. B. Yayınları, İstanbul, 1996.
- Karluk, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, 4. Baskı, BETA A. Ş., İstanbul, 1996.
- Kasenov, U. T., **Bezopasnost Sentralnoy Aziyi; Globalniye, Regionalnie i Nasionalnie Problemi**, Jetı Jargı, Almatı, 2004.
- Kozıbayev, Mambet, **İstorya Kazakstana**, Jeti Jargy, Almaty, , 1999.
- Kurganov, E. A., **K Voprosy o Formirovani Vneshnyi Politiki RK**, KİSİ, Almatı, 1999.
- Machlup, Fritz, **A History of Thought on Economic İntegration**, Columbia University Press, New York, 1977.
- Madyarova, D., **Ekonomiçeskya İntegrasiya v Sentralnoy Aziyi: Opit, Problemi i Tendensiya**, Ekonomika, Almatı, 2004.
- Mardanov, K., **Straniyi Sentralnyi Aziyi: Trudnyi Put İntegrasiyi**, Nauka ANRA, Almatı, 1997.
- Meloslavskiy, G., **Geopolitiçeskaya Vertikal b Serdse Aziyi**, Nauka, Moskva, 1997.
- Murdal, G., **Mirovaya Ekonomika; Problem i Perspektivi**, Inostrannaya Literatura, Moskva, 1958.
- Nisanbayev, A. N., **Akjol Hattamasındagı Korinis**, AJAR, Almatı, 1996.

Novikova, N.S., **Zapadnoevropeiskaya İntegrasiya; Politicheskiye Aspekti**, Nauka, Moskva, 1985.

Osipova, G.V., **Ensiklopedicheskiyi Sotsiologiiçeskiyi Slovar**, RAN, Moskva, 1995.

Pozdnyakov, E. A., **Sistema Struktura i Proses Razvitiya Sovremennih Mejdunarodnih Otnoşeniye**, Mejdunarodnih Otnoşeniye, Moskva, 2000.

Seyidoğlu, Halil, **Ekonomik Terimler Sözlüğü**, Güzem Yayınları, Ankara, 1992.

Smelov, N., **Sosiologia Ekonomiçeskoy Jizni v Ob Amerikanskaya Sotsyologia; Perspektivi, Problemi, Metodi**, Progress, Moskva, 1999.

Şişkov, V., **Teoryi Regionalnoy Kapitaliçeskoy İntegrasiyi**, Misl, Moskva, 1978.

Tokayev, Kasimbek, **Kazahstan Respublikasinin Sırtkı Sayasatı**, Atamura Baspası, Astana, 2003.

Yakobayt, K., **Teoria Regionalnoy İntegrasi: Regionalnaya İntegrasiya v Sentralnoy Aziyi**, Germanski Fond Mejdunarodnogo Razvitia, Berlin, 1995.

Yazikov, A.A., **Rossiyskaya Diaspora v Stranah Novoga Zarubejya (Kazakhstan, Latvia, Gruzia) Problemi i Vozmojnyye Puti Reçeniya**, İnt Ran, Moskva, 2000.

Zueva, K., **Novie Konsepsiye Evropeiskoy İntegrasiyi**, Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Otnoşeniye, Moskva, C. 11, 1995.

Makaleler:

"ADB Central Asia Regional News", **Asian Development Bank**, 2005, 28 Ocak-4 Şubat, s. 54.

“ADB Helping to Boost Trade through Customs Modernization in the Kyrgyz Republic and Tajikistan.” **Asian Development Bank Press Release**, 2004, 26 Kasım, s. 76.

Ağınben, Kazıbek, “İntegrasiyanın Damu Joldarı”, **Erkindik Şıragı**, Astana, 2003, S. 7, s. 103-106.

Aidar, Esen, “N. Nazarbayevtın Taşkentke Resmi Saparı”, **Egemen Kazakistan**, 2006, S.86, s. 16-17.

Ashimbayev, T., Ot Strukturnih Probrozovoanii Ne Uyti, No İh Nado Provodit Bez Speshki, **Zhizn**, Almatı, 1994, C. 8, S. 16, s. 32-40.

Asian Development Bank, **ADB Central Asia Regional News**, 2005, 28 Ocak - 4 Şubat.

Askemov, E., “Sotrudneçestvo Sentralno Aziatskih Gosudarstv s Turtsii”, **Soldat**, Almaty, 2004, 18 Mayıs.

Birdsall, Nancy, Rojas-Suarez, Liliana, **Financing Development: The Power of Regionalism**, Washington, DC: Center for Global Development, 2004, s.76-79.

Blagov, Sergei, “Investment Strengthens Russian Ties to Uzbekistan”, **Eurasianet.org**, [www.eurasianet.org], 2004, 4 Ağustos.

Blagov, Sergei, “Nazarbayev and Putin Pledge ‘God- Given Friendship’.” **eurasianet.org**, [www.eurasianet.org], 2005, 19 Ocak, s. 2.

Bransten, Jeremy, “Central Asia: China’s Mounting Influence. Part One: An Overview.” **Radio Free Europe/ Radio Liberty**. 2004, 18 Kasım, s. 12-14.

Central Asia-Caucasus Analyst, “Russia Delivers 56 Tons of Humanitarian Aid to Tajikistan.”, [www.cacianalyst.org/issues/20041201Analyst.pdf].

- Çistayakov, E. G., Şulga, V.A., “İntegrasionniyi Potensiyal SNG i Ego Rol v Razvitiyi Mirohozystvennih Svyazi”, **Ekonomist**, 1998, S. 6, s. 84-91.
- Golovkin, Sergey, “Problemy Sodrujestvo Sentralno Aziatskih Gosudarstv”, **Egemen Kazakistan**, Almaty, 14 Mayıs, 2004, s. 12.
- Dorian, J., “Energy Resources in Central Asia.” **A presentation to the Asian Development Bank’s Second Workshop on Economic Cooperation in Central Asia: Challenges and Opportunities in Energy**, Manila, 1998, 3-5 Mayıs, s. 54.
- Erkin, Dosbol, “İntegratsya Post Sovetskom Prostaranstve”, **Egemen Kazakistan**, Almaty, S. 58, s. 18-19.
- Esenov.M., “Problemi Mevgosudarstvennoy İntegrastyi v Sentralnoy Aziyi”, **Rossia i Musulmanskıy Mir**, 2000, C. 12, S. 6, s. 59-62.
- Eskeroov, Akjarkın, “Ortalık Aziyadagı İntegrasyalık Prossester; Tajikstannin Ortalık Aziyaga Degen Kozkarası”, **Tamşı**, Almatı, 2004, C. 4, S. 7, s. 78-82.
- “Fear of the Dragon.”, **The Economist**, 2004, 13 Kasım, s. 46-52.
- Fertile Fields: “Trafficking in Persons in Central Asia”, Vienna, 2005, S. 43, s. 65-70.
- Fidjeralde, G., **Evropeiskiy Soyuz i Vsemirnaya Svobodnaya Torgovlya**, Materiyali Mejdunarodnoy Konferensiyi Sentralnoaziyatsiye Strani i Çlenstvo v WTO, Almatı, 1996, s. 56-61.
- Fiona, Hill, “Eurasia on the Move: The Regional Implications of Mass Labor Migration from Central Asia to Russia”, **A Presentation at the Kennan Institute**, Washington, DC, 2004, 27 Eylül, s. 435-439.
- Gelbreit, D., “Ob Ekonomičeskoy Politike Amerikanskogo Pravitelstva”, **TASİSBTİ**, Moskva, 1976, S. 3, s. 65-72.

Gobl. P., “Vozvraşenie Na Političeskui Kartu: Geopolitika Sentralnoy Aziyi”, **Sentralnoy Aziyi i Kavkaz**, 2004, S. 3, s. 119-123.

Gregory, Gleason, “Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum.”, **Europe-Asia Studies**, 2001, C. 53, S. 7. s. 1077-1095.

Gregory, Gleason, 2004. “Financing Russia’s Central Asian Expansion”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, [www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=2796], 3 Kasım.

Hass, A. B., “The Study of Regional Integration: Reflections on The Joy and Anguish of Pretheorizing”, **International Organization**, 1970, S. 4, s. 625-639.

Hsiu-Ling, Wu, Chen, Chien-Hsun, “The Prospects for Regional Economic Integration Between China and the Five Central Asian Countries.” **Europe-Asia Studies**, 2004, C. 56, S.7, s. 7-12.

İsadjanov, A. O., “O Merah Po Ukrepleniyu Doveria i Uglubleniu Sotruniçestva v Sentralnoy Aziyi” **Analytic**, 2004, S. 3, s. 10.13.

Jarmenov, B. B., “Voprosi Regionalnoy Politiki Gosudarstva v Usloviyah Rinočnoy Reformi”, **Bulten Sayasat, İnstituta Razvitiya Kazakhstana**, 1996, C. 8, S. 6, s. 47-59.

Kambar, Ertas, “Kommunike o Vstreçe Glav Gosudarstv Kazakhstan, Kirgızstan, Tajikistan i Uzbekistan Gorod Duşanbe”, **Tauelsiz Elek**, 2001, S. 245, s. 39-45.

Kambiz, Arman, “Russia and Tajikistan: Friends Again”, **Eurasia Insight**, 2004, 28 Ekim, s. 23-33.

Kasenov, U. T., “Moskva i Taşkent Stanovyatsya Soyuznikami”, **Delovaya Nedelya**, 1998, S. 239, s. 16-23.

- Kasenov, U. T., “Novaya “Boşlaya İgra” v Sentralnoy Aziyi?”, **Sentralnaya Aziya i Kavkaz**, 1997, S. 8, s. 44-50.
- Kamenov, T., “Vneşnya Politika Turkmenistana” **Sentralnaya Aziya i Kavkaz**, 2004, S. 4, s. 87-92.
- “Kazakhstan: Achievements, Issues and Prospects: A Perspective by the United Nations.” **A report of the UN Country Team**. Almaty, 2004, s. 251.
- Kazakhstan News Bulletin, [www.kazakhembus.com], 2004, 30 Aralık.
- Khan, Aga, “Central Asia’s Rectangle of Concern.” Background paper for the conference “Afghanistan: A Model for Peace- Building,” **Development Network**, Berlin, 2005, 9-10 Mayıs, s. 43.
- Kiriçenko, V.N., “SNG; Dıaltika Edineniya i Razmejevanya”, **Rossiyskiyi Ekonomiki i Jurnal**, 1999, C. 10, S. 7, 3-18.
- Kojokin, E. M., Rossia Krovno Zainteresovana v Stabılnoştı v Sentralnoaziatskom Regione, **Analytic**, 2004, S. 3, s. 10-13.
- Kosim, Dos, “Protşes İntegratsii Post Sovetskiy Prostranstve”, **Analitik**, Almaty, 1999, S.7, s. 57-59.
- Kuanov, Asan, “Chinese Deal Boosts Kazak Oil Industry”, **Institute for War and Peace Reporting**, Reporting Central Asia, 2004, 21 Mayıs, s. 286-293.
- Kuyucuklu, Nazif, “Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (SEVCOMECON)”, **İ. Ü. Yay. No: 2523, İktisat Fak. Yay. No: 427**, İstanbul, 1978, s. 7-8.
- Lelyveld, Michael, “Central Asia: China’s Mounting Influence. Part Two: The Battle for Oil.” **Radio Free Europe/Radio Liberty**, 2004, 18 Kasım, s. 4-5.

Lindberg, L. N., "Political Integration As a Multidimensional Phenomenon Requiring Multivariate Measurement", **International Organization**, 1970, S. 4. s. 645-657.

Manisalı, Erol, "Uluslararası Ekonomik Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi", **İ.Ü.Yay. No: 1694, İktisat Fak. Yay. No: 299**, İstanbul, 1971.

Martha, Blaxall, O., "Economic and Political Implications of China's Growing Economic Power on Central Asia", Part of "China's Growth as a Regional Economic Power: Impacts and Implications," **a hearing before the U.S.-China Economic and Security Review Commission, 108th Congress, 1st session. U.S. Government Printing Office**, 2003, Washington, DC, s. 165.

Metcalf, Kendall Lee, "The (Re)Emergence of Regional Economic Integration in the Former Soviet Union", **Political Research Quarterly**, 1997, C. 50, S. 3, s. 537-545.

Olimova, S., "İntegrasiionnie Prosessi v Sentralnoy Aziyi; Vzgl'yad iz Tajikistana, Sentralnaya Aziya", **Novisty**, Almatı, 1998, C. 4, S. 6, s. 62-70.

Otorbaev, Joomart, "Remarks made by the Deputy Prime Minister for Economic Affairs of Kyrgyzstan to the Carnegie Endowment for International Peace", **Washington, DC**, 2004, 5 Ekim, s. 232-245.

Oliker, Olga, Rollie Lal, Edwin S. Black, "Interstate Relations: Within and Beyond the Region.", **Santa Monica**, California, 2004, S. 12, s. 23-43.

Oresman, Matthew, "Catching the Shanghai Spirit." **Journal of Social Sciences**, 2003, S. 12, s. 78-79.

Oresman, Matthew, "The SCO Summit and Criteria for Analysis." **The China-Eurasia Forum Monthly**, 2004, Haziran, s. 34-41.

Oxford Analytica, "Central Asia: Migration Headache." **Russia/CIS Daily Brief**, 2005, 25 Temmuz, s. 67-71.

"Russia Delivers 56 Tons of Humanitarian Aid to Tajikistan", **Central Asia-Caucasus Analyst**, [www.cacianalyst.org/issues/20041201Analyst.pdf].

Semenov, I. Y., "Slojnosti Ekonomičeskoy İntegrasiyi Stran SNG", **Ekonomist**, 2000, C. 7, S. 3. s. 18-21.

Sıroejkin, K. L., "Vneşnaya Politika Kazahstana: Uspehi i Problemi", **Otan Tarihi**, 2004, S. 3, s. 65-69.

Smith, James Purcell,. "Iran Pushes for Positive Political Engagement in Central Asia." **Central Asia-Caucasus Analyst**, 2004, C. 5, S. 23, s. 10-11.

Ştadtuller, E., " Evropeiskaya Bezopasnost Na Pogore 21 Veka", **Aktualniye Problemi Evropi**, 2000, S. 2, s. 21-30.

Tolipov, Farkhad, "The Expansion of CACO: A Russian Offensive or a Central Asian Surrender?" **Central Asia-Caucasus Analyst**, 2004, C. 5, S. 23, s. 3-5.

Tsalik, S., "Caspian Oil Benefits: Who Will Benefit?" **Europe-Asia Studienies**, 2003, C. 57. S. 7, s. 53-61.

Yurtayev, V., "Şans Rossiyi: Liderstvo v Evraziyiskoy İntegratsiy", **Vostok**, 2004, C. 5, S. 3, s. 65-73.

"Uzbekistan-China: Cooperation of Banks.", **Uzbekistan Portal of the State Authority**, [www.gov.uz/en/content.scm?contentId=13016].